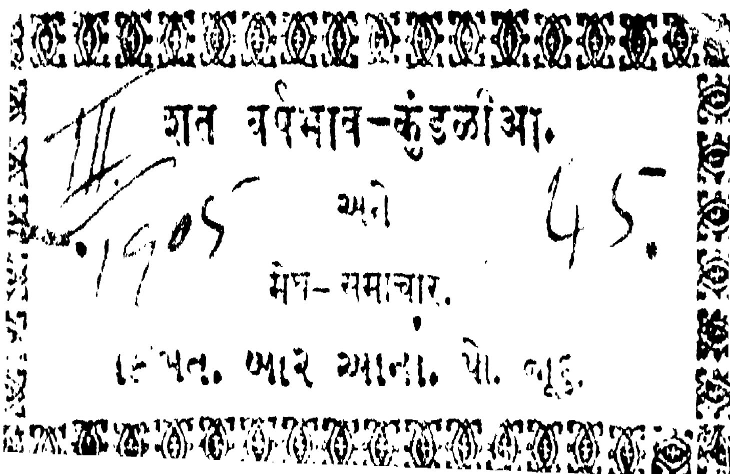

ગત વર્ષભાવ-કુંડળીઓ.

અને

મેઘ-સમાચાર.

કિંમત. આઠ આના. પો. જુદું.

शतं-वर्षमाव-कुंडळीआ

(સંવત ૧૯૦૧ થી—૨૦૦૦ સુધી—વીશમી સદીના)

અને

मेघ-समाचार.

(પાછલી રૂતુના કરણીના ઈતિહાસ-વગેરે સાથે.)

—:०:—

ભાગ—બીજો.

આવૃત્તિ—પહેલી.

સંશોધન કરી-રચનાર-દેશી વાયુચક્રશાસ્ત્રી.

દેવજી ઉકાભાઈ મકવાણા.

રોજીદ (તાબે ધંધુકા)—ગુજરાત,

शिखरिणी.

" सदा वृष्टि सारी, सुखद वसुधामां वरसजो;
सदा नंदे वंदां, प्रभु नियममां सौ विचरजो.
सदा शान्ति पामी, परम भजने सावध थजो;
दया विद्या लक्ष्मी, स्थल स्थल प्रजामां प्रसरजो.

અમદાવાદ—આર્યોદય પ્રેસ.

સંવત ૧૯૬૧ ચૈત્રી— સને-૧૯૦૪-૫.

કિંમત બાર આના. પો. જુદું.

કર્તવ્ય પરાયણ–દેશભક્ત.
દેવજી ઉકાભાઈ. મ.
દેશીવાયુ શાસ્ત્રી ગુ. કા.

દામોદરભાઇ રાજારામ રાવળ.
નવાબ મીર. સ. ના. કા. સાહેબ.

अर्पण-पत्रिका.

આર્યજનનાં હિતેચ્છુ-નિરાધારાધાર-સૌજન્ય સુધાસાગર શ્રીયુત-રા. રા. સદા મે. દામોદરભાઇ રાજારામ-રાવળ વડોદરાના પ્રખ્યાત નવાબ-મીર-સદરૂદ્દીન હુશેનખાન સાહેબ બા. ના કારભારી સાહેબ.

શુભસ્થળ-વડોદરા.

માનવંતા સાહેબ;

આપ તન, મન અને ધનથી દેશ હિતનાં સાર્વજનીક પરોપકારી કાર્યો કરવામાં અતિ-પરિશ્રમ લેતા જણાઓછો. એટલુંજ નહિ, પણ આપે મોટા પરોપકારી દીલથી આપની સ્વજ્ઞાતિના અભ્યુદય માટે-ગરીબ બ્રાહ્મણના બટુ પુત્રોને ઉપવીત ધારણ કરવામાં અને કન્યા વિક્રય નહિ કરનાર માણસની દીકરીઓને કન્યાદાન આપવામાં અને સાધુ સંતોની શેવાઓ બજાવવામાં-પદરના પૈશાથી ખરો ધર્મ બજાવી ઉજવળ અવદીચ જ્ઞાતિને વિષે-મોટી કીર્તિને પામ્યાછો, વળી સાધુ સંત અને અભ્યાગતિઓ વગેરે મુસાફરની વિપત્તિ દુર થવા ધર્મીષ્ઠ શેઠ શાહુકારોને પરોપકાર બુદ્ધિથી જગાડી,-તેમાં જોડાઇ અનશ્રમ (સદાવ્રત્ત) જેવાં જાહોજલાલીને નામે ધર્મનાં ઝરણ વહેતાં કરાવી-એવા શુભ કાર્યોમાં આપ હમેશાં પ્રવર્ત્ત રહેલાછો; વળી આપ શુદ્ધ અંતઃકરણથી ગુજરાતી સાહિત્ય વાટના ગ્રંથો રચનારને ઉત્તેજન આપી, અપાવી સારા પુસ્તકોનું રત્નભંડોળ વૃદ્ધિ કરવા હમેશાં શ્રમ લઇ સ્વદેશ હિતના કાર્ય તરીકે સંપૂર્ણ સન્મતિ ધરાવોછો—તેજ મુજબ આ સાર્વજનીક ઉપયોગી ગ્રંથ જાહેરમાં લાવવા આપે બોહોળી નકલો ઇનામમાં વહેંચવા ખરીદી તન મન અને ધનથી મોટી ઉદારતા વાપરી છે. અને હું સાંભળુંછું કે—આપ આવાજ ઉંચા ખવાશોને લઇ વડોદરાના મહમડન કોમના પ્રખ્યાતિ પામેલાં નવાબ મીર સદરૂદ્દીન સાહેબના એક વિશ્વાસપાત્ર અને [illegible]મક

હલાલ કાર્યભારી તરીકે વખણાંયાછો; વળી નામદાર શ્રીમંતગાયકવાડ સરકારની સેસન કોરટના એક આસેસર છો. એજ આપની દીર્ઘ દ્રષ્ટી ભરેલી રાજકુશળતાની શાખીતિ આપેછે. વગેરે સદ્ગુણોનો આપે અંતર - પોષાક પહેરી લીધેલો છે. જેથી આપ પ્રત્યે મારો સ્વદેશ ભકિતનો અતિ પ્રેમ ભરેલો સ્નેહ આકર્ષાઇ. ગુજરાત - કાઠિયાવાડ માં પ્રખ્યાત થઇ ગએલા શ્રીનાગજી માહારાજના શતવર્ષભાવ કુંડળીઓ અને મેઘસમાચાર વગેરે મહાન શોધ સંગ્રહનો-રાજા- પ્રજાને ઉપ-યોગી ગ્રંથ આપની રજા લઇ નીચેના અલ્પ પ્રસાદરૂપે અર્પણ કરવા રજા લઉંછું - તે સ્વિકારી આ હિંદના દાસ ભક્તને કૃતાર્થ કરશો.

ઇંદ્રવિજય.

અર્પણ તાંદુળ દીજ કીયે જયમ, કૃષ્ણ કૃપાએ મટી કૃપણાઇ.
વિદુર ભાજીથી રાજી થયા. ભુગતે ભલે ભાવ આનંદે અઘાઈ.
સ્નેહથી શીત્રરી બોર વખાણકે જૂઠે જમે જગમેં જશગાઈ;
મકવાણા ઓહિમતે અર્પણ કિયેહમ, કિજે કૃપા અતિ શ્રી દામોદરભાઈ.

તા. ૧—૧૨—૦૪
મુ. રોજીદ (તાબે ધંધુકા)

હુંછું. તમારો પ્રેમાધીન
દેવજી. ઉકાભાઇ મકવાણા
દેશી વાયુ ચક્ર શાસ્ત્રી-ગુ. કા.

પ્રસ્તાવના.

દોહરા.

દોષ દુણ દુનિયા વિષે, પેહે રચ્યો પ્રપંચ;
નીર ખીર નોખા કરે, જો હોય સુમતિ હંસ.

માહાત્મા શ્રી નાગજી માહારાજના સાઠ સંવત્સરી કુંડળીઆ અને ચોમાસાના વર્તારાનો કોહિનુર નામનો ગ્રંથ પ્રગટ થયા બાદ તે સાર્વજનીક હોઇ તે કામને રાજા પ્રજાએ એક અવાજે વધાવી લેવાથી અમારા સંશોધનમાં ઉમંગ વધ્યો હતો.

આવતું ચોમાસું અને વર્ષ ભાવ કેવાં આવશે. તે માટે માહાત્મા શ્રી નાગજી વિપ્રના વર્ષ ભાવના કુંડળીઆ દરસાલ મગાવવા ઉપરાંત તે સંબધે હકીકત ચોતરફથી પુછાવી જારીજ હતી. જેથી એહેતુ પાર પાડવામાટે વર્ષ ભાવના કુંડળીઆ. સં ૧૯૦૧ થી ૨૦૦૦ સુધીના પુરા આ બીજા ભાગમાં ટીકા સાથ દાખલ કરવાનું માન અને ઉપકાર માહાત્મા શ્રીના સદ્‌ગુણી અને વિદ્વાન પુત્ર ગૌરી શંકર નાગજી ભાઇ ને ઘટેછે. તેમણે પોતાના પિતાની જાહોજલાલી જાળવી રાખવા માટે આ શત વર્ષ ભાવ કુંડળીઆનો ઉત્તરાર્ધ્ધ ભાગ સં. ૧૯૭૩ થી પુરો કરી દેશ ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યોછે. પણ મોટા ખેદની વાત એ છે કે આ ગ્રંથ પ્રગટ થતાં જોવાને તેઓ હયાત ન રહયા. અને ૫૦ વર્ષની ઉમરે સં. ૧૯૫૭ માં કૈલાસવાસ થયા છે. ઇશ્વર તેમના આત્માને શાંતિ આપો. તેમની પાછળ આ જાહોજલાલી ટકાવી રાખવાનું કાર્ય સેવક તરીકે અમારે શીર આવી પડવાથી ઉત્તરોત્તર તન, મન અને ધનથી મગજને લાંબે જુવાળે નાખી મેઘસમાચારના મહાન ઉપયોગી જોગોનુ લાંબી મુદત્ત ઓબઝરવેશ ન જારી રાખી આકાશ, વાયુ, વાદળ વગેરેની નિરિક્ષાઓ જાતે કરી નોંધો રાખી—આવતુ ચોમાસું અને વર્ષભાવ કેમ શોધી શકાય તેનો આબેહુબ ચિતાર—પુષ્કળ દાખલા દલીલથી આ બીજા ભાગમાં દાખલ કર્યો છે. અને દેશને ધકો લગાડનાર—એ જોરાવર દુશ્મન—દુકાળ અને મરકી સામે કુદરતી અને વહેવારિક કારમસો અનુભવ પૂર્વક

ક્રમે લગાડવા પ્રયત્ન કર્યો છે. અને ચોમાસાના વર્તારા અને ખેતીવાડીનું કામ-એ દેશહિતની મુખ્ય બીના હોવાથી મારા અનુભવમાં ને સશોધનમાં જે જે આવ્યું તે બધું, જરૂર ભેદ ન રાખતાં-આપણી પ્રાચીન રૂઢીઓના અભિમાન ધરાવનારા મહાન જોગોનું-આ ગ્રંથમાં પણ સાક્ષાતપણું રાજા પ્રજાને જણાશે તો સાર્વજનીક ધારણા પાર પાડવાની સદ્‌બુદ્ધિને માટે પ્રભુનો હું પાડ માનવા સાથ કૃતાર્થ થયો માનીશ.

આ ઉપયોગી ગ્રંથ જાહેરમાં લાવવાનું મુખ્ય માન વડોદરાના પ્રખ્યાત નવાબ સાહેબ મીર સદ્‌રૂદ્દીન હુશેનખાન સાહેબના સદ્‌ગુણી કારભારી શ્રીયુત દામોદરભાઈ રાજારામ રાવળને ઘટે છે તેમના સંગીન ઉતેજનથી આ ગ્રંથ વેગાશર જાહેરમાં આવ્યો છે. જેથી આ પુસ્તક તેમની રજા લઈ તેમનેજ અર્પણ કરવાની ઇશ્વરે તક આપી. તે ખાતે પરમ આનંદ થાય છે.

આ ગ્રંથ જાહેરમાં લાવતાં પહેલાં મારે ભુલવું નહિ જોઈએ કે, દેશી વર્તમાન પત્રોમાં આવતી હવા-પાણીની ઉપયોગી નોંધોનું અવલોકન મને મદદગાર થઈ પડેલ છે. તે માટે તેમનો અને રાજકોટના વોટસન મ્યુઝયમના કયુરેટર શ્રીયુત આચાર્ય વલભજી હરિદત્ત તથા દેવગઢ બારીઆના માજી દીવાન શ્રીયુત વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈએ જે કીંમતી સલાહો અને મદદ આપી છે તે માટે તેમનો પણ અભિનંદન પૂર્વક આભાર માનુંછું.

પુસ્તક રોયળ સોળ પેજી છે પણ તેમાં ડેમી બારપેજી જેટલું લખાંણ પૃષ્ટમાં સમાવેલુંછે. જેથી કદ કરતાં ઉપયોગીપણા ઉપર સુજ્ઞ વાંચનારનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. ભૂલચુક માટે ક્ષમા ચાહુંછું.

આ દેશી વાયુ ચક્રખાતાને સંગીન ઉત્તેજન આપવા વડોદરા વગેરે સ્થળે હીલચાલ ચાલેછે. અને ગુજરાત, કઠિયાવાડ ને કચ્છની રાજાપ્રજાએ આ ગ્રંથને ઉમળકાથી મદદ આપવી જારી રાખવાથી તે સૌના આભાર તરીકે મારા સંતોષની ખાતર છેવટ મુબારક નામોથી નોંધ લીધી છે.

મુ. રોજીદ-(તાબે ધંધુકા)
સં. ૧૯૬૧ મહાશુદ ૨

ગ્રંથકર્ત્તા.

અનુક્રમણિકા.

મ નોંધાવો. કિંમત વાર્ષિક લવાજમ–એક રૂપિઆ. પો. માફ.

મુ. રાજકોટ–(કાઠિયાવાડ) } તંત્રી.
અથવા–મુ. રોજીદ (ધંધુકા થઈ) } દેવજી ઉકાભાઈ મકવાણા દેશી વાયુચક શાસ્ત્રી ગુ. કાઠિયાવાડ.

તૈયાર છે.

ચેતવણી–(અમારી પાસેથી મળવાના ગ્રંથો.)

અમારી પાસેથી મળવાના ગ્રંથો **ભાગ પહેલો**:—સાઠ–સંવત્સરી કુંડળીઓ અને ચોમાસાના વર્તારાનો કોહીનૂર. નામનો ગ્રંથ છપાઇ બહાર પડયોછે. ઉત્તમ છાપણી. ઉત્તમ કાગળ કદમાં રોયલ સોળપેજી પૃષ્ટ લગભગ ૨૫૦ નો છીંટના પુંઠાથી બંધાવવામાં આવેલછે. એ ગ્રંથના ઉપયોગી પણા માટે ગુજરાત–કાઠિયાવાડના સાક્ષર.મંડળે એકે અવાજે ઉત્તમ, અભિપ્રાય આપ્યા છે. તેની પહેલી આવૃત્તિની હજાર નકલ જલદી ખલાસ થતાં, ઉપરા ઉપરી માગણી ચાલુ હોવાથી બીજી આવૃત્તિ સુધારા–વધારા સાથ ચોમાસાના વર્તારા અને ખેતીવાડીના સંગીન સુધારા અને, વસ્તુઓના તેજી મંદી થવાના ભાવ સાથે. આ ગ્રંથમાં સાક્ષાતકાર દીગદર્શન આપી તેના ઉપયોગીપણામાં તન, મનથી વૃદ્ધિ કરવામાં આવી છે. કીં. ૧ (એક રૂપિઓ) પોષ્ટેજ અને વે. પે. ખર્ચ જૂદું. પાંચ નકલે એક નકલ ભેટ.

ભાગ બીજો. શત વર્ષભાવ કુંડળીઓ અને મેઘસમાચાર. કિંમત–બાર આના પોષ્ટેજ અને વે. પે. ખર્ચ જૂદું, પાંચ નકલે એક નકલ ભેટ.

ઉપરના બેઉ ગ્રંથો ખાસ અમારા પાસેથીજ મળવા ગોઠવણ રાખવામાં આવીછે. માટે જોઇએ તેમણે. વે. પે. થી મગાવી લેવા વિનતિછે, હવેથી સઘળો પત્ર વહેવાર નીચેને સરનામે રાખવો.

મુ. રાજકોટ–(કાઠિયાવાડ } પ્રાચીન સંશોધક
અથવા. મુ. રોજીદ–(ધંધુકા થઇ) } દેવજી ઉકાભાઈ મકવાણા. દેશી વાયુચક શાસ્ત્રી

॥ श्री जगदीश्वराय नमः ॥

शतं–वर्षभाव–कुंडळीआ

(શ્રી નાગજી મહારાજ વિરચીત.)

ચત્રી–વર્ષ. સંવત્ ૧૯૦૧ થી સંવત્ ૨૦૦૦ સુધી. સૈકા પુરાના.

(સન ૧૮૪૪ થી—સન ૧૯૪૩ સુધીના.)

ચૈત્ર –વર્ષ– સંવત–૧૯૦૧. સન ૧૮૪૪.

અંતર ધર્યા અબ એકકા, હાર્દ હદે દુઃખ હર્ન;
[1]ના ફરકે [2]ડરમે નહિ, તાજા તોય અન્ન તર્ન.
તાજા તોય અન્ન તર્ન, ધન સંપત સુખ સાજે;
ચિત્ત રિત [3]અરૂ–વિત્ત, વિશ્વમેં નવીન વિરાજે.
કહે નાગજી વીપ્ર, સુભક્ષિ સુખ રહે સ્વતંતર;
નેક કહ્યા દુઃખ નાહિ, એકકા ધર્યા અબ અંતર. ૧

શબ્દાર્થઃ—૧ ફડકો નહિ, ૨ ભય. ૩ બીજું નવિન જણાય.

સં–૧૯૦૨. સન ૧૮૪૫.

બિસોતરકી બનંહુ આગમ બાત અવેવ;
[1]પાવસ પશ્ચિમ મેખરા, [2]અલ્પ નિપતિ–[3]મેવ.
અલ્પ નિપતિ મેવ, કચ્છુ દિન લાગે કરડું;
[4]અનીલ [5]શીલ ઉત્પન્ન, ત્યાંક એ ખાંડા બરડું.
કહે નાગજી વીપ્ર, નભાવ પશુ ઓર નરકી;
હિંમત રહો હુશિયાર, બનંહુ બિસોતરકી. ૨

શબ્દાર્થ—૧ ચોમાસું. ૨ સોંઘું. ૩ થોડી નિપજ. ૪ વાયુ.

સં—૧૯૦૩. સન ૧૮૪૬.

તિલોતરકી તિન અંત, મે મોંઘા કચ્છુ મને;
પાવસ પશ્ચિમ પ્રબલહે, ધાન તરન ધન ધને.
ધાન તરન ધન ધને, હને સબ દુઃખ હૃદયકા;
દાન ગાન અતિ બાન, [1]માન મહિ બઢે [2]અદુકા;
કહે નાગજી વીપ્ર, [3]મયણુ આમય ભય [4]મહીં;
હરકિ કરેસો સોઇ, તિનગત તિલોતરકી. ૩

શબ્દાર્થ—૧ આગરૂ. ૨ માણુસની. ૩ પૃથ્વી. ૪ રોગચાળો.

સં—૧૯૦૪. સન ૧૮૪૭.

ચિડોતરકી શ્રવણુ મન, સુજાન ધારિયો ચંત;
[1]આર વારે પશુ-[2]છારસો, અહિલાશરે ઉપજંત.
અહિલાશરે ઉપજંત, ચંત સબ રખનાં સોહિ;
અધિક બઢે આનંદ, ચંદ-[3]કૈરવ હિત હોઇ.
કહે નાગજી વીપ્ર, નિક નિધડક કહિ નરકિ;
સુજાન ધારિયો ચંત, શ્રવણુ મન ચિડોતરકી. ૪

શબ્દાર્થ—૧ સૌને જમધાનું. ૨ નિરણુ. ૩ કમોદ.

સં—૧૯૦૫. સન ૧૮૪૮.

પંડિત પ્રિછો પંચકિ, [1]રંચન [2]કમતિ રીત;
પ્રબળ પ્રથિજળ પેખનાં, [3]નરધર ધર્યા [4]નવનીત.
નરધર ધર્યા નવનીત, રીત મંગળ મહિ વરતે;
જળથળ સલિતા જોર, ઢોર [5]રવ જરના જરતે.
કહે નાગજી વીપ્ર, [6]ગલીત [7]ભુકાદવ કિયો;
રંચન [8]ઔરા રીત, પંચકિ પંડિત પ્રિછો. ૫

શબ્દાર્થ—૧ લગાર. ૨ થોડી. ૩ પૃથ્વી. ૪ માખણુ. ૫ સાવ. ૬ ગળવું. ૭ વૃદ્ધિ. ૮ બીજી.

સં—૧૯૦૬. સન ૧૮૪૯.

ખટકા રખો ન ખલકમેં, [1]અલ્પ [2]આલિક દુઃખ ઉર;
મે. મળશે ફળશે મહિ, પ્રબળ સલિતા પુર.
પ્રબળ સલિતા પુર, [3]કુરકોહુ સાલ નેક-નિ;
ચસે ધરાસર વાર, સાર સુખ સબ જન દેનિ.
કહે નાગજી વીપ્ર, [4]ધનાઅ્રત ભર સબ-[5]ઘટકા;
ચટકા સિરિ શંક, ખલકમેં રખોન ખટકા. ૬

શબ્દાર્થ—૧ થોડું. ૨ ખોટું. ૩ નઠારી. ૪ જળ અમૃત જેવું. ૫ રેલ ચડશે.

સં—૧૯૦૭. સન ૧૮૫૦.

બાત બખાનું સાતકીં, જાત સંક સંદેહ;
અગ્ર વરખ્યા જળ અલ્પહે, તો પ્રગ્ટે. બલ તેહ.
તો [1]પ્રપ્ટે બલ તેહ, [2]ગેહ ગોજરસે [3]ગરહિ;
અન્ન તરણુ અપાર, ભાર કોઠાર [4]કન ભરહિ.
કહે નાગજી વીપ્ર, જિહ ગુરૂગમ તે જાનું;
પૂર્ણ સુાન સુખ પાત, સાતકિ બાત બખાનું. ૭

શબ્દાર્થ—૧ પાછળથી જોર. ૨ ઘર. ૩ પાડે. ૪ અનાજ.

સં—૧૯૦૮. સન ૧૮૫૧.

ઠાઠ ઠીકહે આઠકા, ચોદિશ હોત સુગાળ:
મયણુ પરે [1]મરધી ફરે, મસ્તા મર્દ પશુ માલ.
મસ્તા મર્દ પશુ માલ, તાલ સાઝ સુખ સમતા;
તર્ન અન્ન નાહિ તાણુ, વાણુ [2]ગ્રત [3]પય મન ગમતા.
કહે નાગજી વીપ્ર, લખી ગુન ગઢા ગતિ લેઃ
અવર ન ધડનાં ધાટ, આઠકા ઠાઠ ઠિકહે. ૮

શબ્દાર્થ—૧ મરકી. ૨ ઘી, ૩ દુધ.

સં—૧૯૦૯. સન ૧૮૫૨.

નમેં નિધિ નિહારિયો, દવમે દુનિયાં દુઃખ;

ભવમે આપ મિટાઈત ફરે, મિન્યા વિવેક મિમુખ.
મિન્યા વિવેક મિમુખ, દુખ કયું મિલકા નહિ,
મિલેજો જીવન મુક્ત, જુક્ત[1] કસ—કપ[2] ન દેખાય.
કહે નાગજી વિપ્ર, શાલ શુભ માનો સિધિ;
તો કંચિત કહિ તાણુ, નિહારિયો નવમે નિધિ.

શબ્દાર્થ—જુક્તિ. ૨ દેવી રૂપી.

સં.—૧૯૧૦. સન ૧૮૫૩.

ગમ સુનાવું અગમકિ, નેચલ[1] તત્વ નિહાર;
કાલ કહો મત કરવરા, ચોપદ ગદ સંધાર.
ચોપદ ગદ સંધાર, દશુકા[2] ખેલન[3] ખોટા;
અન રસ ઉપજે ધરન, તરન—ચરતકા[4] ત્રોટા.
કહે નાગજી વીપ્ર, ગુરૂ-વિન[5] સંકટ[6] ગાવું;
સમધારણુ તેહિ સાલ, અગમકિ ગમ સુનાવું.

શબ્દાર્થ—૧ નક્કી. ૧ દસમા વર્ષના. ૩ ભાવ. ૪ ખડખોટ.
૫ મોટું પૈસાનું, ૬ દુઃખ.

સં—૧૯૧૧. સન ૧૮૫૪.

આન અદેશા અંતરે, હાલ શાલ અગિયાર;
ખાંટ[1] બેચાયા વર્ષકુ, બર્શેગા[2] અબવાર.[3]
બર્સેગા અબાકાર, કચ્છુ જલ કહિ કાવે;
નરધર પશુ નભાવ, એય નહિ આલિ જાવે.
કહે નાગજી વીપ્ર, કહ—ન કછુ રખ્યાન-શેશા;[4]
હાલ શાલ અગિયાર, અંતરે આન અંદેશા.

શબ્દાર્થ-૧-વેચવું, ૨-વરસે, ૩-જળ, ૪-લગાર

સં—૧૯૧૨. સન ૧૮૫૫.

બનું બતિયાં બારકિ, છતીયાં રખની શોય;
મે વર્સ મોંઘા કચ્છુ, હાકમકું[2] સંક[3] હોય.

હાકમકું સંક હોય, તરન અન તાજા તુંગિ;
બણે નહિ અન્યયાત, આદમી રહે ઉમંગી.
કહે નાગજી વીપ્ર, મર્દ એહિ ધારો મતીયં;
સાલ ખ્યાલકા તાલ, બાજી બરનું બતિયાં.
શબ્દાર્થ—૧–છાતીન વિષે, ૨–રાજાને, ૩—ભાય.

સં–૧૯૧૩. સન ૧૭૫૬.

તોય અશાડી તેરમેં, ઘેર ઘેર મહિ[1] ધુમ;
દલિપર દળ ઉમટે રૂશ[2] રેહિલા[3] રૂમ.
રૂશ રોહિલા રૂમ, ધુમ ધંધકી[4] ધરમે;
પ્રગળા[5] પરજન[6] હોય, તોય છલકત ધર સરમેં,
કહે નાગજી વીપ્ર, દલિપતિ બતિયાં ગાઢી
સુગાળ-તાળ ચૈફેર, તેરમે તોય અશાડી.
શબ્દાર્થ—૧–પૃથ્વીપર દુઝાણાની છત, ૨–દેશી, ૩–મુસલમાન ૪–લડાઇ, ૫–બહોળો, ૬–વરસાદ, ૭–વરસું.

સં—૧૯૧૪. સન ૧૮૫૭.

રાખો ન શંકા રેરકી[1], કોરા બજે ન કાળ,
નર પશુ વશ નભાવહિ, ચૌદા તેરકી સાલ.
ચૌદા તેરકી સાલ, માલ[2] મહરગત માનો;
[3]જવન [4]જડાં જંકજેર, [5]પરાભવ [7]રાજ–પિછાનો.
કહે નાગજી વીપ્ર, વાયરા હોવત વંકા;
અંતે અનાજ અપાર, રેરકી રખો ન શંકા.
શબ્દાર્થ—૧–કાળની, ૨–મોંઘાઈ, ૩–મુસલમાન, ૪–તલવાર ચાલે, ૫–મરાય, ૬–હાર, ૭–રાજને.

સં—૧૯૧૫. સન ૧૮૫૮.

પરખ્યા દિન પનરકી, વરખ્યા વિજહે વોમ[1];
ચોપદ–[2]મહગદ સેરટસોર, સાલ મહરગત સોમ.

સાલ મહરમત સોગ્ય[૩], ભોગ્ય અન્નભાવ બલેરા;
રૂપ ગોધમ ગુડ તેલ, ખેલ ક્ષેત્રન એક એરા.
કહે નાગજી વીપ્ર, [૪]નજુમમે એસા નરખ્યા;
અંત બઢે આનંદ, પનરકી કિનિ પરખ્યા.

શબ્દાર્થ—૧—આકાશ, ૨—બળવાન, ૩—રૂડી, ૪—જ્યોતિષ.

સં—૧૯૧૬. સન ૧૮૫૯.

સૂનિયો બતિયાં સોળકી, ધરપર હોશી ધાન;
સુભિક્ષ હોઈ પ્રજા સુખી, રસકસ અગળા જાન.
રસકસ અગળા જાન, દાન દયા ધર દરસે;
અધિક બઢે આનંદ, વારતો ચોદિશા વરસે.
કહે નાગજી વીપ્ર, શંક કચ્છુ રખો ન છતિયાં,
અધિક બઢે આનદ. સાળકી સુનિયો બતિયાં.

સં—૧૯૧૭. સન ૧૮૬૦.

ચંતે ધરિયો સતરકી, ભાવિ વરનુ ભેદ;
ધન વરસે અન્ન આકરા, વાયક અક્રૂર એ વેદ.
વાયક અક્રૂર એ વેદ, ખેદ જમીનદાર ઉર જાણો;
દ્વારામતિ[૧] ડમડોલ, ધરાં તેહિ ધંધ ધુક્રાણો.
કહે નાગજી વીપ્ર, [૨]અસિ-ખેલ સલહી અંતે;
સુખિત સલિતા પુર. સતરકી ધરિયો ચંતે.

શબ્દાર્થ—દ્વારકામાં વાઘેરનુ તોફાન, ૨—તરવાર ચાલે.

સં—૧૯૧૮. સન ૧૮૬૧.

જોરા બઢે જવન જગ, હિમંત [૧]ગત—હિંદવાન;
મોંઘા સરવશ્ર માલ ગહિ, બિશદ ધાનકા [૨]માન.
બિસદ ધાનકા માન, જાન હદે કેહિ હેતુ;
પાવસ રતમે પ્રગટ, ઉગહિ અંબર કેતુ.
કહે નાગજી વીપ્ર, કરત ભાવ-[૩]ચો ઠોરા;

કોરા બુઝે ન કાળી, સાલ જવતુએ જોરા,

શબ્દાર્થ—૧ હિંદ હિંમતમાં પાછો પડે, ૨-ત્રરસ સારૂં પણ અ-નાજનું માન, ૩-તમામ ઠેકાણે આકરૂં.

સં—૧૯૧૯. સન ૧૮૬૨.

મોંઘા સરવસ ગુણ મહિ, સાલ ઓગણીસા સોઇ;
નટે[1] ન વર્ખા [2]નેષ્ઠતા, હલકા ભાવ ન હોઇ.
હલકા ભાવ ન હોઇ, તોય સોરઠ ધર તંગી;
મટે ન [4]મન જન[3] મોદ અંતે સબજન ઉમંગી;
કહે નાગજી વીપ્ર, સબીજનસી નાંહિ સોંઘા;
હાંસે સાલ નહિ કાળ, માલ મહિ સરવશ મોંઘા.

શબ્દાર્થ—૧-ફરે નહિ, ૨-ત્રરસ કઠણ, ૩-હર્ષ, ૪-સર્વચીજ.

સં.—૧૯૨૦ સન ૧૮૬૩.

વિશા આવત વિશ્વમે, સુણ આગમ ગુણ સાર;
[1] દર્પ દિન ડર દેખકે. કિન કુમક કિરતાર.
[2] કિન [3]કુમક કિરતાર વારતો પ્રાવટસે વરસેં;
તાજા તર્ન અન ધર્ન, [4]ડબ રસ દુઃખ ભારે દર્સે.
કહે નાગજી વિપ્ર, સમી સુખ દુઃખ સમ દિશા.
લહે [5]તુલ અન લાભ, વિશ્વમે આવતા વિશા.

શબ્દાર્થ—૧ ભય, ૨ કરી, ૩ મદદ, ૪ કાળનો ભય, ૫ રૂ.

સં. ૧૯૨૧ સન ૧૮૬૪.

અબ દાખું એકિશકા, ભવશ હોનકા ભેદ;
[1]ત્રાસ તરે જીમુદ ઝરે, ફરેન અતિયાં ભેદ. [2]
ફરેન અતિયાં ભેદ, [3]ખેદ નરનાર ન ખટકે;
પ્રબલ પિડા [4]મહિ હિઠ, લેહિ રૂવાંકે [5]લટકા;
કહે નાગજી વિપ્ર, ગુપ્ત [6]મુન [7]ગોઇ ન રાખું;
ભવશ હોનકા ભેદ. એકિશકા અબાહ દાખું.

શબ્દાર્થ—૧ ભય વહાણનો, ૨ વેદ, ૩ પીડાનહિ, ૪ બળાત્કારપેઠે. દેખાય, ૫ ૨ નો ૬ ભાવ, ૭ ભેદ, ૮ છાનો નથી રાંખંતા.

સં—૧૯૨૨ સન ૧૮૬૫.

ધનકી તંગી ધનપરે, બાવીશમે બુધ જાણ;
ચાવલ ચણકા [1]મહર્ગતા, વસ્તુ સમુદ્રકા વાણ[2]
વસ્તુ સમુદ્રકી વાણ, જાણ ક્ષત્રી [3]રણ ખેલે,
દેશ [4]દર્પ ડમ [5]ડોલ, મોલ[6]-મનુખ કહિ મેલે,
કહે નાગજી વિપ્ર, ફોજ બહુ ફરે [7]ફીરંગી;
અંત હોત આનંદ, ધરાપર ધનકી તંગી

શબ્દાર્થ—૧ મોંઘાઇ, ૨ સોંઘાઇ, ૩ લડાઇ થાય, ૪ ભય, ૫ ડામાડોળ, ૬ મોલને ખોરડાં બીકથી છોડે, અંગ્રેજના અર્થમાં

સં—૧૯૨૩ સન ૧૮૬૬.

બનું તત્ત ત્રેવિસકા, ભૂપત શિર હે [1]ભાર;
અતિ જોર [2]અંગ્રેજકા, તત્ત છુટત [3]તલવાર,
તત્ત છુટત તરવાર, હાર ખત્રી મન હોય;
જુધ અધિકા જોર, કાયમ નર જોનાં કોઇ,
કહે નાગજી વિપ્ર, ધધ [5]પશ્ચિમહિ ધરનું;
[6]રહિત સહિત સંતાપ, તત્વ ત્રેવશકા બનું.

શબ્દાર્થ—૧ રાજાને ભાર, ૨ અંગ્રેજનું પરિબળ, ૩ લડાઇ જાગે ૪ વાયુનું જોર, ૫ પશ્ચિમ ધરામાં તોફાન ૬ રૈયતને.

સં—૧૯૨૪ સન ૧૮૬૭.

વિશ વસા ચોવિશ હે, પંચાગે પરમાન;
[1]તારા અવગુવ તાહમે, પડે [2]લોન [3]પેજાન.
પડે લોન પેજાન, જાન ભેટે રીત રાહુ[4]
સંવતસર[5] [6]સુગન ન ગાંડ, અંતર નર સુખે ઉચાહુ[7]
કહે નાગજી વીપ્ર, વદનમેં કહેહીં તાકે;

કર્યા હોય કિરતાર, ચોવીશકે વિશ્વ વસાકે.

શબ્દાર્થ—૧ ત્રાસ ખુંધને, અવગુન, ૨ મીઠું, ૩ દુખમાં પડે તેમ ૪. શાહુ નુડવાથી ગ્રહણ થાય, ૫ વરસ, ૬ સારાપણું ૭ નહિ મેલ.

સંવત ૧૯૨૫- (સન ૧૮૬૮) નું વર્ષ સારૂં હતું, અને. સંવત ૧૯૨૬ (સન ૧૮૬૯) નું વર્ષ વરસાદ પાણી ઓછળા અને સાતે સેરા પાકી હતી. પણ દેશમાં તીડનાં જબરાં ટોળાં વિજળીને વેગે સેંકડો ગાઉમાં ફરી વળી પાકનો નશ કર્યો ને દુકાળ પાડયો. આવાં તીડ કોઈવાર આવ્યાં નહીં. આ તીડ અસંખ્ય અને સેંકડો ગાઉમાં આકાશ વાદળાં મફક છવાઈ ગએલું દેખાણું હતું. કાંઈક પાછતર પાક બચવા પામ્યો હતો. ઇશ્વરના કુદરતની ગતિ અગાધછે.

સં—૧૯૨૭ સન ૧૮૭૦

વરખ આયે આ વિશ્વમેં, સાલસે સત્તાવીશ;
જીમુત વરખે જગતસો કુવિ જામહી કચ.
કુવિ જામહિં કીચ, મીચ મરધી સે મરદે;
ચતુર્પદ સિસિરાંક, હવિભાવ ધરિયો હરદે,
કહે નાગજી વીપ્ર, જગત જોરા જાયે;
સમતા સમજી સાલ, વિશ્વમેં વરખ અમ આયે.

સં—૧૯૨૮ સન ૧૮૩૧

ચિત્ર ભાનુકિ સમજીઓ આગમકો અનુસાર;
અઠ્ઠાવિશા આવતા, વરસે વિશ્વ વાર.
વરસે વિશ્વમેં વાર, કછુ દિન લાગે કરડું;
અનિશ આતપ હે અપાર, ખલકમેં ખાંડા ભરડું.
કહે નાગજી વિપ્ર, ધરાપર પીઠ ધાનુકી;
કરનહાર કિરતાર, સમજીયો ચિત્રભાનુકી.

સંવત ૧૯૨૯- (સન ૧૮૭૨) ની સાલમાં મહા વદ ૫ ની રાત્રે જે. ઉજેશ થયો તે ઉપર આયુવ માારીશંકર મહારાજ્યો કુંડળીઓ.

ડરિયો મત કોઇ દેખકે, અંબર નિશા ઉજેશ;

પોશ વદી દશમી દીને, કિયો જગન અંબરેશ.
કિયો જગન અંબરેશ, વિશ્વ મૃતુ રક્ષણું હેતુ;
મૃત લોકકે માંય, પુન્યકી બાંધો સેતુ
કહે ગવરી ગુણ જાન, ધ્યાન ધનિકા ધરીયો;
અંબર નિશા ઉજેશ, દીશમેં મત કોઇ ડરિયો.

સંવત ૧૯૩૦ થી સં. ૧૯૩૩ (સને ૧૮૭૩ થી ૧૮૭૬ સુધીનાં વર્ષનાં કુડળીઓમાં વિશેષ જાણુવા જેવું નથી. પણુ તેને ભાવ સાડ સંવત્સરના તે સાલના કુડળીઆ પ્રમાણે જાણુવો.

સં—૧૯૩૪ સન ૧૮૭૭.

ચાર ત્રીસકી સબ સુનો, બનીયાં ભાવિ બખાન;
પ્રથમ પાવસ મેચક હે, ધરા ધાનકા માન[1]
ધરા ધાનકા માન, તાન જાવત હૈ [2] તરને;
નવીન અન્ન નિપાય, ખિજ્જ અરૂ ધરમજ ધરને.
કહે નાગજી વીપ્ર, મયયણુમે મનુષ મીસકી[4];
નરપતી દરક નવીન, સુનો સબ ચાર ત્રીશકી.

શબ્દાર્થ—૧ અનાજનું માન, ૨ ખડની ઘણી તંગી, ૩ માણુસ ૪ મરે

સં—૧૯૩૫ સન ૧૮૭૮.

બિચારી બનિયાં પાંત્રીશકી, ધારી લેનાં ધીર.
[1]સારી સો ખારા લગે, નદ બારી વહે નીર.
નદ બારી વહે નીર, [2]શીર [3]સસ [4]સક્ષબાં ચાંકા;
જવર નર પીડત જોર, ચોર સબ ઠોર અટંકા[5]
કહે નાગજી વિપ્ર, [6]મર્મ કલા એહિ [7]મદનારી;
[8]ઇંદ્ર કોપ એ સમય, પાંત્રીશકી બતીયા બિચારી.

શબ્દાર્થ—૧ વરસાદ ઘણો બિન હવાથી ખારો લાગે, ૨ માથું. ૩ મોલ. ૪ ટીડ, ૫ અચલભય, ૬ ભેદ, ૭ શીવ, ૮ ઇંદ્ર કોપશે.

સંવત ૧૯૩૫-૩૭ (સન ૧૮૭૯-૮૦) ના વર્ષ સારાં હતાં વિશેષ જાણવા જેવું નથી.

સં—૧૯૩૮ સન ૧૮૮૧.

વરખા વરસે વિશ્વમેં પરખ્યા પ્રબલ પવન;
નિરખ્યા જીમૂત નવિન, જલ જગ જ્યાં હવન,
જલ જગ જ્યાં હવન, જવનકે જોખા જાણો;
જલધી બુડત જાજ, અનલ ઉગત કાણો.
કહે નાગજી વિપ્ર, ચિતમ નિશ્ચે નિરખા;
આડત્રીસે આનંદ, વિશ્વમેં વરસે વરખા.

સં—૧૯૩૯ સન ૧૮૮૨.

વારો સારો વિજયકો, ધરો શ્રવણમે ધ્યાન;
સાલ પતિ શુભ ચંદ્ર હે, સમતા સમજ સુજાન.
સમતા સમજ સુજાન, થંભ એક આવત;
પરજન પરિયટ ગ્રહે, મેહતો શ્રાવણ સુકાત.
કહે નાગજી વીપ્ર ધરમ દીલ દાને ધારો.
બોવી ગદમે બીત, વિજયકો વારો સારો.

સં—૧૯૪૦ સન. ૧૮૮૩.

જયકી જુક્તિ જાનીયો, રવિ વરસકે રાજ,
ચાલીસે જન સબ સુખી, પુનકી કરિયો પાજ.
પુનકી કરિયો પાજ, કેતુ કચ્છુ કષ્ટ ધરાવે;
અગ્નિ ચોર ઉત્પન્ન, મૃગીકા જુધ્ધ કરાવે.
કહે નાગજી વિપ્ર, અવનીયે જય આમયકી;
ખપર થંભ હે તીન, જાનિયો જુક્તિ જયકી.

સં—૧૯૪૧ સન. ૧૮૮૪.

પરખ્યા આગમ પ્રીછિયો બનેહુ બાવી બાત;
દુઃખ હલશે હલશે મહિ, બનચર સબે અઘાત.

અનચર સુબે અધાત, ઢંગ પુલ ધર વાધા
માસ આસુકે મધ્ય, અહેહું ગુરૂ ખગ પ્રાસા;
કહે નાગજી વીપ્ર, કરછધર કર્મવી વરૂખ્યા.
તર-કણુ તેજી ભાવ, મિછિયો આગમ પરખ્યા.

સં—૧૯૪૨. સન ૧૮૮૫.

બેતાલીસે બરનહું, આગળ વરસ અવેવ;
ભૂમિ તનય વરસ ભૂપહે, મંદ મંત્રિ તતખેવ.
મંદ મંત્રિ તતખેવ, ચૈત્ર શશિ દગુદમતા;
ચૌપદ ગદ સંતાપ, તુંગી નૃપ તેજ સમતા;
કહે નાગજી વીપ્ર, દનિમેં મિશ્રિત દીસે;
કૌથલ તંગી હોય, બરનહું બેતાલીસે.

સં—૧૯૪૩. સન ૧૮૮૬.

વરસે [૧]વરખ્યા વર્ષમે, ત્રેંતાલીસે તોય;
ધર સરવર સરિતા ભરે, ડરે [૨]ડાઢ [૩]દવ દોય.
ડરે ડાઢ દવ દોય, [૪]તોય રત ધામે [૫]ધામે;
નર રૂજ કરહિ નાસ, [૬]હોમ-હિન ગામો ગામે.
કહે નાગજી વીપ્ર, દયા દ્રષ્ટિ સો દરસે;
કુરતાર કિરતાર, વર્ષમેં વરખ્યા વરસે.

શબ્દાર્થ—૧. વરસાદ, ૨-રોગ વગેરેની ડાઢ, ૩-અગ્નિ ૪-જે
દ મ.સમાં, ૫-પૃથક, પૃથક, ૬—જ્યાં હવન વગેરે નહિ ત્યાં.

સં—૧૯૪૪. સન ૧૮૮૭.

સમય સાધારણ શુભહે, ધરા ધમત રવિ ભૂપ;
જલ જોરા બળ પવનકા, ભ્રગુ ભયે વર્ષ ભૂપ.
ભ્રગુ ભયે વર્ષ ભૂપ, રૂપ ગુણ તરન અન્ન તાજા;
ચુમાલીસ સુભીક્ષ, સુર નરનાર સમાજા.
કહે નાગજી વીપ્ર, વસુધા વિપત્તિ વિદારણ;

કરનાહાર કિરતાર, સુભ હે સમય આભારણ.

સં—૧૯૪૫. સન ૧૮૮૮.

પીસ્તાલીશકી પ્રીછ અબ, મત ધરિયો મતવંત;
વિકારી વાશ વિશ્વમેં, અનીક બાત ખટ અંત.
અનીક બાત ખટ અંત, જંત ફજ જલજર બાગી;
વિલંબ વરતે વિશ્વ, સોધ સમ એ અનુગામી.
કહે નાગજી વીપ્ર દરન ડર ઘર કંપ દીસે;
શીવ શાંતિ સુખ સેન, પ્રીછ અબ પીસ્તાલીસે.

ટીપ—પ્રથમ વરસાદ થયા પછી. પાછળથી થયો નહિ. જેથી કાર્તિકી પંચમ ઉપર ભારે માવઠું થયું ને સમુદ્રમાં વીજળી નામની આગબોટ હોમાણી, તે હજારો માણસના જાનની ખુવારી થયાનો મુખ્ય બનાવ છે

સ—૧૯૪૬. સન ૧૮૮૯.

છેતાલીસે સમજીયો, આગમ બાત અનૂપ;
પાવસ પશ્ચિમ પ્રબલહે, ભુવણચંદ્ર વર્ષ ભૂપ.
ભુવણ ચંદ્ર વર્ષ ભૂપ તુપ તુલ તુંગી તાન,
અશાડ પુનમ બાત, રાહુ પ્રસહી વર્ષ રાજા.
કહે નાગજી વીપ્ર, નીરસે કિયાહે નિશ્ચે,
રહે દ્વાદસ ઘડી રાત, સમય એ છેતાલીસે.

સં—૧૯૪૭. સન ૧૮૯૦.

સમતા સુખ સુડતાલીસે, દમતા પૂરવ દુઃખ;
રમતા રાહુ કહું રવી, જેઠ ભોમ નીસી મુખ.
જેઠ ભોમ નીસી મુખ, કાતિ પુનમ બુધ કેયે;
રહે કલાક દો રાત, શશી સંગ્રામે ચેયે.
કહે નાગજી વીપ્ર, ગુનવંત ગ્રગુમન ગમતા;
ભયે વર્ષકા ભૂપ, સુડતાલીસે સુખ સૌ સમતા.

ટીપં—આ સાલમાં મુખ્ય ધડાકામાં સરાસરી વરસાદ બહુ

ઓછો થયો. પાછલા વરસાદની તાણુ થઇને વરસ ખાંડા ભરડું થયું.

સં—૧૯૪૮. સન ૧૮૯૧.

નિશ્ચે ધરિયો નર સખે, અડતાલીસકી ઉર;
જવર ખાંસીકા જોર હે, ભાદરવા ભરપૂર.
ભાદરવા ભરપૂર, ફૂર નહિ જાનો ફિકા;
ચંદ્ર ગ્રહન યુગ સત્ય, વૈશાખ પુનમ કૃતિકા.
કહે નાગજી વીપ્ર, દોઇ ખમાસે દીસે:
શની મંદ છે સત્ય, નરસખ ધરિયો ચંતે.

સં—૧૯૪૯. સન ૧૮૯૨.

ધારો સબહી ધ્યાનમેં, શુભ વાયક એ સોય;
સાધાન એ સમય હે, ઓગણુ પચાસેં ઓય,
ઓગણુ પચાસેં ઓય, હોય વર્ષ રાજા ભોમે;
ચૌપદ—સીલી શંક, નરાં ગદ પીડીત ગોમે.
કહેં નાગજી વીપ્ર, તમેંબર દરસે તારો;
પુંછ સહિતા પેખ, ધ્યાનમેં સબહો ધારો.

સં—૧૯૫૦. સન ૧૮૯૩.

પ્રીછો સબહી પચાશકી, અગમ પરીક્ષા એહ;
રવિ રાજા વર્ષ રાજહીં, માહપર મંદા મેહ.
માહપર મંદા મેહ, ખેહ ફાગુન રાહુ ખેલા;
ચંદા પુન્યમ સાહય, દરસદીન કરકીં ગ્રહેલા.
કહે નાગજી વીપ, હવિ એ મરજી હરિસો;
પુન્યે પીડા નાસ, પચાસકી સબહી પ્રીછો.

ટીપ—આ સાલમાં પરસોતમ માસમાં એલી બંધ વરસાદ થયો ને પાછળથી તાણુ કીધી.

સં—૧૯૫૧. સન ૧૮૯૪.

એકાવનકી ઉર ધરો, આગમ બાત એ વાર;

મે જોરા ને મયંકકા સૂર્ય ગ્રહન નિરધાર,
સૂર્ય ગહન નિરધાર, વાર મંદ હોહિ મેપાલા;
નર પશુ પંખુ નજીવ, તારં ટુંઠન તેહ કાલા.
કહે નાગજી વીપ્ર, જગતમેં જડતા જનકી;
પાપ પ્રબલ હિન પુન્ય, ઉરે ધરો એકાવનકી.

સં--૧૯૫૨. સન ૧૮૯૫.

બાવન બતિયાં બિચારતાં, સમતા સમજો સાલ;
ચોપદમેં શીલી ચલે, કવિન કોરા કાળ,
કવિન કોરા કાળ, માલ કણુ અગ્રે મોંઘા;
પુનમ ચંદા પકડ [1]શાહા-[2]તર હોશે સોંઘા.
કહે નાગજી વીપ્ર, નરાં અંત દુઃખ નસાવન;
ગ્રેણુ હુતાશન હાઇ, બિચારતાં બતિયાં બાવન.

શબ્દાર્થ—૧. ખેપ, ૨ વહાણુ.

સં--૧૯૫૩. સન ૧૮૯૬.

ત્રેપન વરસે તીન ગત, અન તરણુ ધન ઉત્પન્ન;
[1]સિત [2]સમીરાં [3]સલભસો, [4]દુઃખ દરસે દસદીન.
દુઃખ દરસે દશદીન, [5]પીન-[6]પશુ પેખ પ્રથીમે;
[7]તીલ [8]માંખ [9]ગુડ [10]તુપ, ધરાપર ધારો [11]ધીમે.
કહે નાગજી વીપ, ચંદા સુર ગ્રહન ન દરસે;
રવી વરસકા રાજ, તીન ગત ત્રેપન વરસે.

શબ્દાર્થ--૧-ટાઢ, ૨-પવન, ૩-ટીંડ, ૪-દશ દહાડા હુલડ જણાય, ૫--જાડાં ૬-ઢોર, ૭-અડદ, ૮-ગોલ, ૧૦-ઘી ૧૧--થોડાં નીપજે.

સં--૧૯૫૪. સન ૧૮૯૭.

ચોપન સાલ સમતા સહી, ભયા શની વર્ષ ભૂપ;
પર બીતિ પરધર પરે, ધગત ધરા રવી ધુપ.
ધગત ધરા રવી ધુપ, ગ્રહનકી પોથે પેખો;

દર્શ પુન્યમ દર્શાત, આતશની શુકે લેખો.
કહે નાગજી વીપ્ર, અંકડ 'પીઠન અન્ન' ધનકી,
પશુ પ્રજા–મદપીડન, સમતા સહી સાંસ ચોપનકી.

સં—૧૯૫૫. સન ૧૮૯૮.

પંચાવનકી પ્રીછીયો, ભાવિ ભાંખુ ભાવ;
પુત્ર બને રાજ વર્ષકા, ભલા ભૂવિસર ભાવ.
ભલા ભૂવિસર ભાવ, નાવ નીધાયે નાસેં;
અશાડ માગશીર્ષ આત, ગ્રહનકો પુનમ ગ્રાસે.
કહે નાગજી વીપ્ર, ઘટા–ચઢ ઘેરત ઘનકી
અન્ન–ક્રયમન આનંદ, પ્રિછયો પંચાવનકી.

શબ્દાર્થ—૧ આ સાલમાં અનાજનો સંગ્રહ કરશે તેને આનંદ.

સં—૧૯૫૬ સન. ૧૮૯૯.

[1]મહિસુર–પ્રરિતા મે લહિ, સોઇ છપના સાલ;
કલિ ગમલ મલ કોશકે, તમેં દેખતાં તાલ.
તમેં દેખતાં તાલ, ગ્રહન ચુગ પુનમ ગ્રાસે;
જેષ્ઠ માગશીરે જાણ, થાંવર ભ્રગુ ખમાસે થાસે.
કહે નાગજી વિપ્ર, શની વર્ષ રાજા હરિતા.
પાપ બુદ્ધિ પ્રજાય, મેલહી મહિસુર સરિતા.

અર્થ—૧૯૫૬માં દેવતાની નદી ગંગા સત મૂકી સ્વર્ગે જશે. જેથી કલીયુગનું પખળ પણું વર્તાશે. ને જોયા જેવો તાલ થાશે. મતલબકે ઘોમ દુકાળ પડશે.

સં—૧૯૫૭ સન. ૧૯૦૦.

સમય સાધારણ સાલહે, સતાવનકી સોય;
રાહુ ન ગ્રસહીં રવી શશી, તંગી કછુ તવ તોય.
તંગી કછુ તવ તોય, હોય ભૂપ વર્ષકા ભોગે;
સોરઠ પશ્ચિમ સુખ, દુઃખ દરસે પરજોગે.

કહે નાગજી વીપ્ર, ઠુલકા તેજ અંધારન;
હવન હોમ ભય હરન, સાલહે સભય સાધારન.

ચૈત્રી—સં—૧૯૫૮ સન ૧૯૦૧.

અઠાવનકી ઉર ધરો, મીટે ન હોવન હ:ર;
સુર ગુરૂ રાજા સાલકા, સુખી સર્વ સંસાર.
સુખી સર્વ સંસાર, સાર શસ્યંધર સરખા;
અમાસ આસુકી આય, અંગહીન ગ્રસહી અરક.
કહે નાગજી વીપ્ર, મહાત્મ કહી એમનકી;
તનકી [1]ગદ તવ ત્રાસ, ઉર ધરો અઠાવકી.

શબ્દાર્થ—૧ મોળ, ૨ રોગનો ત્રાસ.

ચૈત્રી—સં—૧૯૫૯ સન ૧૯૦૨.

અનુભવ અબેં ઓગણસાઠકા, સમજો સોમતિ શુદ્ધ;
જરહીં જીમુત જગતમેં, વર્ષ રાજ હે બુધં.
વર્ષ રાજ હે બુધ, જુદ્ધ શશી રાહુ અકાશે;
ભોમે ભ્ભડના ભીતિ, ગ્રસત ઘટી ત્રી ખગ્રાસે.
કહે નાગજી વીપ્ર, હનીડર દુ:ખ હરસે દવ;
કરનહાર કિરતાર, ઓગણસાઠકા અબેં અનુભવ.

ચૈત્રી—સં—૧૯૬૦ સન ૧૯૦૩.

સમજો સબહિ ચીતસો, ઠીક સાઠકા હાઠ;
સબળ રાજ શ્રૃખ સુર હે, આખર બાતુ આઠ.
આખર બાતુ આઠ, શીત સમીર ગ્રહે ચંદા;
આસુ ચૈત્ર ઊભય, અંઠ ખટઘટી દીન મંદા.
કુહે નાગજી વીપ્ર, કશ્મેર પુરજન કમજો;
પરિણામે સુખ સોઇ, ચિત્ત દઇ સબહીં સમજો.

ચૈત્રી—સં—૧૯૬૧ સન ૧૯૦૪.

અનુભવ અબેં એકસઠકા, ધરખર ધગહીં ધુપ;
જલ હિન જોરા પવનકા, ભગુ ભયે વર્ષ ભૂપ.

ગ્રગુ ભયે વર્ષ ભૂપ, તુપે તુલ તબહે મંદા;
માઘ માસકે મધ્ય, ઘટીસે ગ્રસહીં ચંદા.
કહે નાગજી વીપ્ર, જૂઠ નહિ જાનો તલ જવં;
હરિ સો કરતા હોય, એકસૂઠકા અબેં અનુભવ.

અર્થ—સંવત ૧૯૬૧ નો ભાવ એવો છે કે પૃથ્વી ઉપર તડકો ખુબ પડશે. વરસાદ થોડો અને પવન જોર વર્ત્તાશે. રાજા શુક્ર છે. ઘી અને રૂની પીડ મંદી રહેશે. માહ માસમાં ચંદ્ર ગ્રહણ થાશે, એ બનાવો માટે જવ તલ જેટલું જૂઠ ન માનશો. પછી કર્ત્તા ઇશ્વર કરે તે ખરૂં—

ચૈત્રી—સં—૧૯૬૨ સન. ૧૯૦૫.

બિચારી બાત બાસઠકી, ધારી લેનાં ધ્યાન;
[1]ખારી સારી ખલકમેં, [3]મિશ્રીત મહિમે માન.
મિશ્રિત મહિમેં માન, જાન જવર પીડીત જોરા;
વર્ષ રાજ હે બુધ, કેવળ કુર હે ન કોરા.
કહે નાગજી વીપ્ર, વિશ્વમે વરસે વારી;
ગ્રહન નહિ શશી સૂર, બાસઠકી બાત બિચારી.

શબ્દાર્થ—૧ નરસુ, ૨ સારૂં બેઉ વર્તાશે, ૩ કાંઇક બલહરાને કાંઇક મોળું. **અર્થ**—બાસઠનો ભાવ. ધ્યાનમાં લેજો. સારૂં અને નરસું બેઉ ભાવ પૃથ્વી ઉપર જણાશે. તાવની પીડા વધશે. રાજા બુધ છે. જેથી પરિણામ છેક ખરાબ નથી. જગતમાં વરસાદ થાશે. ગ્રહણ નથી.

ચૈત્રી—સં—૧૯૬૩ સન ૧૯૦૬.

હાલ બખાનું સાલકા, તીન સાઠકા તાલ;
બરખ્યા બોત ન વરસહીં, બીરાજે રવી ભૂપાલ.
બીરાજે રવી ભૂપાલ, ચંદ શ્રાવણુ ખગ્રાસે;
અમાસ પોષકી આત, સવિતા સાહુ થાસે.
કહે નાગજી વીપ્ર, છકર શશી રાહુકી જાણો.
માઘ માસકી મધ્ય, સાલકા હાલ બખાનું.

અર્થ—તેસઠની સાલનો ભાવ એવો છે કે વરસાદ બહુ વધી ન જાય, રાજા રવી છે. શ્રાવણમાં ચંદ્ર ગ્રહણ ખગ્રાસ છે અને પોષમાં સૂર્ય ગ્રહણ છે. અને મહા માસની મધ્યે પણ ગ્રહણ છે.

ચૈત્રી—સં--૧૯૬૪ સન ૧૯૦૭.

સુખ દુઃખ સમતા સમયમેં. ચોસઠ્યાકી સાલ;
અન તરન અવની પરે, નહી ગ્રહન તે કાલ;
નાહિ ગ્રહન તે કાલ, શાલ નૃપ ભૃગુ ભયે હે;
અપર ચૈત્રથી આય, લક્ષસો નજુમી લયેહે.
કહે નાગજી વીપ્ર, રીખણ પર અસીયે રમતા;
પુન ધરા પ્રમોદ, સાલમે સુખ દુખ સમતા.

અર્થ—ચોસઠની સાલમાં અનાજ, ખડ, વરસાદે નીપજવાથી વરસ સારૂં. ગ્રહણ નથી. શુકર રાજા છે. ચૈત્ર અધિક છે. પૃથ્વીપર લડાઇ જાગશે. આ સાલમાં પુને કરી માણસો પ્રમોદ પામશે.

ચૈત્રી—સં--૧૯૬૫ સન ૧૯૦૮.

પરખ્યા પ્રીછો પાંસઠે, વરસે વરખ્યા વીશ;
હરખ્યા રહે નર હેતમે, નરખ્યા નૃપ સુર ઇશ,
નરખ્યા નૃપ સુર ઇશ, શીશ સુદી અઘન આતે;
પુનમ રાહુ પરશ, ઘટી તીન ચંદે સાતે.
કહે નાગજી વીપ્ર નજુંમે એસા નરખ્યા;
તરખ્યા તખંન તોય, પાંસઠે પ્રીછો પરખ્યા.

અર્થ--પાંસઠમાં વરસાદ વીશ આના થાય, જેથી માણસમાં હેત વધે. માગશર માસમાં ગ્રહણ થાય અને જળની તૃષ્ણા નહિ રહે.

ચૈત્રી—સં--૧૯૬૬ સન ૧૯૦૯.

રાજા ચંદ્ર સાસઠમે, નૃપ વૃષકા નીક;
[1]પ્રાવટ પેલા પેખલે, જોરા જીમુત જીક.
જોરા જીમુત જીક, કેક નદી સલકે નાલા;
ગત [2]અસમકે માસ, પથરુંજળ પરસે [3]પાળા;

કહે નાગજી વીપ્ર, તરન અન હોશે તાજા;
ગહન જેઠ ખગ્રાસ, સાસંકે આસે સર્જા.

શબ્દાર્થ—૧ ચોમાસાંમાં, ૨ ઉનાળામાં, ૩ જેઠમાસમાં ૪ ૫ પથર જેવા કરા પડે. અર્થ—સાસઠની સાલમાં રાજા ચંદ્ર છે. તે નીકનામ સારો છે. ચોમાસાનો પ્રથમ વરસાદ ખુબ થાય. જેથી નદી નાળાં પૂર ચાલ્યાં જશે, જેઠ માસમાં પથર સમાન કરા પડશે, અને અનાજ, ખડ, ખાસાં થાશે, જેઠમાં ખગ્રાસ ગ્રહણ છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૬૭ સન ૧૯૧૦.

સડસઠ આયે સમયસો, બરતું અબહીં બાત;
રવી રાજ બિરાજહીં, ચંદ કાતિ સહાત.
ચંદ કાતિ સહાત, થાત પુનમ બુધ તારે;
ગ્રસે રાહુ ખગ્રાસ, દર્સે ચંદ વળતે વારે.
કહે નાગજી વીપ્ર, પરજન ધર પૃથકે પાગે;
કોથલ તંગી તોય, સમય સો સણુસઠ આયે.

અર્થ—સણુસઠમાં રાજા રવી છે. કાર્તિકી પૂનેમે ચંદ્રનું ખગ્રાસ ગ્રહણ છે. વરસાદ ખંડ વૃષ્ટિ છે, કોઈ ઠેકાણે તંગી જણાશે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૬૮ સન ૧૯૧૧.

સાઠ આઠકી સો કહું, નરખ્યા નર કુજ નાસ;
દરસ આસુકી આવતાં, રવી રાહુકો ગ્રાસ.
રવી રાહુકો ગ્રાસ, પાંચ ઘટી પંચતે પરહીં;
શુક્ર વરસ સીરદાર, ધાર જળ જીમુત જરહીં;
કહે નાગજી વીપ્ર, જમીન જડી સમીર ઝાટકી;
સમય સો સાધારન, સો કહી સાઠ આઠકી.

અર્થ—અણુસઠ્ઠા સાલમાં રોગથી માણુસો મરે. આસો માસમાં સુર્ય ગ્રહન છે, રાજા શુક્ર છે. વરસાદ એલીબંધ વરસશે સમીર નામ પવનની ઝડીથી ઝાડ જમીનદોસ્ત થાશે. સમય સાધારણુ રીતે સારો છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૬૯ સન ૧૯૧૨.

ઓગણુતેરા આવતાં, પ્રગુ જાશે ભૂપાલ;
[1]પૃથક વરષો પેખીયો, કુવિ ન કોરા કાલ.
કુવિ ન કોરા કાલ, સાલ [1]યુગ અસાડા આવે;
[2]ઉભય ગ્રહન મધુમાસ, રવીશશી રોકુત રાવે.
કહે નાગજી વિપ્ર, ફાગન ચંદ ગ્રાહી કેરા;
આગુ સમ એ નહિ, આવતાં ઓગણુ તેરા.

શબ્દાર્થ—૧ બે અસાડ, ૨ બે ગ્રહણ છે, ૩ આગલ આવી ગયેલા કાળ જેવો નહિ. અર્થ—ઓગણુતેરાની સાલમાં શુકર રાજા છે. ખંડ વૃષ્ટિ થાશે. કોરો કાલ નથી, બે અશાડ છે. અને ગ્રહન બે છે. ગયા સેકા જેવો આ કાળ નથી.

ચૈત્રી—સં—૧૯૭૦ સન ૧૯૧૩.

શ્રવણે ધારો શીતેરકી, શશીવર્ષ સરદાર;
અન રસકા હે આકરા, વિર્ષે વરસે વાર.
વિર્ષે વરસે વાર, બાર ભાદુ શશી સાસે;
[1]નંદ-ઘટીકા નીમ, રાહુ રોકે ખગ્રાસે.
કહે નાગજી વીપ્ર, [2]સર્ગી [3]ચૌપદકી સારો;
અન્ન તરણુ ધન ઉત્પન્ન, શીતેરકી શ્રવણે ધારો.

શબ્દાર્થ—૧ નવઘડી, ૨ પૃથ્વી, ૩ ઢોરને સારૂં.

અર્થ—શીતેરથી સાલમાં ચંદ્ર રાજા છે. અનાજ અને રસકસની આકરત આવી જાશે. વરસાદ સારો થાશે. જેથી અનાજ ખડ પેદા થાશે. ભાદરવામાં ચંદ્ર ગ્રહણ છે. ઢોરને વરસ સુખાકારી છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૭૧ સન ૧૯૧૪.

અંતર ધારો એકોતેરકી, શુકર વર્ષ સિરદાર;
અન્ન તરણુ અવનિ ઉપજે, વખતે વરસે વાર.
વખતે વરસે વાર, ધાર શ્રવન રવી સાહી;
શુદી ભાદુકા ચંદ, ગ્રહન ખગ્રાસે માહી.

કહે નાગજી વિપ્ર, સુખી નર રહે સ્વતંતર;
જોખા જળની જોર, એકોતરકી ધારો અંતર.

અર્થ—એકોતેરમાં શુકર રાજા છે. તેમાં અનાજ ખાડ, ઉપજે. જોઈએ ત્યારે વરસાદ થાય, શ્રાવણમાં સૂર્ય ગ્રહણ અને ભાદરવામાં ચંદ્ર ગ્રહણ છે. માણસ સ્વાધિનપણે સુખી. વરસાદથી રેલ કે દરિયામાં જોખો થશે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૭૨ સન ૧૯૧૫.

બરની બતિયાં બહોંતેરકી, કરની જો કિરતાર;
ધરની ધંધ કચ્છુ તે ધુની, બરની મંદા વાર;
બરની મંદા વાર, બાર ભૂપ વર્ષ ભોમે;
અપર વૈશાખા આત, ચાહ ને સુર અરૂ સોમે.
કહે નાગજી વિપ્ર, ધીર હોઇ અંત ધરણી,
મોંઘા રહે ખટમાસ, બહોંતરકી બતિયાં બરની.

અર્થ—બોંતેરમાં કાંઇક ધંધ જાગે. વરસાદ કમતી પડશે, રાજા મંગળ છે. સુરજ ચંદ્રનું ગ્રહણ નથી. અંતે પૃથ્વી માંહે ધીરજ વધશે, છ માસ લગી મોંઘાઇ રહેશે.

ઉત્તરાર્ધ વર્ષભાવ કુંડળયા.

(શ્રીયુત ગૌરીશંકર વિરચીત.)

સંવત ૧૯૭૩ થી ૨૦૦૦ સુધીનો ઉત્તરાર્ધ ભાગ શ્રીયુત ગૌરીશંકર નાગજીભાઇએ પૂરો કરી ભવિષ્ય ભાખવામાં અને કુળની જાહોજલાલી માટે, પોતાનું નામ અમર કરી જવા સાથ જગત ઉપર ઉપકાર કર્યો છે.

બરનુ અબહિ વર્ષકા, હારદ હોવન હાર;
સરવાળે સૈકા લગે; ચિત્ત દઇ સમજો સાર.
ચિત્ત દઇ સમજો સાર, તાર પ્રભવસે પેલા;
તોતેરથી તજવીજ, સૈકડે સમજો છેલા.

કહે ગવરી ગુણ જાન, ધીરજેતા નાવ એ ધરનું;
શાણા સમજે સોઇ, વર્ષ કા અચાહીં બર્નું.

ચૈત્રી—સં--૧૯૭૩ સન ૧૯૧૬.

ફરે પ્રભવ હે તોતેરમેં, પ્રિછો વાકા પાર;
સૂરજ ચંદા ના ગ્રહે, શશી વર્ષ શીરદાર;
શશી વર્ષ શીરદાર, વાર ધરં પશ્ચિમ વરસે;
છપલા ગિરે સમશેર, હંસ જંત હોઇ ધરસે.
કહે શું શંકર સત્ય, વિશ્વ કણ મોંઘા કહ્યુ હે;
સંવતસર પ્રથમેં પ્રભવ, તોતરમેં ફરે પ્રભવ હે.

અર્થ—તોંતેરમાં પ્રભવ નામનો સંવત્સર બદલાશે. તેનો ભાવ સૂર્ય ચંદ્ર ગ્રહણ નથી. ચંદ્ર વર્ષનો રાજા છે, પશ્ચિમ ધરામાં વરસાદ થાય. છપલા નામ વિજળી આકાશમાં તરવાર પેઠે ઝપાટા મારશે. ને પૃથ્વીના જંત ઉપર પડશે, અનાજની લગાર મોંઘારત જણાશે.

ચૈત્રી—સં--૧૯૭૪ સન ૧૯૧૭.

ચુમોતેરસેં સમજીઓ, શની વર્ષ શિરદાર;
મે મંદા અન્ન ઉપજે, શશી ગ્રહન તે વાર;
શશી ગ્રહન તે વાર, આસુ પુનમકા સાસે;
નંદ ધટી નિરધાર, રાહુ રોકો ખગ્રાસે,
કહે શું શંકર સત્ય, નરાંગદ ભિતિ નેરે;
વિભવ યુગ વરતાન, સમજીયે ચુમોતેરે;

અર્થ—ચુમોતેરમાં રાજા શની છે. વરસાદ સરેરાસ કમતી પણ અનાજ નિપજશે. ચંદ્રનું ગ્રહણ આસો માસમાં છે. માણસને રોગની પીડા, નેરેનામ તુરત લાગી કે પાડી દે એવો ભય છે. માટે રોગ શાંતિના હવન હોમની ક્રિયાઓ દેશમાં વધારવી.

ચૈત્રી—સં--૧૯૭૫ સન ૧૯૧૮.

પરખ્યા અબેં પંચોતેરકી, ગુરુ ભયે વર્ષ ભૂપ;
પરજન અન ત્રણ ઉપજે, તુંગી મોંઘા તુપ.

તુંગી મોંઘા તુપ, ધુપ ધરં પેશુ ગદ પેખો;
શુકલ સંવત્સર શુભ, દગુ શશી સુરે જ દેખો;
કહે શું શંકર સત્ય, નજુમે એહિ બિધ નરખ્યા;
કરનહાર કિરતાર, પંચોતેરકી અબહિં પરખ્યા.

અર્થ—પંચોતેરમાં રાજા શુકરૂ છે વરસાદથી અનાજ, ખડ નિપજશે. પૃથ્વી ઉપર ઘીની મોંઘારત થાશે. તડકા ખૂબ પડશે. ઢોરમાં રોગ આવશે, શુકલ સંવત્સર છે, તે સારો છે, એકે ગ્રહણ નથી એવું જોતિષમાં જણાય છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૭૬ સન ૧૯૧૯.

છોંતેર આયા ચિત ધરો, ભયોહે આગે બીજ;
તાસમ તોયતો ના જરે, ધરે પશુવા પીન.
ધરે પશુવા પીન, મીન જળ મીટેન માજા;
ખપર તીનકા ખેલ, રાજત કુજ વરસેં રાજા.
કહે શું શંકર સત્ય, કઈ નહિ વરજીત કાયા;
સ્વાંતર વસે સુર, ચિત્ત ધરો છોંતેર આયા.

અર્થ—છોંતેરમાં ગયા સૈકામાં બીજ વરસ હતું. તેટલો વરસાદ આમાં નથી. તોપણ વરસાદ સારો થવાથી પૃથ્વીપર ઢોર–પીન નામ જાડાં થાશે. માછલાં જળની માજા નહિ મુકે. મતલબકે જળ નદી નાળે રહેશે. ત્રણ ખપરનો ખેલ છે. રાજા કુંજનામ મંગળ છે. ઝાઝું દુઃખ નહિં જણાતાં દેહ રોગથાળાથી જાય એવા રોગ આવશે. માટે વરસની શરૂઆતમાંજ હવન હોમ અને બ્રહ્મભોજ કરવાથી અટકાવ થશે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૭૭ સન ૧૯૨૦.

ભાંખુ ભાવિ ભુવિ ભલા, તામે તીખા તાલ;
પરવરતાં પરજાપતિ, સતોતેરકી સાલ.
સતોતેરકી સાલ, ભૂપાલ વરખાકા જાનું;
આસો વૈશાખ ઉભય, છાંયા–સુત સંગ્રામે જાનુ.

કહે શું શંકર સત્ય, રાડ-રાંકેશા આવી;
એલહીં દીં ખગ્રાસ, ભવિ ભલાં ભાંખુ ભાવી.

શબ્દાર્થ—૧ સૂર્ય. ૨ રાહુ. ૩ ચંદ્રમા.

અર્થ—સતોતેરની સાલનો ભાવ તીખો છે. સતોતેરની સાલમાં પ્રજાપતિ સંવત્સર છે. રાજા સૂરજ છે. આસો-વૈશાખમાં મળી બે ગ્રહણ છે. પ્રજાપતિ સંવત્સરમાં વરસાદથી જળાકાર થાય.

ચૈત્રી—સં—૧૯૭૮ સન ૧૯૨૧

ભાવિ ભાંખુ ભવણુસો, અબહીં અઠોતેર;
શની રાજે વરસ તાસમે, વસુ[1]-વિકાસે[2] વેર.[3]
વસુ-વિકાસે વેર, ફેર અંગીરા આયે;
આસુ ચંદ્ર આકાશ, ગણિત રાંકેશા ગ્રાયે.
કહે શું શંકર સત્ય, જગત જન આરત[4] જાવિ;
સમય સાધારન સોય, ભવણુ અબ ભાંખું ભાવિ.

શબ્દાર્થ—૧. પૃથ્વી ૨ પ્રગટે. ૩ દુશ્મન જાગે. ૪ રોગ. ૫ થવું.

અર્થ—અઠોતેરની સાલમાં શની રાજા છે. પૃથ્વી ઉપર દુશ્મન જાગવાથી વેર જાગશે. આસુમાં ચંદ્ર ગ્રહણ છે. અંગીરા ફરી આ સાલમાં છે. પૃથ્વી પર માણુસને પીડા વર્તાશે. (ટીપ)—અંગીરાનો ભાવ વાયુ જળ અને અગ્નિની હરકત પડે. હીમની બીક છે ને ઉત્તરમાંથી તોફાન જાગશે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૭૯ સન ૧૯૨૨.

ઓગણુએંશી આવતાં, બરષા બુધ નૃપ વર્ષે;
રાહુ રવીહીં રુંદહીં, દેખો ભાદુ દર્શ.
દેખો ભાદુ દર્શ, પર્સ ઘટી પાંચ પ્રમાણે;
ખપર ખલકમેં ખેલ, તેલ તુપ તબહીં તાણે.
કહે શ્રી શંકર સત્ય, પ્રવર્તે સંવત્સર પેશી;
સત્તમા શ્રી મુખ નામ, આરતાં ઓગણુએંસી.

અર્થ—ઓગણુએંસીની સાલમાં બુધ રાજા છે. ભાદરવામાં સૂર્ય

ગ્રહણું છે. મરકીનો ખેલ છે. તેથી અને ઘી તણાશે. સંવત્સર સાતમા શ્રીમુખ નામનો આ સાલમાં છે

ચૈત્રી—સં—૧૯૮૦ સન ૧૯૨૩.

આયા એંશી અવનિયા, પાયા હે પિછાન;
વાયા વરન વિશ્વમેં, ઘર ઘર મોંઘા ધાન.
ઘરઘર મોંઘા ધાન, ભાન[1] વર્ધકા ભૂપા;[2]
ભડત સંવત્સર ભાવ, કુવિ તોય વધહિ કુંપા.[3]
કહે શું શંકર સત્ય, શશીમાં સંકટ શેશી;
નંદ ધરી નિરધાર, વર બુધ આગે એંશી.

અર્થ—એંશીની સાલમાં એવો ભાવ છે કે, અનાજની મોંઘવારી થાશે. રાજા રવી છે. સંવત્સર ભાવ છે. વરસાદથી કુવામાં જળ વધશે. ચંદ્ર ગ્રહણ છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૮૧ સન ૧૯૨૪.

ચંતે સમહીં સમજીયો, ખંતે બરનું ખ્યાલ;
એકાશીકા આવતાં, મંદ હોઇ મૈપાલ
મંદ હોઇ મૈપાલ, કાલનૈ કરડા કેશી;
માઘ શ્રાવણ દો મધ્ય, શશી શીર સંકટ શેશે.
કહે શું શંકર સત્ય, યુવા આખરકે અંતે;
ધ્દનર ધારે ધીર, સમજીઓ સબહીં ચીતે,

અર્થ—એકાશીમાં શની રાજા છે, કાલ નથી પણ કરડું છે માઘ અને શ્રાવણ માસમાં ચંદ્ર ગ્રહણ છે. આ સાલમાં યુવા સંવત્સર છે ને તેમાં અંતે ધીરજ છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૮૨ સન ૧૯૨૫.

ચિત્ત દઇ સબહી સમજીયો, બરનું બ્યાસી વિચાર;
બુધ બને નૃપ વર્ધકા, વરસે વિશ્વે વાર;
વરસે વિશ્વે વાર, કારે કલિશ્યા કમતેં;

શ્રાવણ શુદી જે ચંદ, દર્શ હોશે ઇંદમતે;
કહે શું શંકર સત્ય, [3]મનુષ [4]મનુ ગોદ બઢે મે.
ધાતા દસમે ધાર, સમજીયે સબહી ચંતે;

શબ્દાર્થ—૧ અમલ, ૨ રાજાનો અમલ, ૩ ઘટે, ૪ હર્ષ વધે ૫ પૃથ્વીમાં, અર્થ—બ્યાશીમાં રાજા બુધ છે. જગતમાં વરસાદ થાશે. રાજાનો અમલ ઘટે. શ્રાવણ અને પોસ માસમાં ચન્દ્ર ગ્રહણ છે. માણસમાં આનંદ વધશે. ધાતા નામનો સંવત્સર આ સાલમાંછે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૮૩ સન ૧૯૨૬.

તપાશી ભતિયાં તાશીકી, ખસી રાશી નાહિ;
ચન્દ્ર રાજ હે સાલકા, ગ્રહન જોગ નૈ ગ્રાહિ.
ગ્રહન જોગ નહિ ગ્રાહિ, થાય મરકી કો થાને;
ઉડગન ધુમા આકાશ, ધરા શીર નિપત ધાને.
કહે શું શંકર સત્ય, નરાં દુઃખ વિપત્તિ નાસી;
ઇશ્વર અગિયારે સત્ય, તાશીકી બાત તપાસી.

અર્થ—તાસીની સાલ ખાસી નામ મજાની છે. રાજા ચંદ્ર છે, ગ્રહણ નથી. મરકી પૃથક જણાશે ઉડગન ધુમા નામ પુંછડા સહિત તારો ઉગશે. પૃથ્વી ઉપર અનાજ નિપજશે. ઇશ્વર નામ સંવત્સર છે. અને વિપત્તિ નાશ પામે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૮૪ સન ૧૯૨૭.

ચોરાશિકી ચિત ધરો, રવિ ભયે વર્ષ રાય;
બોધાન્ય આવે બારમાં, શશિ રવિ રાહુ ન સાય.
શશિ રવિ રાહુ ન સાય, થાય પીડા કો થાને;
જાજા કમતિ [1]જલદ, [2]કૌતુકકો સુણુહિ કાને.
કહે શું શંકર સત્ય, [3]તત્વ હે કાયા હે તાકી;
[4]રાકી જગમેં રાડ, ચિત્ત ધરો ચોરાસીકી.

શબ્દાર્થ—૧ વરસાદ, ૨ નવીન બનાવ, ૩ હારદ, ૪ રાજાની રાડ. અર્થ—ચોરાશીમાં રવી રાજા છે. ગ્રહણ નથી બોધાન્ય

સંવત્સર છે. પૃથક પીડા છે, વરસાદ કાંઈ વધારે, ને કાંઈ થોડો, આ સાલમાં કોઈ નવો બનાવ સંભળાશે. રાજાની રાહ જણાશે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૮૫ સન ૧૯૨૮.

પરખ્યા પ્રીછ પંચાશીકી, નરખ્યા સમયસો નીક;
તરખ્યા રહે ન તોયકી, જરહી જીમુત જીક.
જરહી જીમુત જીક, ઠીક સુર ગુરૂ નૃપ વર્ષે;
આશુ માસ અમાસ, દગુ દીન કર જુધ્ધ દરસે.
કહે શું શંકર સત્ય, વિશ્વમેં વરસે વરખ્યા;
હરખ્યા પ્રમાથી હોઈ, પંચાશાકી પ્રીછો પરખ્યા.

અર્થ—પંચાશીની સાલમાં સમય સારો છે. વરસાદથી તાણુ રહેશે નહિ. પણ જીમુત નામ વરસાદ ખૂબ ઝીંકશે. ગુરૂ રાજા છે. આશો માસમાં ગ્રહણુ છે. સંવત્સર પ્રમાર્થી છે તે સારો છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૮૬ સન ૧૯૨૯.

સાલ તપાશી શ્યાશીકી, ખાસી રાસી નાહિં;
વાંચી 'વિરલા વિચારતે', મુકર કરો મન માંહિ.
મુકર કરો મન માંહિ; થાહિ બુધ રાજા વરસે;
ચૈત્ર સુર રાહુ સંજોગ, દેશ આન કો દરસે.
કહે શું શંકર સત્ય, ભ્રવ પીડ ન આકરી ભાસી;
વિક્રમ વરતે વિશ્વ, શ્યાશીકી સાલ તપાસી.

અર્થ—સંવત ૧૯૮૬ ની સાલ ખાસી નાંમ સારીછે તે વિર પુરૂષો મનમાં મુકરર વાત જાણુજો. રાજા બુધ છે ચૈત્ર માસમાં ગ્રહણુ છે. પણુ તે બીજે દેશ દેખાશે. વિક્રમ સંવત્સર છે. અને પીડ આકરી નહિ.

ચૈત્રી—સં—૧૯૮૭ સન ૧૯૩૦.

સાધારણુ સો સમયકો, [1]હદ વર્ષ સંવત્સર હાલ;
શાસે [2]ગુન ચૌર ચંદતે, સત્યાશીકી સાલ.
સત્યાશીકી સાલ, ભૂપાલ બુધ અન્યા તે વર્ષે;
સીત સમીરા થંક, બુવિ મદ સિલિ બરષે.

કહે શું શંકર સત્ય, સુંમી આવંટે વરસે લોય;
આખરે નહિ આનન્દ, સમજો સાધારન સોય.

શબ્દાર્થ—૧ તે વખતની અંદર, ૨ ત્રણવાર ચન્દ્ર ગ્રહણ થાશે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૮૮ સન ૧૯૩૧.

વર્ષ અઠાસી આવતાં, ભયે ભ્રગુ વર્ષ ભૂપ;
મોંઘા હે કચ્છ મેદની, તાજા [1]તીલ [2]તુલ [3]તુપ
તાજા તિલ તુલ તુપ, [4]ધુપ રવીં ધગહિ ધરસે;
ચૈત્ર ભાદ્રકા ચંદ, ખલકમે વૃષ્ટિ ખાસી;
કહે શું શંકર સત્ય, દગ્ધ સુત [5] દધિ સુત દરસે.
ચિત્ર ભાનુ તે સાલ, આવતાં વર્ષ અઠાસી.

શબ્દાર્થ—૧ તલ, ૨ રૂ, ૩ ઘી, ૪ તડકો, ૫ સમુદ્રનો દીકરો ચન્દ્રમા.

અર્થ—અઠાશીમાં શુક્ર રાજા છે. મોંઘાઇ જણાશે. તલ, રૂ ને ઘી તાજાં થાશે. તડકા પડશે. ચૈત્ર અને ભાદરવાંમાં ચન્દ્ર ગ્રહણછે. વરસાદ સારો થાશે. આ સાલનો સંવત્સર ચિત્રભાનુ છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૮૯ સન ૧૯૩૨.

નર રહે નિધડક નેવાસીમેં, કડક ન કહીયો કોઇ;
ધડકન દુભંખર દેશમેં, [2]શશી સુત રાજા સોઇ.
શશી સુત રાજા સોઇ, હોય ગ્રહન હીમ કરકે;
ભાદુ પુનમ ભેદ, ખેદ [4]ઘટી નંદ [5]નજરકે.
કહે શું શંકર સત્ય, શુભાનુ સતરમાં શુભ છે;
દુઃખ રૂજ કરહીં દુર, નેવાસીમે નિધડક નરને.

શબ્દાર્થ—૧ કાળ, ૨ બુધ, ૩ ચન્દ્રનું, ૪ નવઘડી, ૫ નજરે દેખાય. અર્થ—નેવાસીમે નિડર રહેવું. કાળ નથી. રાજા બુધછે, ચન્દ્ર નું ગ્રહણ છે, ભાદ્ર પુનેમે નવઘડી દેખાશે, માણસના રોગ નાશ પામે એવો સુભાનુ સંવતસર છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૯૦ સન ૧૯૩૩.

નિશ્ચે ધારો નેવકી, ચંદ્ર વરસ શિરદાર;

તારણ સંવત્સર તાસમે, વરસે વાર અપાર.
વરસે વાર અપાર શ્રાવન રવિ રાહુ સાસે;
મહા મંગળ[1] અમાસ, દગુ [2]દીન ને દેખાશે;
કહે શું શંકર સત્ય, વિશ્વમાં એવો વારો;
ટાઢ ડાઢકા દરક, નેઉકી નિશ્ચયે ધારો;

શબ્દાર્થ—૧ રાહુ, ૨ આપણુને દહાડે ન દેખાય, ૩ ટાંઢ વગેરે જંતુની ડાઢ. અર્થ—નેવમાં ચંદ્ર રાજા છે. તારણ નામનો સંવત્સર છે. વરસાદ ઘણો થાશે. શ્રાવણમાં ચન્દ્ર ગ્રહણ થાશે. અને મહા માસમાં સૂર્ય ગ્રહણ છે. પણ આપણુને નહિ દેખાય ટાઢ અને ડાઢનો ભય.

એકો—સં—૧૯૯૧ સન ૧૯૩૪.

સાલ એકાણું આવતાં, ભૃગુ હોઇ વર્ષ ભૂપ;
પેખો સંવત્સર પાર્થીવ, ઓગણીશાએ [1]અનૂપ.
ઓગણીશાએ અનુપ, ધૂપ ધગત ધન ધરસે;
પોષ અશાડી ઉભય, પુનમ શશી દગુવે [2]પરસે.
કહે શું શંકર સત્ય, ત્રાસ તસ્કર તે ટાણું;
જન આરત [illegible] જાણું આવતાં સાલ એકાણું.

શબ્દાર્થ—૧ રૂડું ૨ ગ્રહણ કરે, ૩ પીડા.

અર્થ—એકાણુંની સાલમાં શુક્ર રાજા છે, સંવત્સર પાર્થીવ છે. ને વરસ સારૂ છે. તડકો ખુબ પડશે. ને વરસાદ થશે. પોષ અને અશાડમાં ચન્દ્ર ગ્રહણ છે. ચોરનો ભય જણાશે. પથ્વી ઉપર માણસમાં રોગની પીડા છે.

બૈંણી—સં—૧૯૯૨ સન ૧૯૩૫.

બાત બાણુંની બાણુંની, જાણું ગુરૂ ગમ જોઈ;
ટાણું બચનું તે સમે, આણું અનુભવ ઓઇ.
આણું અનુભવ ઓઇ; હાય [illegible] અકારો;
પોષ પુનમ પરસ, [illegible] ઘટી [illegible] [illegible].

કહે શું શંકર સત્ય, ધંધ-ધર ઉત્તર ધુફાણુ;
સુર-ગુરૂ વૃધકા રાય, બાણુંકી બતિયાં બખાણું.
અર્થ—બાણુંની સાલનો ગુરૂગમ જણાવુંછું. વ્યયનામનો સંવત્સરછે. પોષ માસમાં સૂર્ય ગ્રહણ ખગ્રાસછે. ઉત્તરમાં ધંધ જાગશે. માટે શાણી સરકારે સાવચેતી રાખવી.

ચૈત્રી—સં--૧૯૯૩. સન ૧૯૩૬.

તાણું આયા તાસમય, ભૂપ ભયારે ભોમ;
દર્શ-જેઠ્ઠી દીનકર-ગ્રહે, સંજોગ રાહુ સોમ.
સંજોગ રાહુ સોમ, અશાડી પુનમ આતે;
જીમુત જરહીં જગતમેં, ઠોરકો થોડા થાને.
કહે શું શંકર સત્ય, જગત કણ મોંઘા જાણું;
સર્વ જાત સંવત્સર સાલ, તા સમય આયા તાણું,
અર્થ—તાણુંમાં મંગળ રાજા છે. જેઠની અમાસે સૂર્ય ગ્રહણછે. ને અશાડી પુનમે ચંદ્રનું ગ્રહણછે. વરસાદ થાશે પણ કોઇ ઠેકાણે કમતી રહી જશે. અનાજની મોંઘવારી જણાય. આસાલમાં, સર્વજીત નામનો સંવત્સરછે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૯૪ સન ૧૯૩૭.

સાધારન સો સમજિયો, ચોરાણુંકી સાલ;
તોજર ધર-સરવર ભરે, શશી વર્ષ શીરદાર.
શશી વર્ષ શીરદાર, ભાર નૈ દગ શશી ભાનું;
જવન દવનકા જોર, ઠોર કોય કછ કેવાનું.
કહે શું શંકર સત્ય, કુવિ ,જવર કયા હે કારણ;
સર્વધારી સો ચરત, સમજીયો સો સાધારણ.
અર્થ—ચોરાણુંની સાલમાં વરસાદ થયાથી સરોવર ભરાશે. રાજા ચંદ્રછે. ચંદ્ર કે સૂર્ય ગ્રહણ નથી કોક ઠેકાણે દુઃખ દેખાશે. પૃથ્વી ઉપર તાવનું જોરછે આ સાલમાં સર્વ ધારી સંવત્સરછે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૯૫ સન ૧૯૩૮.

પેખ પંચાણું પ્રથમસો, [1]આગું ભયા, [2]અનીઠ,
સો–સમે અબચલ ગયે, નીરખો આયા [3]નીકં.
નીરખો આયા નીક, બીક નૈ વર્ષે બુરાહિ;
અધિપતિ [4]ભ્રુષ્ના આઇ, ગ્રાહિ કાર્તિ ચંદ છોહિ.
કહે શું શંકર સત્ય, તરણુ અન્ન ઉત્પન્ન ટાંણું;
વીરોધી ડરકા ડાઢ, પ્રથમ સો પેખ પંચાણું.

શબ્દાર્થ–૧–પાછલા સૈકાનો પંચાણુવો, ૨–ખરાબ, ૩—આતો સારો, ૪–શુકર રાજા છે. **અર્થ**—ગયા પંચાણુવો કાળ હતો. પણ આ સુગાળ છે. માટે બીક રાખવી નહિં. રાજા શુકરછે. કાર્તિકમાં ચંદ્ર ગ્રહણછે. વરસાદથી ખડ–અનાજ થાશે. અને વિરોધીમાં ડાઢમો ભયછે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૯૬ સન ૧૯૩૯.

સુભિક્ષ હોશે છનવો, ઘેર ઘેર અતિ આનંદ;
ભોમ વર્ષકા ભુપતિ, રાજ રાજ વિગ્રેકા ફંદ,
રાજ વિગ્રેકા ફંદ, ચંદ વૈશાખી ગ્રાસે;
સાષ્ટ ઘટિ અનુમાન, નવા તે નખતા થાશે.
કહે શું શંકર સત્ય, પ્રસુન અકાલી વિકસે;
ચોવીશે વિકૃતિ સોય, છનવો હોશે સુભીક્ષે.

અર્થ—છનવાની સાલમાં ઘર ઘર આનંદ વર્તાશે. રાજા મંગળ છે રાજમાં કોઈ ફંદ જાગશે. વૈશાખમાં ચંદ્ર ગ્રહણ થાશે. કોઇ નવો બનાવ બનશે. પ્રસુન નામ ફુલ, રતવિના ઉઘાડશે. આ સાલમાં વિકૃતિ નામનો સંવત્સર છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૯૭ સન ૧૯૪૦.

સાલ સતાણું સોધતાં, [1]મયંક વર્ષ મહિપાલ;
પશ્ચિમ પાવસ[2] પેખસે, મહિખી મસ્તા[3] માલ.
મહિખી મસ્તા માલ, કાલ નર કહે ન કોઇ;
[4]તરણુ સરણુકા સુખ, દુઃખ દવ પુરવ હોઈ.

કહે શું. શંકર સત્ય, નવીન કોઇ નીરખે નાણું;
ખર ધર પૈખનળ અનીલ, શોધતા સાલ સતાણું.

શબ્દાર્થ—૧ ચંદ્ર, ૨ મેઘ, ૩ જાડો, ૪ ખડ, ૫ અગ્નિ, ૬ વાયુ.

અર્થ—સતાણુંમાં ચંદ્ર રાજા છે પશ્ચીમ ધરામાં વરસાદ થાશે. મેઘો મસ્તાન બનસે. કાળ નથી. ચારનું સુખ. પૂર્વ દેશમાં દુઃખ છે. નવું નાણું જોવામાં આવે. ખરસંવત્સર છે અગ્નિ અને વાયુનું પ્રબલ વર્ત્તશે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૯૮ સન ૧૯૪૧.

અંતે રૂડો અઠાણુવો, શુક્ર ભયે શિરદાર;
સંવત્સર આતા છવિશમા, નંદનનો નિરધાર.
નંદનનો નિરધાર, વાર ગ્રહન ત્રી ગ્રાસે.
અર્ક ભાદુ અમાસ, શુદી પૂનમ પણ સાસે.
કહે શું શંકર સત્ય, સુઘડ નર ધારો ચંતે;
ફાગણ પૂનમ ફેર, અઠાણુવો રૂડો અંતે

અર્થ—અઠાણુંની સાલ રૂડીછે રાજા શુક્ર છે સંવત્સર નંદન છે. ગ્રહણ ત્રણછે, ભાદરવામાં સૂર્ય અને ચંદ્રનુ અને પછુ ફાગણમાં ચંદ્રનુ છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૯૯ સન ૧૯૪૨.

નરભે એ વર્ષ નવાણુવો, કુવિશા વર્ષ કુંજ;
મે વરસે દરસે દની, રાડ રીખણુનર રૂજ.
રાડ રીખણુનર રૂજ, જુજ જન–જવર ધર જાહિ,
શશી–રવી રહે ન શંકા, ગગન તે રાહુ ગ્રાહી;
કહે શું શંકર સત્ય, દની કોઇ દેશમેં દુરભે;
વિજય એ વારા વિશ્વ, નવાણુવો વરસ એ નરભે.

અર્થ—નાવાણુંની સાલ નરભે પાયો છે. કુવિશા નામ પૃથ્વીનો રાજા મંગળ છે. વરસાદ થાય. પૃથ્વી ઉપર તાવની પીડાની રાડ બોલશે. ગ્રહણ નથી. નરભે, નામ કાળ જેવું બીજા દેશમાં વર્ત્તાશે. આ સાલમાં વિજય સંવત્સર છે.

ચૈત્રી—સં—૨૦૦૦ સન ૧૯૪૩.

સેકો આયો તાહિ સમે, રવી વર્ષક રાય;
[1]અર્ક ગ્રહે અષાડકા, દેશ [2]એ હિન દેખાય.
દેશ એ હિન દેખાય, સાહે ફેર શ્રાવન ચંદા;
અષ્ટ ઘટિ અનુમાન, [3]મહિપતિ કયાહે [4]મંદા,
કહે શું શંકર સત્ય, [5]મોદ મન અંતે અહિકો,
રખો ધર્મમે ધ્યાન, તાહિ સમે આયો સૈકો.

શબ્દાર્થ—૧ સૂરજ, ૨ અહીં નહિ, ૩ રાજાને, મંદપણુ, ૫ આનંદ
અર્થ—વીસમા સૈકામાં સૂર્ય રાજા છે. અષાડમા સૂર્ય ગ્રહણ છે. પણ અહીં ન દેખાય. શ્રાવણમાં ચંદ્ર ગ્રહણ થાશે. પૃથ્વી ઉપર રાજાને મંદ પણું. પણ અંતે આનંદ વધે. માટે ધર્મમાં ધ્યાન રાખવાથી જગકર્તા પરમ દયાળુ પરમેશ્વર સારૂંજ કરશે.—અસ્તુ

સમાપ્ત વિષે.

સૈકા આયા સમાપ્તિ, જાન લહો સુજાન;
અકળ કળાકી એ લહે, ભુત ભવિષ વર્તમાન.
ભુત ભવિષ વર્તમાન, હોત વૃષ જગમે હાની;
કાળ-સુકાળ સોય, પેખતે પરે પહેચાની,
કહે શું શંકર સત્ય, મરમ મન સમજે મહિકા;
ભયકા ભેદહિ ભરમ, સમાપ્તિ ભયા હે સૈકા. ૧
સાઠ સંવત્સર-શત વર્ષકે, ભત ભાખ્યા એ ભેદ;
કહે ગૌરી શંકર ગીરા, વરણી વાયક વેદ.
વરણી વાયક વેદ, ચેદ નિશ્ચે ચિતકો;
ઉદય અર્ક ઉર જ્ઞાન, ભજન ભય તિમર ભિતકો.
કહે શું શંકર સત્ય, ગતિ એ લહે ગુણીનર;
પામર નાહિ પીછાન, શત વર્ષકે સાઠ સંવત્સર. ૨

વર્ષભાવ જોવાના મુખ્ય થંભનો કુંડળીઓ

વરસો વરસ બિચારીયે, કાતિ પંચમી વાર;

દેવ પોઢે એકાદશી, અમાસ પ્રોષ નિરધાર.
અમાસ પ્રોષ નિર્ધાર, અખા રોયણ ભણુ એસેં;
છઠે અનુરાધા સત્ય, તરત ભાદ્રુમે તેસેં.
કહે નાગજી વીપ્ર, દનીમે સુખ દુ:ખ દરસે;
પ્રવીન પ્રીછો પાર, બિચારીયે વરસો વરસે. ૧
કાતિ માસે પંચમી, વરસ વીગતી કહુ વાર:
મંગળ–આઠ દશ–રવી, સોમ—સોળ બુધ–બાર.
સોમ–સોળ બુધ–બાર, વારતો એહિ બિધ વરતે;
અષ્ટાદશ–ગુરૂ એક, ભ્રગુ એકાસે દરસે.
કહે નાગજી વીપ્ર, શનાકી રૈ રૈ ભ્રાંતિ;
કણુ ધણુ નાશ કરંત, પંચમી માસે કાતિ.

प्रकरण--बीजुं.

मेघ--समाचार.

(વરસનું તમામ ભવિષ્ય)

મેઘ વૃષ્ટિ ઉપર આ દેશમાં પ્રાણી માત્રના સુખનો આધાર છે. અને આવતું દરેક ચોમાસું કેવું આવશે, તેની ભવિષ્યની અગમ અગમ ચેતી જાણવામાં હોય તો અગમ ચેતી તરીકે—આવતા વર્ષ ના ભવિષ્યના જોષ ઉપર કેટલીક લાભ કારક સુચના કે બોધ મળવા સાથ કેટલીક બાબતોમાં રાજકર્તા અને પ્રજાને ઘણું ચેતવાનું અને જાણવા જોવાનું હોય છે. જેથી આપણા પ્રાચીન રૂષિયો પોતાના આશ્રમમાં રહી, આકાશની નીરીક્ષા કરી તમાલપત્ર ઉપર નોંધો રાખી અનુભવ અને અવલોક કરતા. જેના પરિણામે આકાશ મંડળ, વાયુ, વાદળ, વીજ વગેરે ઉપાધીઓનું અવલોકન પુર્વક જોષ જોઈ સંહિતા તરીકે—વારાહીસંહિતા અને બીજા ગ્રંથો નામે મધમાળા વગેરે ઉપનામથી ભવિષ્યના જોષના ગ્રંથો બંધાણા છે. અને તે લાંબી મુ

દતનું અનુભવ સિદ્ધ (નિયમ પૂર્વક) શોધનું પરિણામ ગણાય છે.

આ દેશના કલ્યાણાર્થે શરૂઆતમાં શ્રી શીવ ભગવાને આકાશ રૂતુ વગેરેનું અવલોકન કરી સાઠ સંવત્સરી રૂપે ભવિષ્ય કૈલાસને વિષે પાર્વતીજી પ્રત્યે ભાંખી ગયા ઉપરાંત મેઘમાળા કે મેઘ સમાચાર નામનો ગ્રંથ બારે માસના તીથી વાર, નક્ષ, આકાશ, વાયુ, ગર્ભ વગેરેનુ અવલોકનથી બાંધી ગએલા જણાય છે. તેની એક પ્રત મોરબીના જૈન પુસ્તક ભંડારમાંથી ત્યાના પ્રખ્યાત પુજ શ્રી ઝવેરરાજ સ્વામી પાસેથી જગત ગુરૂઓ (બ્રાહ્મણો)ને ત્યાં નકલ ગએલ, અને ત્યાંથી ઉત્તરોત્તર સંશોધન કરતાં સંવત ૧૯૫૨ (સન ૧૮૯૫) માં અમને મળી આવતાં જેનું લાંબી મુદત આકાશ, વાયુ, વાદળ, ગર્ભ વગેરેનું સંશોધન તરીકે અવલોકન કરતાં આ મેઘ સમાચારનું ભવિષ્ય ઘણે ભાગે ખરૂં પડે છે. તે અમે અવલોકન પૂર્વક સિદ્ધતા કરી જોઈ કેટલાંક ઉપયોગી પ્રમાણ મેળવ્યાં છે. માટે આ મેઘસમાચારનું માસને તીથીવાર દરવર્ષે અવલોક કરી નોંધો રાખવી. અને તે ઉપરથી જે યોગ્ય લાગે તે ગ્રહણ કરવું. કારણ આ મેઘ સમાચાર (વરસનું ભવિષ્ય) નુ પૂર્ણ અવલોકન થએલું છે. તે વખતની રૂતુ અને હાલની રૂતુમાં કેટલોક તફાવત પડતો જાય છે. કારણ સંક્રાંતિઓ બેસવામાં ફેર પડતો જાય છે. (આ બાબત વિશેષ હકીકત ભાગ ૧ લાના પ્ર. ૨ જા માં વાંચો) જેથી નક્ષત્રની રૂતુમાં કાંઈક અંશે ફેર પડે છે. માટે આ મેઘસમાચાર પ્રમાણે રૂતુઓનું અવલોકન કરતા જવું, તોજ તકે તકે જોઈ નોંધ રાખવાથી ખરૂં ખોટું જણાઈ આવતાં, તેમાંથી સત્ય સિદ્ધાંતો તારવી કાઢવાથી ખરી ફળ શ્રેણી મળશે. અમારા અવલોકન પ્રમાણે આ મેઘ સમાચારનો ઘણો ભાગ નિયમિત અને અલૌકિક જણાએલ છે. અને અમને અવલોકન કરતાં જે અનુભવમાં નિશ્ચય જણાયું તે દાખલા દલીલ ટાંકી તથા પુષ્ટી માટે પાછલી રૂતુની કરણીનો ઇતિહાસ નોંધરૂપે આપી ચોમાસાના વત્તારા અને વરસનુ ભવિષ્ય જાણવા મહાન શોધ

તરીકેનો અનુભવ ચોકસ નિયમ તરીકે દાખલ કરેલ છે કે. દરચોમાસું આવતાં વરસાદ ક્યારે થશે? અને વરસ કેવું થશે? અનાજની પાક કેવી આવશે? વગેરે અનુપાઠીકાંઓ ઈશ્વર કૃપાથી મગજને લાંબે જુવાળે નાખી રાજા પ્રજાની સન્મુખ મુકવા અમે ભાગ્યશાળી થયા છીએ તો આવા અવલોકન કરવાનો પરિચય દેશી બંધુઓમાં સન્મતિ તરીકે વધો. તેનો લાભ અગમચેતી તરીકે રાજા પ્રજાને મળે જે હેતુથીજ અત્રે મેઘ સમાચાર અને પાછલી રૂતુની કરણીનો સેંકડો વરસનો ઇતિહાસીક હેવાલ અત્રે મારી મનની ઉત્કંઠા પ્રમાણે પ્રગટ કરવા ઈશ્વર કૃપા અનુકુળ થતાં પરમ દયાળુ ઈશ્વરનો મારા ઉપર અને દેશ ઉપર મોટો ઉપકાર થયો માનું છું.

મેઘ સમાચારઃ—મેઘનો ફુલ (ગર્ભ લાગ્યાનાં ચિન્હ ૧ નિયમિત ગાજ. ૨ વીજ, કે ૩ વાદળ ૪ નિયમિત વાયુ. ૫ સૂર્ય કુંડ ૬ ચંદ્રકુંડ ૭ ઈંદ્ર ધનુ'ષ ૮ નિયમિત ટાઢ કે હીમ ૯ નિયમિત ગરમી ૧૦ કોળાંભ એ દશ ચિન્હ ગર્ભ ધારણ કરવાનાં જાણુવાં

મેઘનો ફુલ (ગર્ભ) બગડવાનાં ચિન્હઃ—૧ કોરે આભે અથવા દશા વિનાની (ધરમૂકીને) વીજળી થાય, ૨ કરાપડે ૩ ધરતી ધરણે. ૪ લોહી જેવો વરસાદ થાય, ૫ ધુડનાં તોફાન બહુ થાય ૬ તારા બહુ ખરે ૭ ચંદ્ર કે સૂર્ય ગ્રહણ થાય, ૮. ઝાકળનું અતિશે આવવું. ૯ અનિયમિત વાયુ ૧૦ અનિયમિત ગરમી.

બારે માસના જોગ.

કાર્તીકના જોગઃ—કારતક માસે મેઘનો ફુલ લાગે. પડવાથી પુનમ લગી પંદર કળા જાણુવી. કારતક માસે ગરભ હોયતો ચારે માસ વધતો ઓછો વરસાદ થાય. અને સામી (આવતી) સરા સુગાળ થાય. અને ઘણું ધાન નિપજે.

ગર્ભબંધાવાનાં ચિન્હ—કારતક માસે ધોળાં, પીળાં, કાળાં, રાતાં, નીલાં (લીલાશ પડતાં) સિંદુરવરણાં, અને જુદા રંગે વાદળ હોય તો ગરભ પાકયો જાણુવો. અથવા માવઠું થાય તોપણ ગર્ભ

પાકયાં જાણવો. અને આવતા ચોમાસામાં અવશ્ય સાતે સગ પાકે તેવો સુગાળી વરસાદ નિશ્ચય થાય. ટીપઃ—જુઓ સંવત ૧૯૪૫–૪૭ ૫૦, ૫૨, ૫૩ની સાલમાં માવઠાં કાર્તક માસે થયાં હતાં. અને ઉપરના રંગનાં વાદળાં પણ થયાં હતાં તો સામી સાલો સં. ૧૯૪૬, ૪૮, ૫૧, ૫૩, અને ૫૪ની સુકાલને ભલહરા હતી. કારતક માસે મુળ નક્ષત્ર હોયતો ગયું વરસ વાજે પણ પૂર્વા અશાઢા હોયતો અ-શુભ, ઉત્તરા અશાઢ અવે તો તીડનો ભય જણવે.

કારતક શુદ ૧૧ અને ૧૨ તે દિવસે વાદળાં નિશ્ચે જોઇએ. તો વર્ષ સુગાળ થાય, એ લક્ષણે મેઘ વરસેતો સુગાળ થાય એમ. શીવ પાર્વતીજીને કહે છે. તો અશાડમાં નિશ્ચય વરસાદ થાય. બીજા માસો પણ વરસે

કારતક શુદ ૧૨ ને દિને ઘડી પુરી હોયતો મેહનો ફુલ લાગ્યો જાણવો. અને કારતકી પુનમે કૃતકા નક્ષત્ર પુરૂં હોયતો મહા. સુગાળ થાય. અને રાજા પ્રજાને સુખ. ભરણી હોયતો ખંડ વૃષ્ટિ થાય દેશ દેશ મધે ખટરોગ થાય. કટકચાળો થાય; રાહણી હોયતો કરવરૂં થાય અને પ્રજામાં રોગની ઉત્પાત જણાય અને બે પગાં કે ચોપગાં જનાવર દુઃખી થાય.

કારતકી પુનમે ચંદ્રગ્રહણ હોય અથવા તારાખરે તો તે વર-સમાં ઉલ્કાપાત થાય અને પૃથ્વી કંપે અને તે દહાડે ધુમસના પાણીનાં અકાશમાંથી ટબકાં પડે. ચંદ્ર, સૂર્યને કુંડું હોય કે ઇંદ્રિ ધનુષ હોય, ધુમકેતુ ઉગેતો સર્વ ધાનનો સંગ્રહ કરવો કે એકવાર મોંઘાઇ થશે.

માગશરના જોગ.

માગશર—સંક્રાંતિ (ધનસંક્રાંતિ) જો વરસેતો મધ્યમ ધાન નિપજે. અથવા પોર્ઇમાસે વર્ષે તો સુગાળ થાય (પળે છે) પ્રમુખ (માગશરથી ચૈત્ર સુધી) પાંચ માસને વિદસે અજવાળી પક્ષ તિથિ ઘટેતો દુકાળ કે કરવરૂં થાય. છત્ર ભંગ થાય. રાજા વિગ્રહ થાય.

માગશર માસે સંધ્યા ટાણે મેઘ વરસે. સૂર્ય ચંદ્ર વાદળાંથી ઘેરાએલ રહે અને ટાઢ ઘણી પડેતો પોષ માસે હીમ પડે.

(માગશરમાં ઘણી ટાઢ ત્યારે પોષમાં હીમ પડવાની કુદરતી અગમચેતી ખરી પડતી જણાઈ છે.)

માગશર શુદ ૬, ૭, ૯ ને દિને ઈશાનખુણે મે ઉપડે અથવા ગર્ભ ગળેતો આવતા ચોમાસામાં મે થોડા વરસે અથવા તે સાલમાં અતિશે પવનનું વાયરૂં કાઢે. માગશરની દશમે ઈશાનખુણે અથવા ઉત્તર દિશાનો પવન થાય અને અહોરાત્રી વાયતો ગર્ભ સમાન કહીયે. માગશર શુદ ૧૫ મે ચંદ્રગ્રહણ હોયતો પંડિતે ધાનનો સંગ્રહ કરવો. તો પાંચ માસે બમણો ભાવ આવી જાય. (પીઠ એકવાર આવે ખરી પણ ધાર્યો ભાવ ન આવે.) માગશર વદ ૭ને દિને મઘા નક્ષત્ર હોયતો તેણે દીને વીજળી હોય ને મેઘ વરસેતો અશાડ માંહે મેઘ વરસે જળાબળ મેદની થાય. વરસ સુગાળ ને ઘર ઘર આનંદ થાય. માગશર વદ ૧૨ ૧૩, ૧૪, અને અમાસે આડે દિશાનો પવન વાજે (થાય, અને મેઘના છાંટા આવેતો અશાડ શુદમાં અવશ્ય મે આવે. માગશર માસે શુક્ર અસ્ત પામેતો માહા વિગ્રહ થાય.

પોષ માસના જોગ.

પોષ માસે ઠાર પડેતો સારૂં. પોષ માસે વીજળી કે વરસાદ થાય તે સાલનું ચોમાસું અફર જાણવું. (પોષમાસમાં વીજળી કે વૈશાખની વીજળી વરસ સુગળ જાણવાના એ મોટા થંભ જાણવા.)

પોષમાસે હીમ પડે અથવા શુક્ર અસ્ત પામેતો વિગ્રહ જાગે

પોષ શુદ ૪ ને દિને વીજળી દીસેતો ભલી. આકાશ વાદળે છાંયો હોયતો ભલો. સૂર્યને મછ (કુંડું) હોયતો સારૂં. ઈંદ્ર ધનુષ હોય તો સારૂં. ગાજ, વીજ, વાદળ, ધનુષ, મછ એ પંચુખમાંથી એક લક્ષણ પોષ શુદ ૪ ને દહાડે ન હોયતો નક્ષત્રો થોડાં વરસે.

પોશ શુદ પાંચમને દિને શતભીષા અથવા અશ્લેખા હોયતો

તે દિને આઠે દિશાનો વાયુ વાએ, અથવા મેહ થાયતો ગરભ પાકયો જાણવો. તે અશાડ શુદ ૪૦ને દિવસ મે થાય ને ભાદરવો વરસે.

પોશ શુદ સાતમે રેવતી નક્ષત્ર હોય; આઠમે અશ્વની હોય, નોમે ભરણી હોય અને ત્રણે દિવસે વાયુ કે હીમ પડેતો ગરભ જાણવો. (પણ દારૂણ હીમ પડેતો વરસાદની સરાસરી ખેંચ રહે. મતલબ એક વરસાદની ખેંચ રહી જાય.) સાતમે શ્વાંતિ નક્ષત્ર હોય ને મે થાયતો માહા શુભેચ્છક કલ્યાણ થાય. પોશશુદ ૧૧ ને દિવસે રોહણી હોય, હીમ પડે, વીજળી હોય, મે વરસેતો અશાડ વદ અમાસને દહાડે મે થાય. ઘણું અનાજ નિપજે, પ્રજા આનંદ કરે અને ગાય વગેરે ઢોર મસ્તાન બને. શ્રાવણ પણ વરસે (સંવત ૧૯૫૯માં વાદળા ને છાંટા હતા.

પોષ શંક્રાંતિ અથવા મકર સંક્રાંતિ શની, રવી કે મંગળવારી હોયતો ધાન મોંઘું થાય. કોઇ વિગ્રહ જાગે. વેપારીને લાભ થાય. બીક ઉત્પન્ન થાય.

પોષમાસે મુલથી માંડી ભરણી સુધી વાદળ હોયતો ગરભ જાણવો. આદ્રાથી વિશાખા સુધી વાદળ હોયતો ગરભ થયો જાણવો. ૭ માસે ગરભ ગળે.

ધન સંક્રાંતિ મુળથી માંડી ભરણી સુધી એકે નક્ષત્રે વીજ વાદળ હોયતો ૧૯૫ દિવસે અવશ્ય મેહ વરસે.

પોશશુદ ૧૫ ચંદ્રગ્રહણ હોયતો મોતી, પરવાળાં, શંખ, કોડી, કસુંબો, કેશર એક માસમાં સંગ્રહ કરીએતો બમણો લાભ થાય. પુનમે ચંદ્રમા ઉત્તર–દક્ષિણ દિશે (ઈશાને) ચાલ્યો દિશે અથવા વા, વિજળી, આકાશ વાદળે છાંયો હોયતો શ્રાવણ વદ અમાસે ઘણો મે થાય (સંવત ૧૯૫૮ માં છાંટા હતા. તો શ્રાવણ વદથી અમાસ સુધી ભારે વરસાદ પડયો હતો.)

પોશવદ સાતમે છુટાં વાદળ હોયતો થોડો મે વરસે (સં. ૧૯૫૮)

પોશ અમાસે પૂર્વ દિશાએ વિજળી દેખાય અથવા હીમ પડેતો

શ્રાવણ શુદ ૧૫ એ શ્રવણ નક્ષત્ર મેહ વરસે. વળી તે દિન પૂર્વનો વાયુ વાય. આકાશ વાદળે છંયો હોય, સ્વાતિ નક્ષત્ર હોય ને તે દિન મે વરસેતો તે સાલમાં વરસાદ કમ ન પડે. વળી જો અમાસ શની, રવી કે મંગળવારી હોયતો અનાજમાં ભાવ આવે. (વાર માટે અમને શંકા છે)

માહા માસના જોગ.

માહા માસે મકરસંક્રાંતિ વરસેતો ગાય ઘણું દૂધ કરે અને અનાજ ઘણું નિપજે.

માહાશુદ્ધ ૧ ને દિને બુધ હોય કે સર્વ માસની પડવે બુધવારી હોયતો ધાન મોંઘું થાય. (મેળવી જોવું.)

માહા માસ ઘણો વા વાય, ચંદ્રમા સુરજ શીતે કરી ઝાંખા ગર્ભાર ગએલ દીસે, વળી સૂર્ય ઉગતે આથમતે ઘણી ટાઢ પડે વાદળાં પણ હોય, વળી માહા માસે ટાઢી લહેરોથી હીમાળો હલકેતો માહા સુગાળ થાય અને સર્વ ધાન નિપજે કદાચ માહા માસે સદા મે વરસે. રાત દિવસ વાદળ રહે, હાર પડે અને નૈરૂત્ય ખુણુની વીજળી હોય. ઇશાની રાત દિવસ સરખો પવન વાયતો મહા સુગાળ જાણવો. ચારે માસ સરખો મે વરસે. પણ ઘણે વરસાદે ભીના થાય. ઉંદર, પતંગ, નિપજે અને સર્પની ડાઢ થાય.

માહા માસે ટઢ ન પડે, જેઠે મુળ વણસે, અને આદ્રાનો મે ન છુટે તો કરવર થાય અને મોંઘવારી થાય.

માહા માસની શુદમાંહિ ભરણી, કૃતિકા, નક્ષત્રે મેઘ વરસે તો ધાન નિપજે અથવા મહા શુદ માંહિ ભરણી કૃતિકા ન વરસે તો ધાનનો સંગ્રહ કરવો (પીઠ એકવાર આવશે.)

શની, રવી, મંગળ એ ત્રણે ત્રણ માસ લગી લગોલગ પાંચ, પાંચ હોય તો દુકાળ પડે, આકરત થાય ને રાજા વિગ્રહ જાગે.

માહાની પડવે પવન થાય અને મેઘ વરસે તો તેલ, ઘી, સુગંધી વસ્તુનો સંગ્રહ કરવો. બીજને દિને, વાદળ, છાંટા કે ગાજે

તો અનાજ મોઘું થાય. ત્રીજાને દિને વાદળાં, છાંટા કે ગાજે તો ઘઉં જવનો સંગ્રહ કરવો. ચોથાને દીને મે વરસે તો નાળિયેર મોંઘાં થાય. પાંચમે વાદળી, વીજ કે છાંટા પડેતો ભાદરવો વરસે. છઠ નિર્મળ હોય તો અશાડ કોરો અને વાદળ, મેઘ હોય તો અશાડ ભરપૂર વરસે. (અનુભવ કરવો)

વળી સાતમ આઠમે હીમ વીજળી સાથ વરસાદનુ મંડાણ હોય. તો ચારે માસ મે થાય. મહી આઠમે સૂર્ય નિર્મળ ઉગે તો આદ્રા ન વરસે, શ્રાવણમાં પણ વાયરું કાઢે. (મહી આઠમે નરસીહ મેહેતાએ કુંવરબાનુ મામેરૂં ભરતાં મલ્લાર રાગ ગાતાં વરસાદ થવાની કહેવત છે. માટે તે કોલ જાણવો.)

મહા શુદ ૯ ચંદ્રમા સમીપે વાદળામાં હોય તો સર્વ અશાડ વરસે ધંન સોંઘા થાય. વળી જો વાદળ ચિચાળ કરે તો ભાદરવો વરસે. વાદળ તલજવ ન થાય તો શ્રાવણ કોરો જાય પણ જો નોમે મુળ હોય, અને વાદળ, વીજ, મેઘ અનુપ થાય તો ભાદરવાની નોમે અવસ્ય મે થાય.

માહાશુદ પુનમે ચંદ્રગ્રહણ હોયતો સાડાચાર માસ મેઘ વરસે વળી સર્વ ધાનનો સંગ્રહ કરવો કે માસ ૧૫ પછી પીઠમાં તેજ આવશે.

માહાવદ ૫, ૯, ૧૦, ૧૧ ને દિને વાદળ વીજ હોયતો મેઘ ઘણા વરસે. ૭, ૧૩ પૂર્વ દિશા મે ઉપડેતો અશાડ માસે ૭ દિવસની એલી થાય. અને લોકોમાં ઉત્સાહ વધે માહા વદ અમાસે, વાદળ, હીમ, કે મે દેખાય. વા થાય. પંચવરણાં વાદળાં થાયતો માહ ગરભ પાકયો ગણવો. તે ગરભ ભાદરવા શુદ પુનમે વરસે.

ફાગણના જોગ.

ફાગણ માસે વ્રા વાયતો ભલો, વંટોળ ભલા, લુખો આકાશ ઉપવન (વા) વાજે તો ભલો. સૂર્ય-ચંદ્ર પાસે મોટું કુંડાળું હોય, અને સૂર્ય લીલો, રાતો હોય તો ભલો. ફાગણ માસે શુક્ર આથમે તે

છ માસ નબળું ફળ બતાવે.

ફાગણ આભાડીમસહીત (હીમ જેવા ટાઢો) હોય તે ફાગુણવદ ૧ ને દિને દેખીમેં શુભ કહેવો.

ફાગણે સંક્રાંતિ માંહિ મેહ વરસે તો વૈશાખ, જેઠ ભલા તેમ ફાગુણ, ચૈત્ર અને વૈશાખ માસે સ્વાંતિ વરસે તો અષાડ માસે છ- વડાં ઘણો વરસે.

ફાગણ શુદ ૭ મેં કૃત્તિકા હોય, અને ૮, ૯, ૧૦, મે, હોય તો ભાદરવા વદી અમાસે તથા આસો સુદ ૫–૧૧ પણ વરસે. (ચૈ- ત્રી વર્ષ ૧૯૬૦ માં ઉપરની તિથિએ મે હતો. જેથી સં. ૧૯૬૧ માં શ્રાવણી અમાસને ભાદરવા શુદ ૫ મે વરસાદ થઈ વરસ વાળ્યું હતું. (અશાંડ અધિક માટે વહેલો ગરભ પાકયો હતો,)

વળી ફાગણ શુદ પુનમે, મેઘ કે વીજળી કે કરાનું તોફાન હોય તો ચોમાસામાં વાયરૂવાય. છ માસની અંદર ચીજ માતરના ભાવ આવે ને એ જોગથી ભાદરવી અમાસે ગરભ ઉભો થાય. (હ- વે ગઈ હુતાશણીએ તોફાન ગાજવીજને કરા સહીત હતું. જેથી પ્ર- થમ બધે મે થયો. પણ પછી ત્રણ માસનુ વાયરૂં કાઢી ચીજ માત રના ભાવ ચડયા. બાદ ભાદવા શુદ પાંચમે વરસાદ થઇ કોરા દુકા- ળમાંથી વરસને બચાવ્યું. અને અમાસને દહાડે પણ મે હતો.)

ફાગણ વદ ૮ તથાં અમાસે મે વરસે તો સુગાળ થાય. વર- સાદ ઓહેળા ને ધાન નિપજે. (સંવત ૧૯૪૯ ચૈત્રી ફાગણ વદ ૮ તે દહાડે ગાજવીજને કરાનુ તોફાન હાલાર, પાંચાળ વગેરેમાં થયું હતું તો સં. ૧૯૫૦ નું ચોમાસું મોટી એલી બંધ નીવડયું હતું

ફાગણ શુદ પુનમે ચંદ્રગ્રહણ હોય તો સર્વ ધાનનો સંગ્રહ કરવો, આઠ માસની અંદર લાભ મળસે,

ફાગણ વદ અમાસે મેઘ કે ધરા પંચ રંગી ગર્ભની હોય તો ચોમાસું તે સાલનુ સુધરે.

ચૈત્રમાસના જોગ.

ચૈત્ર નિર્મળ અને તપે અથવા લૂ ઝરે તો વરસ ઉત્તમ જાણવું. જેવી માહા માસની ટાઢી લહેરોનો ગરભ. તેજ ચૈત્ર નિર્મળ તે ચોમાસાના ગરભ માટે બીજો, એમ જાણવો.

ચૈત્ર માસે આકાશ ઘણે ભાગે નિર્મળ રહે, સૂર્ય ચંદ્ર પાસે કુંડાળું હોય તો ગરભ થયો જાણવો. તે સાલમાં ઘણા વાયુ અને મે થાય. (સંવત ૧૯૫૨ માં એમ હતું)

ચૈત્ર શુદ પાંચમે રોહણી, સાતમે આદ્રા, નોમે પુષ્ય હોય, પુનમે ચિત્રા હોય, અને વરસે તો ગરભ ગળ્યો જાણવો. અને તે અનુક્રમે. અશાડ, શ્રાવણ; ભાદરવો ને આસોનો ગરભ વણસાડે છે. વળી પાચમે અભ્રણ (વાદળ) હોય તો ઘઉંમાં તેજ, સાતમે આકાશ વાદળમાં છાયો હોય અને છાંટા આવે તો ઘઉંનો ભાવ શ્રાવણમાં આવે. તેમજ સાતમે ધુંસર આવેતો ગર્ભ વણસાડે. તેમજ ફાગણ, ચૈત્ર વૈશાખ અને અશાડ એ ચાર માસ માંહિ શ્વાતિ નક્ષત્ર વરસે તો સર્વ ધાનનો સંગ્રહ કરવો. પાંચ માસની અંદર લાભ મળે.

ચૈત્ર શુદ ૫,૭,૯,૧૩ તારા ખરે તોપણ વરસ વણસે.

ચૈત્ર વદી એકમને દીને મે હોય તો શ્રાવણ માંહિ મે વરસે. વદ બીજને દિને પુર્વનો વા વાયતો મે માહા વરસે અને વરસે તો ભાદરવા વરસે (વચમાં વાયરૂ કાઢે) વદ ત્રીજને દીને દક્ષિણ વાયુ વાય, વાદળ પૂર્વ દિશા જાય. તે વારે આસો માસ વરસે. વદ ચોથે છાંટા આવે તો પરિણામ સારૂ નહિ, વદ ત્રીજ ચોથે દક્ષિણ પશ્ચિમ પવન વાય તો ધાન કમતી નિપજે. વદ ત્રીજ પાંચમનો પૂર્વ કે ઉત્તરનો વા વાયતો સર્વ ધાન નિપજે.

ચૈત્રવદમાંહિ મુલથી માંડી ભરણી સુધી દનીયાં જોવાં. જો તપે તો ચોમાસાના ચારે માસ વરસાદને વાદળ વરતાય. પણ દનીયાં વાદળ, વીજથી બગડે તો વરસ બગડે.

ચૈત્ર માસની તિથિ ઘટવા વિષે:–પડવો ઘટે તો પૃથ્વી ઉપર પીડા, બીજ ઘટે તો કાળ પડે, ત્રીજ ઘટે તો રાજા પડે. ચોથ ઘટે તો ચારે પીંડ ડોલે, પાંચમ ઘટે તો પશુ પીડા, છઠ્ઠ ઘટે તો ધાન મોંઘું થાય, સાતમ ઘટે તો સાત સમુદ્ર સુકે મતલબ વરસાદ થોડો થાય, આઠમ ઘટે તો હીમ પડે, નોમ ઘટે તો નવખંડ ડોલે. (તીથીઓ ઘટવા માટે પંચાંગથી મેળવતા રહેવું. સત્ય જણાય તે ગ્રહણ કરવું અને તેજ નિયમ જ્યાં જ્યાં. તીથી, વારના જોગ હોય તે મેળવી અનુભવ વધારવો.)

વૈશાખ ૧ જોગ

વૈશાખના વાવલીઆ ભલા. તેમજ ગાજવીજ ભલાં. આમણે પાછળ કહી ગયા કે ચૈત્ર ગાજવીજથી જગડે તો પાછલા જોગ ફરી જાય. પણ જો વૈશાખ માસમાં એક દિવસ પણ કાચબી તાણે કે પંચ વરણો આકાશ કે ગાજવીજનું તોફાન થાય તો પાછો ગર્ભ ઉભો થયો જાણવો કહેવત છે કે

વૈશાખ વીજવલો, જેઠ હોય તપતો;
તો જળ હર, કોણ રાખે સંઘરતો,

વળી-- **વૈશાખી પડવા દિન, વાદળ વીજ કરેહ;**
દાણા વેચી ધન કરો, પુરી સાખ ભરેહ.

ઉપરની બેઉ કહેવતો મુજબ વૈશાખ જણાય, એ ચોમાસા માટે વરસનો ત્રીજો થંભ. માહા સુગાળીક જાણવો. સંવત ૧૯૪૯, ૫૧, ૫૪, ૫૫, ૬૦ ની સાલોમાં એ ચિન્હ હતાં,

(અખાત્રીજને દહાડે પવન જોવા જતાં વરસાદ કે વાદળ હોય તો આવતા વર્ષ માટે જોણુ જવાની જરૂર ન રહી જાણવી. પણ તે વરસ માહા સગાળ થાશે એમ જાણવું.)

વૈશાખ માસે શુક્ર આથમે તે દહાડે ગાજવીજ કે તોફાન હોય તો વરસમાં કહેવરાવે.

વૈશાખ શુદ પાંચમને દીને આકાંશ વાદળે છાંયો હોય ગાજે વરસે; પ્રભાતથી સાંજ સુધી પૂર્વનો વાયુ વાય, તો સર્વે ધાનનો સંગ્રહ કરવો. ભાદરવે લાભ થાય (સંવત ૧૯૫૩ ના વૈશાખ શુદ પાંચમે તે પ્રમાણે પૂર્વનું તોફાન હતું, વળી હીમાળુ પવનથી ગોળાનાં પાણી શીતળ થયાં હતાં જેથી હિંદના મોટા ભાગમાં ગર્ભ વણસાડી દુકાળ પડયો હતો. આ અગમચેતી હિંદના વર્તારા માટે રામબાણ નીવડી છે. પણ મુંબઇ ઇલાકામાં અનાજનો ભાવ હિંદુસ્તાનમાં ખેંચ થતાં ચડયો હતો.) વાદળ-વીજ વિના એકલો પવન પૂર્વનો હોય તો એટલે દરજે નબળું ફળ ન આવે,

વૈશાખ શુદ પુનમે ચંદ્ર ગ્રહણ હોય તો કપાસ, મગ, અડદ, ઘઉં, તેલનો સંગ્રહ કીજે. ત્રીજે માસે લાભ થાય.

જેઠ માસના જોગ.

જેઠ તપંતો ભલો અથવા તપવા માય ગર્ભાઇ ભલી,

જેઠ શુદમાં આદ્રા નક્ષત્રથી માંડી ૯ દિવસ જોવા; જો વાદળ હોય તો ભુંડાં. પણ તે દિવસ નિર્મળા ભલા.

જેઠ શુદ બીજને દિને ચંદ્રમા રોહણીમાં ઉગે તો ધાન મોઘાં થાય, જેઠમાં ચિત્રા, સ્વાંતિ અને વિશાખાએ વાદળ ન થાય તો અશાડ ન વરસે પણ શ્રાવણ ભાદરવો વરસે. અને જો જેઠ બીજે ચંદ્ર ઉગે તે રોહણી સંગ હોય તો શ્રાવણમાંહિ મે વરસે,

જેઠ શુદ બીજ અથવા પાંચમ ગાજે, દક્ષિણ વાયુ વાય, આકાશ વાદળે છાયો હોય તો ધાનનો સંગ્રહ કરવો. શ્રાવણ ભાદરવે લાભ મળશે. જેઠ શુદ ૮ નો ચારે દશનો વાયુ થોડો વાય તો ભલો, જેઠ શુદ ૧૧ ને દીને ધજા બાંધી વાયુ જોવો. જો ઉત્તરનો વાયુ વાય તો ચારે માસ સરખો વરસાદ થાય.

જેઠ શુદ ૨ અને પુનમે મુલ નક્ષત્ર વરસે તો સાંઠ દિવસ ન વરસે જો મૂળ નક્ષત્રનો પહેલો પાયો વરસે તો એક માસ વાયરૂ

કાઢે બીજે પાયે બે માસ. ત્રીજે પાંયે ત્રણ માસ ન વરસે. પણ જો ચોથે પાયે વરસે તો મે વ્રુહેલો વરસે.

જેઠનાં મુલ બગડયા પછી પૂર્વા અશાડા પ્રથમ વરસે તો તેજ નક્ષત્રે ચોમાસામાં જે દિવસ હોય તે દિવસ પાછો મે વરસે પૂર્વા અશાડા ગાજે એટલે ગરભ પડયો જાણવો ને ખળાં થાય.

જેઠ માસના કૃષ્ણ પક્ષમાં જ્યારે શ્રાવણ ધનિષ્ઠા આવે તે દિવસને વિષે જેટલી ઘડી વિધુત, અને વારી અભ્ર (વરસાદને વાદળ) દેખાય તેટલા દિવસ વરસાદ ચોમાસામાં થાય. આને શ્રવણ પંચકના છાંટા કહે છે. અને જૈન ધર્મના સાધુઓ ઉપરના બે નક્ષત્રનાં છાંટા થાય ત્યાંજ ચતુર માસ ગાળેછે કહ્યું છે કેઃ—

श्लोक.

जेष्टेच मासे बहुलेजपक्षे, नक्षत्रयुगमम्श्रवणम् धनेष्टा ॥

यावतघटी विद्युतवारिअभ्र, त्वातूदीनावर्षतिवारिवेत्री ॥

જેઠ શુદ ૧૩ કે અમાસ અહોરાત્રી મે દિસે તો ઘણો વરસાદ થાય. વાયુ વાયતો કાળ કે કરવરૂં થાય.

જેઠ શુદ પુનમે ચંદ્રગ્રહણ હોયતો સર્વ ધાનનો સંગ્રહ કરવો, ૭ માસની અંદર પીઠમાં એકવાર લાભ મળે.

અશાડના જોગ.

અશાડ શુદ પડવાને દિને જેટલી ઘડી પુનરવસુ તેટલી વર્ષા જાણવી.

અશાડ શુદ ૨ થી ૫ સુધી મે વરસે તો શ્રાવણમાં મે ઘણા થાય. (સં. ૧૯૫૪ ૫૯, ૬૦ વગેરે સાલમાં એજમ થયું હતું. વળી અશાડમાં કર્ક સંક્રાંતિ વરસે તોપણ શ્રાવણ વરસે. ત્રીજને દહાડે પૂર્વે વા વીય અને મે ઉપડેતો ભાદરવા માસે મે વરસે (સં. ૧૯૫૯ ૬૦ માં તે વાયુ હતો તો ભાદરવામાં ઘણો મે હતો.

પાંચમનો ઉત્તર વાયુતો મે ઉપડતાં કાર્તકમહિને લાભ, ત્રીજ પાંચમનો પૂર્વ ઉત્તર (ઈશાન) નો વાયુ વાયતો ઘણું ધાન નિપજે.

અશાડ શુદ ૨, ૪, ૫, ૭, ૮, ૧૦ વરસેતો અથવા તે દિને પશ્ચિમ દિશાએ પીળાં વાદળાં થાયતો ગરભ જાણવો.

અશાડે પહેલે મંગળવારે સૂર્ય ઉગતાં પ્રગટ દેખાય, વાદળી કે ગાજવીજ દીસે નહિ તો એ માસ વચરું કાઢે) સંવત ૧૯૬૧ એટલે ગયા ચોમાસામાં તેવો જોગ બન્યો હતો.)

અશાડ માસની રોહણી નક્ષત્રે વાદળ, વીજકે જો હોયતો કરવરૂં થાય અને સ્વાંતિમાં વાદળ, વીજ હોયતો ઘણાં ધાન નિપજે •

• ઉજળી નોમનો સૂર્ય વદળામાં ઉગે ને દિવસે વાદળ હોયતો ચોમાસું જામે તેમજ શુદ ૧૨, ૫ વા થાયતો મે થોડા થાય.

અશાડ માસે મેઘ વાયઠી વાદળેથી છાંયો હોય (ધાયુ હોય) તો ગરભ ભલો જાણવો. (એલી મંડાશે એમ નિશ્ચય જાણવું) •

અશાડ શુદ ૧૫ પૂર્વાઅશાઢાએ વાદળ, વીજ હોયતો ધાન ઘણાં નિપજે. અને પુનમનો ચંદ્રમા (હાંડો) ઉગતાં ન દેખાય કે રાતે છાંયો રહેતો મે ઘણા થાય. અને નિર્મળ ઉગેતો કાળ કે કરવરૂં થાય. (વધારે સમજ પહેલા ભાગમાં જુઓ.)

અશાડ શુદ ૧૪ તુટેતો પીડ આવે. તેમજ જે જે માસમાં ૧૪ તુટે તે માસમાં પીડ આવે. (પંચાગથી અનુભવ કરી જોવો.)

અસાડ શુદ ૧૫ ચંદ્રગ્રહણ હોયતો સર્વ ધાનનો સંચય કરવો. ચાર માસે લાભ મળે.

અશાડી પુનમનો પવન અખાત્રી માફક જોવો. પણ તે દિવસ ઉગ્યા પછી સવાઘડીએ જુએ છે. કેટલાક આખા દિવસની કરણી જુએ છે. જો પૂર્વનો કે અગ્નિ વાયુ વાયતો સર્વ ધાનની નિપજ થાય. પણ અગ્નિ વાયુ વાય તે સાલમાં રોગની ઉત્પતિ સુચવે છે. (પૂર્વ કે અગ્નિ વાયુ એ વેરાર વાયુ કે ખારી વાયુ કહેવાય છે. ચોમાસાના મુખમાં તે જોરવાળો થાયતો વરસાદ ઓછાળાને સાને સરા નિપજે.

સં. ૧૯૪૬, ૪૯, ૫૨, ૫૮, ૫૫, ૫૬ ને ૬૦ માં તે વાયા હતા) દક્ષિણ વાયુ વાયતો માસ એકનું ઘ્રાવરૂં કાઢે. પણ એક મહિને પાછો એસી બંધ વરસાદ લાવે છે. વળી કોઈ ઠેકાણે લડાઈથી વીરસુભટનો ક્ષય થાય ને રૂધીર ચાલે; નૈરૂત્યનો વા વાયતો વરસાદ કમતી. પીડ આવે ને કુવે પાણી કમતી રહે. અને પશ્ચિમ વાયતો નદી સરોવર છલકાં ભરાય ને સર્વ ધાન નિપજે. વાવ્યનો વાયુ વાયતો ઢોર મસ્તાન બને અને દૂધનો વધારો થાય. કારણ અસાડે સૂર્યાનું જોર વધેતો વરસાદ ઓછોઓ થાય. પણ જો ઉત્તરનો વાયુ વાયતો અપરમળ પાણી વરસે અને વરસ સુભીક્ષ થાય. (સં. ૧૯૫૯ ને ૬૦ માં વાયો હતો. ને આ મહાન જોગછે.)

શ્રાવણના જોગ.

શ્રાવણ માસે ચિત્રા, સ્વાંતિ, વિશાખાએ મે વરસે તો નદી કાંઠે ઘર ક્રગે મે થોડા થાશે.

શ્રાવણે શુક્ર આથમેતો અવશ્ય મે વરસે. તે મેહ દૂધ સરખો જાણવો.

શ્રાવણ શુદ ચોથે ગાજવીજ થાયતો વરસમાં સવાયો લાભ ને ગયો મે આવે. (આ મહાન જોગ ખરો છે)

શ્રાવણ શુદ સાતમે સ્વાતિ નક્ષત્રે મે વરસતો સર્વ ધાન્ય નિપજે. પણ રાતનો મે તે દહાડે થાયતો પાછળથી વરસાદ કમતી પડે.

શ્રાવણ શુદ પુનમે (નાળીએરી પુનમે) શ્રવણ નક્ષત્રે છાંટા આવતો ગયુ વરસ વાળે અને ઘણો મે ન વરસે તોપણ સુગાળ થાય. (આ મહાન જોગ ખરો છે.)

શ્રાવણ શુદ પુનમે ચંદ્રગ્રહણ હોયતો ઘી તેલનો સંગ્રહ કરવો. બે માસે ઘી તેલમાં લાભ મળે.

ભાદરવાના જોગ.

ભાદરવે શુક્ર આથમે તો ઘણા મે વરસે અને ધાન નિપજ

જે ભાદરવાની કન્યા સંક્રાંતિએ મે વરસે તો ઘણા રોગ થાય. આસો માસે શુભ શાંતિ થાય.

ભાદરવા શુદ—૧, ૧૨, ૧૩ અને પુનમે મે દિસે તો આવતે વર્ષે સુગાળ થાય. બ્રાહ્મણની પુજા ચાલે. દેવની માનતા થાય. (આ જોગ મહાન છે.) પણ જો શુદ—૧ ૭ ૯, ૧૨ અને પુનમે પશ્ચિમ દિશાએ મે દેખાય તો ઘણા મે વરસે..

ભાદરવા શુદ ૬ અનુરાધા નક્ષત્ર હોય તો ગયું વરસ વાળે. (ગયા ચોમાસામાં હતું ને મોટું વાયરું વાયા પછી ભાદરવા શુદ ૫ ને છઠનો મે વિસ્તારવાળા ભાગમાં વધનો ઓછો થઇ પડતો દુકાળને ખાળ્યો હતો. માટે આ પણ મહાન જોગ છે.

ભાદરવા શુદ પુનમે ચંદ્રગ્રહણ હોય તો ઘી તેલનો સંગ્રહ કરવાથી બીજે માસે લાભ થાય (અનુભવ કરી જોવો.)

આસો માસના જોગ.

આસો માસની ચોથ પાંચમ વરસે તો, ગરમ હોય તો સુગાળ થાય. અને રાજા રાજ થાય. આસો માસે શુક્ર આથમે તો ભલો.

આસોની પુનમે ચંદ્રગ્રહણ હોય તો સર્વ ધાનનો સંગ્રહ કરવો. બે માસે લાભ થાય.

આસો વદી ૭-૮ વરસે તો સુગાળ થાય. તેમજ ૧-૫-૭-૧૩ અને અમાવાસીઆએ મે ઉપડે તો અને પૂર્વ દિશાએથી ચડે તો ભલો. પાંચ દિવસ હેલી થાય (આ મહાન જોગ-વહન બંગાળાના ઉપસાગરનું ઉપડવાનો પુરાવો આપે છે.) તેમજ પૂર્વ દિશાએ વાદળાં છવાતાં આવે અને આકાશ છાંગો હોય તો સાત દિવસ વરસે

આસો માસે ઉત્તરમાં સંધ્યા વખતે વાદળાં કે પરબત સરખાં વાદળ જણાય. એ લક્ષણે જોરાવર મે થાય. આસો માસે પશ્ચિમ દિશાએ ગીરનાર સરખાં (હાથી જેવું મોળું) દીસે તો પંગ

ચત્રી મે વરસે.

આસો માસે દક્ષિણ દિશાએથી મે ઉપડે તો પાંચથી સાત રાત્રી વરસે.

આસે માસે અગ્નિખુણે વદળાં થાય. ને મે ઉપડે તો પાંચ રાત્રી વરસે.

આસો માસે વાયવ્યખૂણે મે ઉપડે તો રાત્રીએ ઝડી થાય. આસો માસે નૈરૂત્ય ખૂણેથી મે ઉપડે તો ઘણા મ વરસે અને ઇશાન ખુણેથી અરધી રાત્રીએ મે ઉપડે તો પાંચ દિવસ વરસે. (આસો માસમાં આઠે દિશાનો વરસાદ ઉપડવાનાં ચિન્હ અવલોકન કરવા જેવાં ઉત્તમ છે.)

બારે માસની પુનમના ગર્ભ વિચાર.

ચૈત્રીપુનમઃ—નિર્મળી જોઇએ. તે દહાડે જો ચંદ્રનું ગ્રહણ હોય કે તારા ખરે કે વીજ થાય કે ભૂમિ કંપે કે ચંદ્ર સૂર્યની આજુબાજુ જળકુંડું હોય કે ધુંઅર દેખાય કે ધુળની વૃષ્ટિ દિશાએ દિશાએ સઘળે હોય તો સઘળાં ધાન્યનો સંગ્રહ કીજે. તો પાંચ મહિને લાભ થાય. **વૈશાખી પુનમઃ**—મિશ્ર ધેલડી ભલી. નિર્મળી હોય તોપણ હરકત નહિ. **જેઠી પુનમઃ**—નિર્મળી ભલી. જો ધેલડી હોય તો ધાન્ય સંગ્રહ કીજે ચોથે કે સાતમે માસે લાભ થાય. **અસાડી પુનમઃ**—ધેલડી (વાદળાં વાળી ધુંધરાયલી) હોય તો સર્વ ધાન્ય વેચવું. **શ્રાવણી પુનમઃ**—નિર્મળી ભલી. અશાડી પુનમના જેવાં લક્ષણ હોય તો ઘી, તેલનો સંગ્રહ કરવો. તો બીજે માસે લાભ થાય. **ભાદરવાની પુનમઃ**—ધેલડી સારી—એટલે આભે ગાજ કે વીજ હોય તો ધાન્ય વેચી નાખવું. (નિર્મળી હોય તો ત્રણ માસે લાભ થાય) **આસોનીપુનમઃ**—નિર્મળી હોય તો ધાન્ય વેચવું. અને જો આભે ગાજવીજ હોય તો ધાન્ય સંગ્રહ કીજે. બીજે માસે વેચે તો લાભ થાય. **કાર્તક પુનમઃ**—નિર્મળી હોય તો

સર્વ ધાન્ય સંગ્રહ કીજે. પાંચ માસે લાભ થાય. આમસર પુનમઃ-નિર્મળી ભલી. જો વીજળી હોય તો બો ઘુને અન્ન સંગ્રહ કીજે. પાંચ માસે લાભ થાય. પોષી પુનમઃ-વાદળાં સહિત ભલી, ઘણો વાયુ ભલો (બે ત્રણ વાયાં પડે તે ઉત્તમ) ધુળની વૃષ્ટિ ને ધુંસર ભલી. જો ન હોય તો સર્વ ધાન્યનો સંગ્રહ કીજે. મહી પુનમઃ-નિર્મળી ભલી વાદળાં હોય તો પીઠમાં તેજ આવે. ફાગણી પુનમઃ-નિર્મળી ભલી જો આભે ડેળ હોય, વૃષ્ટિ કે ગાજે કે કરા પડે તો સર્વ ધાન્યનો સંગ્રહ કીજે. શ્રાવણ કે ભાદરવે લાભ થાય.

(ગઈ સાલની ફાગણી પુનમ એટલે સં. ૧૯૯૦ ની તોફાની હતી. જેથી શ્રાવણ-ભાદરવે પીક આવી હતી)

प्रकरण त्रीजुं.

મેઘ સમાચારના વર્તારાની પુષ્ટીઓ.

અને

પાછલી રૂતુની કરણીનો અવલોકન પુર્વક ભાવિક કાવ્ય અને ગદ્ય રૂપે-ઇતિહાસ

(હોમાલયની કરણી સાથે.)

દર વર્ષની શિયાળા-ઉનાળાની રૂતુ જોઈ આવતું ચોમાસું કેવું આવશે તે પ્રાચીન મેઘ સમાચારથી બતાવેલ છે. પણ દર સાલની શિયાળા-ઉનાળાની રૂતુ તથા પ્રાચીન જોગો નજરે જોઈ, આવતા વર્ષ માટે કેમ વર્તારો કાઢવો કે અભિપ્રાય જણાય તેની સુગમતા અને ચોમાસાની રૂતુની કરણી જોવા માટે કેટલીક નજરે જોએલી નોંધો તથા કેટલીક પાછલી સેંકડો વર્ષની રૂતુનું સંશોધન કરી સંવત-૧૮૪૬-(સન ૧૭૮૯) થી આજ સુધીનો ઉપયોગી શોધ સં-

અહ-પ્રજા સમક્ષ મુકવા ઇશ્વર કૃપાથી ભાગ્યશાળી થયેલું તો આ આએલું ચિતાર ઉપયોગી અને પ્રબોધીક થઇ પડશે એમ મારી માન્યતા છે, અને આ નોંધો-ચૈત્રી વર્ષ પ્રમાણે સમજવી

ચૈત્રી-સંવત-૧૮૪૬-૪૭-ના સાલના શિયાળામાં પોશ શુદ આઠેમને હાડે દેશમાં ભરે હીમ પડયો હતો. જેથી વનસ્પતિનો મોટો ભાગ બળી ગયો હતો. અને નદી, નાળાં વગેરેનાં પાણી જામી જતાં વનસ્પતિનો ઘાણ નીકળી ગયો હતો. અને પાણીનો પક્ષપાત કેમ સઘળી આલમને જમાડવી હોય એમ એક કવિ હીમાલયના આ હીમના મોટા જગતને ઉપમા આપી છે. પણ ખરૂં જોઇએ તો તેમાંથી આપણને ઉપયોગી સાર મળી આવે છે.

જુઓ સરકારી વાયુ શાસ્ત્રી હિમાલયમાં દર સાલ બરફ જે પડે છે. તે નિયમ કરતાં વધારે પડયો કે ઓછો પડયો, અને તે મુદ્દાસર ઓગળ્યો કે લંબાયો. તે ઉપરથી ચોમાસાના પ્રવાહની તેમજ વરસાદ સરાસરી કેટલો પડશે તેની અટકળો કાઢે છે. એટલે શિયાળામાં પડેલો બરફ માર્ચ આખરે ઓગળી જાય તો પરિણામ સારૂં-કારણ ઉત્તર હિંદમાં ટાઢ જલદીથી જાય ને ઉકળાટ વધે તો ચોમાસું નિયમિતપણું ધારણ કરે. એમ મુંબાઈ સમાચાર એપ્રીલ ૧૯૦૦ માં સરકારી વાયુશાસ્ત્રી જણાવે છે પણ એ અટકળો ઘણીવાર ખોટી પડે છે. એમ વર્તમાનપત્રોથી પુષ્ટી મળતી ગઇ છે. પણ આપણી દેશી રૂઢીનું હિમાલયનું અવલોકન સિદ્ધ થયું છે.કે હિમાલયમાં બરફ ફાવે તેટલો પડે તેની ગણતરી કરતાં તે બરફના પ્રવાહની અસર આપણા દેશ મુંબઇ ઇલાકા-પૈકી (ગુજરાત કાઠિયાવાડ) માં કેટલી આવી તે ઉપર ગુજરાત કાઠિયાવાડના પ્રવાહનો ખ્યાલ ઘણે ભાગે બંધાઇ શકે છે. એટલે હીમાલયનો પ્રવાહ દારૂણ હીમ રૂપે એટલે ગુજરાતમાં જેને લકડ હીમ કહે છે. તે આવે તો ચોમાસાનો વરસાદ છેવટ ઓછો પડે અને મુંબઇ ઇલા·

કાના ચોમાસાના પ્રવાહને ધણે ભાગે ખસેલ પહોંચાડે છે. જુઓ. સં. ૧૯૪૬ ના શિયાળામાં દારૂણ-(સખત) હીમ આવ્યો હ-તો. એમ સંશોધનથી જણાય છે. જેથી સં. ૧૯૪૭ માં વરસાદ સરાસરી કમતી પડવા સાથે દુકાળ હતો. પણ દારૂણ હીમ સાથે ઉનાળાના બીજા જોગ છપ્પનીઆ માફક બગડેલા હોવા જોઇએ. નહિ તો હીમની કરણી પસાર પામવાથી દુકાળ તો પડે નહિ. એમ હીમની ચાલુ કરણી સાક્ષી પુરે છે. માટે દર સાલ સાધારણ, મરચી રીંગણી કે પ્રથક કપાસમાં હીમ આવે. ત્યાં લગી ચોમાસાના પ્રવાહને ખસેલ પહોંચતી નથી. કહેવત છે કે **'સુંવાળે હીમ પડે'.** માટે સાધારણ હીમને ગરભ પાકો ગણવો. પણ દારૂણ હીમ જે-વો કે-મરચી રીંગણી ઉપરાંત ઘઉં, શેરડી, એરંડા, બાવળ, લીમ-ડા બળી જતાં-પાણી હારોહાર જામી જાય તો તે ચોમાસાના પાછ-લા પ્રવાહને નબળો પાડે છે. પણ-જો દારૂણ હીમ પછીના ઉના-ળામાં નિર્મળ ગરમી વધી જાય તો દારૂણ હીમની અસર તોડી ગ-ર્ભ ચોમાસા માટે એસીનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.

હીમની ખાશીઅત:—સાધારણ હીમ ગર્ભને પકવે છે. પણ તે ચોમાસાના છેવટના પ્રવાહને નબળો પાડે છે પણ જુલાઈ કે અગષ્ટમાં વરસાદ એસી રૂપે વરસે છે. અને છેવટ ચોમાસું ઉત-રતાં એક વરસાદની જુજ તાણ રહી જાય છે. મુદ્દે દુકાળ પડતો નથી. પણ વરસ સાધારણ કરી નાખે છે. જુઓ—ચૈત્રી સંવત—૧૯૪૪, ૪૬, ૪૯, ૫૨, ૫૫, ૫૮, ૬૦ ના શિયાળામાં હીમ આવ્યો હતો. તો સં. ૧૯૪૫-૪૭-૫૦,-૫૩,-૫૯ ને ૬૧ ના વર્ષોમાં છેવ-ટ એક વરસાદની ખેંચ રહી હતી ફક્ત ૧૯૫૬ માં દુકાળ પડ્યો હતો. પણ તે હીમ સાથે બીજા જોગો વધારે બગડ્યા હતા.

સંવત ૧૯૪૭-એ સાલમાં કોરો દુકાળ પડ્યો હતો.

આ દુકાળ પડવાનું મુખ્ય કારણ પાછલા શિયાળામાં દારૂણ.

સિમ ઉપરાંત બીજાં કુદરતી કારણો હોવ જોઇએ. આ દુકાળ માટે લોકો નબળા મનુબળાને મોગું મારતાં કહે છે કે–'શું તારા ઘરમાં સુડતાળો આવ્યો છે!' વિશેષ હકીકત દુકાળની નોંધમાં જુઓ.)

સંવત–૧૮૪૮ માં બીન્ન હતું, વધારે વરસાદ થવાનું કારણ કોએ દુકાળ ગયા પછી હમેશાં બીન્ન કે ભલહરા આવે છે. એવી કતુની આશીબત નિમાણ ચાલી આવે છે, કેમકે એ વર્ષનો ગર્ભ બેગો થવાથી જ્હેનું પરિણામ વધે છે. જુઓ. સંવત––૧૮૬૯, ૧૮૮૧, ૧૮૯૫, ૧૯૩૪, ૧૯૫૬ એ પાંચ દુકાળ પછી ૧૮૭૦. ૧૮૮૨, ૧૮૯૬, ૧૯૩૬, ૧૯૫૭ ની સાલો બીન્ન કે ભલહરા થઇ હતી. બાદ આ અડતાળો દુકાળ બીજ હતો તેમાં મકોડા બહુ થવાથી. વરસ મકોડીઉ કહેવાગું. ઢોર ખડમાં મકોડા ચરતાં જેથી ઘી દુધ રાતાં થતાં.

સંવત–૧૮૬૯ અગણોતરો દુકાળ. આ દેશમાં બહુ જબરો દુકાળ ગણાય ગયો છે. આ કાળને કાતડીનો કેર કહે છે. આ દુકાળ પડવામાં અનિયમિત ગરમી અને અનિયમિત હવાના ફેરફારો હતા.

કહેવત છે કે— સાખી.

દીએ કરે વાદળાં, રાતે કાઢે તારા;
ચતુર હોવ તે સમજી લેજો, એતો ઓગણોતેરના ચાળા.

આ સાલમાં ગીરનારી વાયુનું જોર વધી જવા સાથ સૂર્ય બહુ તપતો. ગરમી એટલી બધી પડતી કે માણસોને ગરમી માથે ચડી જવાથી મરણ પામતાં. વળી ઘણી ગરમીને લીધે વરસાદના વાતાવરણની વરાળને ગરમી ચુસી-પાતળી કરી–પવનનો વેગ હોવાથી વાદળાં ટકી શકયાં નહોતાં માટે આ દુકાળ પડવામાં ગરમી વધવા સાથે પવન શત્રુ થયો હતો.

વળી–દુકાળનો ભુખમરો વધતાં અનિયમિત ગરમીના પ્રતાપે

રોગની ઉત્પત્તિમાં વધારો થયો હતો. અનાજ પાંચ દશ માણસ મળી કૈંઇ બંદરે જઇ ગુંગીમાં બાંધીને લાવેલા. જેથી પાંચ રૂપિએ મણ અનાજ પડતું. આજની પેઠે રેલ્વે જેવાં સાધન દુકાળને તોડનાર ન હોવાથી માણસોમાં અનાજ વિના ભયંકર ભુખમરો ચાલ્યો હતો. (જુઓ દુકાળનું વર્ણન.)

સંવત ૧૮૭૦ ની સાલ પાછલા વરસાદની કમતીને લીધે બીન થઇ હતી.

સંવત—૧૮૭૧ ની સાલમાં ઉંદરની ઉત્પત્તિ વધી ગઇ. જેથી પાકને બહુ નુકશાન કર્યું. ઉંદરની ડાઢ એટલે સુધી વધી હતી કે સીમમાં ઉભા મોલમાંથી કણસલાં કાપી જઇ બોયમાં કોઠાર ભર્યા. જે માણસો ખોદી ખોદીને લાવી ખાતા. તેમજ સીમમાંથી બચ્યું તે ખળાવાડમાં નાંખ્યું. પણ ખળાવાડમાં ઉંદરોએ એટલી હાક વગાડી કે હવાલદારને ઉંદરો સાથે લડાઈ કરતાં જીવ ખોવો પડ્યો હતો. તે માટે એક વૃદ્ધ અનુભવી નીચે મુજબ સાખી લખાવે છે.

ચંદ્રાવળા.

ઉંદરડે ઉત્પાતડી માંડી, ખાધાની ખળાની બાર;
હાક મારી હવાલદાર ઉઠ્યો, ટપ કાઢી તલવાર.
ટપ કાઢી તલવાર તે એલી, નાંખ્યું મીયાન વાડમાં ઠેલી;
મીયાં મુઓ ને બીબડી રાંડી, ઉંદરડે ઉત્પાતડી માંડી.
ખાધી ખળાની બાર. ૧

સંવત—૧૮૭૬ ની સાલ બીન હતી. શ્રી નાગજી મહારાજે આ પહેલાંની એટલે સંવત ૧૮૭૧ થી કુંડળીઆથી ભવિષ્ય બાંધવાની શરૂઆત કરી હતી.

સંવત—૧૮૮૧ ની સાલ એકાશીઆ કાળને નામે ઓળખાય છે. સંવત-૧૮૮૯-૯૦ વરસાદ ઘણો થયો. અનાજ પાક્યું પણ તીડ આવવાથી ખાઈ ગયાં.

સંવત–૧૮૯૫ માં કાળ પડયો. પ્રથમ વરસાદ થયો. મોલ ઢુંકયા બાદ વરસાદ થયો નહિ. તે સાલમાં અષાડ વદ ૮ નો ચાંદો કોરો ને ભડકા જેવો ઉગ્યો હતો. પછીથી વરસાદ થયો નહિ, બાંટાં બધાં બળી ગયાં. તે સાલનો કુંડળીઓ નીચે મુજબ હતો.

કોપ હે મોટા જેઠપે', જો કર જાણો કોય;
અન્ન તરણ અર શાકક', નિશ્ચે ટોટા નોય.
નિશ્ચે ટોટા નોય, સોઇ મહિ રખહિ માજા;
ખેડ માત અરૂપાત્ત, અનુકો રખો સમાજા.
કહે નાગજી વીપ્ર, ખેત અનાજકા ખોટા;
પંચાણુકી પ્રીછ, જેઠપે કોપ હે મોટા.

સંવત–૧૮૯૬ માં વરસાદ મન માનતો અને નિયમિત થવાથી અથાક અનાજ પાકયું. જેથી આજે કોઇ સારૂં વરસ પાકે તેને છનવો પાકયો કહે છે. દુકાળ પછી ભરસરા થવાનાં મુખ્ય ત્રણ કારણ છે. ૧—પાછલા દુકાળમાં જમીન પડતર રહેવાથી જમીનનો રસ કસ વધે છે. ૨—એક વર્ષનો ગર્ભ સંચય છે. ૩ દુકાળમાં પાપનો ભાર ઉતાર્યા પછી પરમ દયાળુ ગરીબ નિવાજ પરમેશ્વર પશુ અને નિરાપરાધી મનુષ્યો તરફ દયા બતાવે છે. આ સાલમાં રૂપિઆનું ચલણ થયું ને સિંધમાં તોફાન જાગ્યું. તે શ્રી નાગજી મહારાજે કુંડળીઆથી જણાવ્યું હતું.

સંવત—૧૯૦૦ માં ધુમર–કેતુ ઉગ્યો હતો. તે માટે શ્રી નાગજી મહારાજે કહ્યું હતું કે.

સૈકો આનંદ સંવત્સર, શિક ઠર્યો છે ઠ.ઠ;
અંબર કેતુ ઉગશે, અવગુણ કરશે અઠ.

વગેરે ચેતવણી આપી હતી.

સંવત–૧૯૦૧ના શિયાળામાં માહા માસમાં બહુ હીમ પડયો અને પાણી જામી ગયાં. ઘઉં અને કેટલીક વનસ્પતિ બળી ગઈ. મગની

પીઠ વધી હતી. સં. ૧૯૦૨ ની સાલમાં વરસાદ કમતી થયા. એ વરસ કરડ ભરડ થયું. જેથી મોંઘાઇ થઈ હતી.

સંવત—૧૯૦૩-૪ ને ૫ ની સાલો સારી હતી.

સંવત—૧૯૦૬-૭ માં શિંયળો સમધારણ અને ઉનાળો સં. ૧૯૧૩ માફક ઘણો ગરમ ને ઉકળાટવાળો હતો. ઝાડવે-યો પામી પડતાં. જેઠ બહુ તપ્યો હતો. જેથી અશાડ શુદ ૭ થી ૧૩ સુધી ઝડી થઇ. ઝાલાવાડમાં લીમડા વધારે પડયા. બીજે થોડા-વળી ભારે વરસાદથી પુર આવ્યાં હતાં. અને વાંકાનેરને મચ્છુ નદીએ જફા લગાડી. આ વખતે વહન ગીરનારી હતું.

સંવત—૧૯૦૭ થી ૧૩ સુધીનાં વરસ ભલભગ માફક હતાં. આ વખતે રાજકોટમાં કોરીનું ચલણ હતું. ચાર કોરીનો એક રૂપિઓ ગણાતો. ૨૮ રૂપિઆભારનો શેર ચાલતો. અનાજની કળશી ૩૨ થી ૩૫ મણની રૂા. ૪૦ ને શેરે ગણાતી. એ હિસાબે જારની પીઠ કળશીની ૪૦ કોરી (૧ રૂપિઆની ૪ મણ થઈ) બાજરાની ૫૦ કોરી; ઘઉંની ૫૦, મગની ૩૨ થી ૪૦ કોરી. ચણાની પણ તેજ. કમોદ ૨૪ કોરીની મળતી.

ગોળ ૬ કોરીનો મણ. પણ ૨૮ રૂપિઆભારના શેરે ૫૦ શેરનો મણ ગણાતો. ઘી. ૧૬ થી ૧૮ કોરીનું મણ પણ ૨૮ રૂપિઆ ભારને શેરે ૪૦ શેરનો મણ ગણાતો, તેલ ૬ થી ૭ કોરી પણ મણ ઘી સાથેજ ગણાતો. અથવા ૧૦ શેરના ઘડાની ૧ાા કોરી બેસતી. ખડ—૩ કોરીનું હજાર મળતું. રૂ, નો ભાવ હાલ માફક—ઉંચ નીચ થતો. કપાસનું વાવેતર થોડું હતું. પણ અનાજની નિપજ બહુ થતી. ઋતુ નિયમિત અને ચોમાસાં નિયમિત હતાં. લોકોના મન મોટાં હતાં. નીતિ અને ધર્મનું જોર હતું. તે વખતે જે ઘરડાઓ હતા તે શ્રદ્ધાળુ અને પ્રાચીન રૂઢીઓને આધારે આ વખતે ગામે ગામ હવન હોમ અને બ્રહ્મભોજ ચાલુ હતા. ઘરમાં ભીડ (નાણાંની તંગી)

નહોતી. રાજદરબારે અને ગામે ગામ બ્રાહ્મણે ને ઉત્તેજન હતું. તેથી ધર્મની ક્થાઓ ચાલુજ હતી. જેથી વરસાદનો દેવ દેશ ઉપર તુપ્ત હતો.

બાદ સંવત ૧૯૧૩ પછી અનાજની પીઠ વધી. અને વરસની રૂતુ સાથે ચોમાસાની રૂતુમાં ફેરફાર થવા માંડ્યો છે. રાજા પ્રજાની ધર્મ ઉપર આસ્થા ઘટતી ગઈ છે. તેમ વરસાદનો દેવ કરણી પાર ઉતરણી પ્રમાણે કોપાયમાન રહે છે. માટે આપણી પ્રાચીન રૂઢીનાં મુળતત્વ રીત રૂઢી અને ધર્મ નીતિમાં ચાલુ રાખી હવન હોમ ને બ્રહ્મભોજન ગામે ગામ ચાલુ રાખવાં. કે વરસાદને લાવનારી ક્રિયાઓ સજીવન થાય તો ગએલી બાજીનો દશરો પરમદયાળુ પરમેશ્વર દેખાડશેજ.

અહો ! ! આવી સોંઘવારી વખતે લોકો કેટલા બધા સુખી હતા ! કેવા કેવા વરા અને સામાજીક કામ મોટા દીલથી થતાં. તે અત્યારે એક સાંધે ત્યાં તેર તૂટે એવો કળી અને વર્તમાનને દોષ દઈ બેશી રહેવાનું નથી. પણ રાજા પ્રજાએ પ્રાચીન રૂઢીઓનું ઉપયોગી રહસ્ય ચાલુ કરવું કે, જેનાં ફળ નવી પ્રજાને અમૃત સરખાં મળશે.

(રાજા-પ્રજાનો જે ભાગ પ્રાચીન રીત-રૂઢી ને ધર્મ-નીતિને વળગી રહ્યા છે. તે રાજકર્તાને તેમની પ્રજા પણ સુખી હશેજ.) માટે સુજ્ઞ રાજકર્તાઓએ અને ધનાઢ્ય ગૃહસ્થોએ વિદ્વાનોની સભાઓ ભરી તથા કમિટિઓ નીમી આપણું પ્રાચીન ઉત્તમ હોય તે ધસાઇ જવા ન દેતાં સજીવન કરો. એજ દેશના ઉદ્ધાર માટે મુખ્ય ફરજ છે.

સં-૧૯૧૪ માં પ્રથમ વરસાદ થયા બાદ ગઇ સાલ માફક ૨ા માસનું ભયંકર વાયરૂં વાયું હતું. પણ પ્રથમ તથા છેલ્લો વરસાદ ભરપુર થવાથી વરસ સાધારણ પસાર પામ્યું હતું.

સં. ૧૯૧૫-૧૬ ના વરસમાં વરસાદ ઓહોળા ને વરસ સારૂં.

સંવત ૧૯૧૭ માં મચ્છુ કંઠો, ને કચ્છ વાગડમાં ઘોમ દુકાળ પડ્યો. આવો દુકાળ કચ્છમાં કેરડો કોઇવાર પડયો નથી. કાઠિયાવાડમાં પણ આ વરસ ખાંડાબરડું હતું. સતરના દુકાળ માટે કચ્છમાં બોલાય છે કે " આઠો સતર, માથે પતર. " મતલબ ઘરમાં ખાવા સારૂં વાસણ પણ નહિ રહેવાથી રામપતર માથે ઉધાં વાળી—ભિખારી દાવે માણસો કાઠિયાવાડમાં ઉતરી પડયાં હતાં.

સંવત–૧૯૧૮ માં તકે મે થયો. બલહરા થઇને પીક મોળી પડી. સં–૧૯૧૯ માં મોલ પાકયા, પણ આશો શુદ ૧૫ ઉપર ગ્રાહુ થવાથી બાજરા કાદવીઆ થયા. જેથી પીઠમાં તેજી થઇ. આ સાલમાં રૂપિઆનું ચલણ થયું ને કોરીની ગણતરી રાજકોટમાંથી ગઇ.

સં–૧૯૨૦ માં વરસાદ સાધારણ. અનાજ થોડું વવાણું ને કપાસનું વાવતર વધ્યું. જેથી અનાજની પીઠમાં તેજી થઇ. કળશીના રૂપિઆ ૯૦ થી ૧૦૦ ભાવ થયો. પણ કપાસની પીઠ વધી ગઈ. ના મણ ૩, ના ૨૫ થી ૩૦ ભાવ બોલાણો. કારણ અમેરિકામાં લડાઇ ચાલવાથી ત્યાં કપાસ વવાણો નહિ. જેથી વિલાયત માટે અહીંની થોડી નિપજ ને ખપતી ઝાઝી. માટે પીઠ વધી. અને લોકોને કપાશનો અઢળક લાભ મળ્યો. અને ઘણા વેપારી વગેરે ન્યાલ થયા. સોના રૂપાની નદીનું પુર ચાલ્યું. જેથી સુખમાં વધારો થયો.

હવે આ સાલથી રૂતુની કરણી સાથે–ભાવિક અને બોધીક ઇતિહાસ કાવ્ય રૂપે પણ આવશે. તે વાંચનારને રમુજી સાથ બહુ ધડો આપનાર છે. તે સુજ્ઞ વાંચનાર ઉંડા ઉતરી જોશેજ.

સં. ૧૯૨૦ ની કરણીનો ચંદાવળો—

કરૂં પ્રણામ ઉર ધ્યાન ધરી, શંકર દીન દયાળ;
વીશે વીશના ભાવ કર્યા, તેં રંક કર્યા ભૂપાળ,
તેં રંક કર્યા ભૂપાળ તે ગમે, ઘી ચોખાને શાકરૂં જમે;
એવા ભાવ નહિ બાળું ફરી, કરૂં પ્રણામ ઉર ધ્યાન ધરી.
શંકર દીન દયાળ.

સંવત–૧૯૨૧ માં પાછલથી વરસાદની તાણ પડી. પણ આસો માસમાં મેઘરથી પુષ્કળ આવવાથી માલ જમીનને ધાવીને થયા: પાછલા બે વરસની અનાજની ખલાખાદને લીધે અનાજના ભાવ વીશ માફક આકરા રહ્યા છે. ઘી અને મરચાં એ ત્રણેનો ભાવ મણના ૩૨ રૂપિઆ થઇ ગયો હતો. સં. ૧૯૨૧ ની કરણીનો ચંદ્રાવળો.

કનક અકોટા કામની પેટી, ઝુમણાના ઝગકાટ;
કાંબી કડલાં ઠણુકણે, સૌરણમય શણગાર,
સૌરણમય શણગાર તે જાણી, પીતળને બેડે ભરવાં પાણી;
ગાદી તકીઆને સુખની સેરી, કનક અકોટા કામની પેરી.
ઝુમણાના ઝળકાટ.

સં–૧૯૨૨ ની સાલ બલહરા થઇ. પંઠ ભાંગી. જાર કળશીનું ૨૪. બાજરા બઉ ૩૦ થી ૩૨ હતા.

ચંદ્રાવળો–બહુ સુખ બાવીશનું જાણી, બેઠાં ન આપે બોલ;
કણબી જાણે કાઢી ગરદેરા, હૈયાં કરી ગયા ઢોલ,
હૈયાં કરી ગયા ઢોલ તે માની, પૃથ્વી ઉપર દે નહિ પાના;
કહે દેવ–શંકર સત્ય છે વાણી, બહુ સુખ બાવીશનુ જાણી.
બેઠાં ન આપે બોલ.

સં–૧૯૨૩ માં વરસ ખાંડાખરડું પણ અનાજની છત હતી. વળી ૧૯૨૪ ને ૨૫ ની સાલો બલહરા થઇ હતી. અનાજનો ભાવ કળશીના ૪૦ રૂ. હતો.

ચંદ્રાવળો–ત્રેવીશે તો ત્રણ ઠેકાણે, મનુષ ચાલે મરડાઇ;
આવ્યાને આદર ન આપે, સતમાં ગયાં સંદાઇ,
સતમાં ગયાં સંદાઇ તે બોલે, આજ નથી કોઇ આપણે તોલે;
મિથ્યા સુખને મુરખ માણે, ત્રેવીશે તો ત્રણ ઠેકાણે.
મનુષ ચાલે મરડાઇ.

ચોવીશે છલકું નાખે, નહિં નાણાંનો પાર;
ઔષધી તો એટલી પાકે, ભુ નહિ જીલે ભાર;
ભુ નહિ જીલે ભાર તે લેણું, ઘણી ઉપજ ને ન મળે દેણું;
બેસુ ગાયુનાં ઘણુ બહુ રાખે, ચોવીશે તો છલકું નાંખે.
નહિ નાણાંનો પાર.

ઘાટ ઘરેણાં પૈરી સૌ ચાલે, જુઓ છતના સાગ;
જાનું જોડે જુગતેથી, ભેળા ભાયુના ભાગ,
ભેળા ભાયુંના ભાગ તે સાચા, ખરચે પગ ભરે નહિ પાછા;
પુરણુ સુખ પચીશનાં માસે, ઘાટ ઘરેણાં પેરી સૌ ચાલે.
જુઓ છતના સાગ.

"સંવત—૧૯૨૬ની સાલમાં મે ઘણો થયો. ભલહરા થઇ. પણ મોઢે આવલો કોળીઓ કાળ જેમ નાસ કરે છે. તેમ મારવાડમાંથી ટીડના મોટા લસ્કરે આવી ક્ષણુ માત્રમાં બધા દેશમાં પાકનો નાસ કર્યો. વનસ્પતિ માતર મુકી નહિ. વાદળ માફક આકશ છવાઇ ગયું હતું. અનાજના ભાવ કળશી ના રૂ ૧૦૦ થી ૧૧૨ થઇ ગયા હતા. દુકાળ પાડયો.

ચંદ્રાવળા.

વીશ આનાનું વર્ષ જોઇ, મન ગયું મકલાઇ;
લખનારે લખ્યું બારઆનાનું, આતો થઇ સવાઇ.
આતો થઇ સવાઇ તે જુદા, છવીશે શામળીયો તુઠા.
કહે દેવશંકર હું રહ્યો છું મોહિ, વીશ આનાનું વર્ષ જોઇ.
મનગયું મકલાઇ.

આકાશેથી ઉતર્યાં પંખી, નહિ પાંખાળનો પાર;
છવીસે બાજરા ચણી ગયા, તે ક્ષણું ન લાગીવાર.
તે ક્ષણું ન લાગી વાર તે થયું, બારેબાર આનાનુ રહ્યું;
કહે દેવશંકર જીવ અસંખી. આકાશેથી ઉતર્યા પંખી.
નહિ પાંખાળનો પાર.

સંવત—૧૯૨૭-૨૮ ની સાલમાં મે તરે થયો ને પાક થયો પણ છવીશ આંકરે ૧૦૬ રૂ. ઉમર ભાવ થઇગયા હતા. પણ સંવત ૧૯૨૯ની સાલ ભલહરા થઇ. જેથી માગશર માસથી પીડ ભાંગી ને કળશીના ભાવ રૂા. ૨૬ થી ૩૦ આવી ઉભા રહ્યા. ચોમાસું વૈશાખથી બેથી ગયુ હતું. આ સાલમાં ટુંટીઆનું જોર હતું.

સત્તાવીશ કહે સમજી લેજો, જોઇને કરીયે જોર;
વખત પ્રમાણે વર્તવું, નહિ વરતો તો ઢોર.
નહિ વરતો તો ઢોર તે સાચા, પછવાડે પસ્તાસો પાછા
કાળની વાતુ સૌને કેજો, સતાવીશ કહે સમજી લેજો.
જોઇને કરીયે જોર

અઠ્ઠાવીશ કહે એટલું માનો કરો પુન્યમાં પ્રીત;
ધરમને અર્થે ધન વાવરો, એ અસલની રીત.
એ અસલની રીત તે સાચી, પુન્યે લક્ષ્મી પામશો પાછી
મંદ મતિને સૌ હું નાનો, અઠ્ઠાવીશ કહે એટલું માનો.
કરો પુન્યમાં પ્રીત.

ઓગણત્રીશ કહે અંત આવ્યો, પ્રજા પામે પીડ;
સુખનો દશકો ચાલતો થયો, ને ઘરમાં ગરી ગૈ ભીડ.
ઘરમાં ગરી ગઇ ભીડ તે જોઈ. માન મોટપમાં સર્વે ખોઇ
કહે દેવશંકર શુભ મારગ ન કાવ્યો, ઓગણત્રીશ કહે અંત આવ્યો. પ્રજા પામે પીડ.

સંવત—૧૯૩૦-૩૧-૩૨ની સાલો ભલહરા થઈ. અનાજની નાડના ભાવ સંવત ૧૯૧૩ ની સાલ જેવા લગભગ સતજુગીઆ વર્તાણા. જાર કળશીના ૧૬ રૂ. અને ઘઉં બાજરાના ૨૦ હતા. બત્રીશની સાલમાં સાબરમતીમાં મોટી રેલ આવી હતી. જેથી શહેરમાં પાણી દાખલ થયું. હજારો ઘર પડી ગયાં. ને લાખો રૂપિઆનું નુકશાન થયું. આવું બુડ અમદાવાદમાં કોઇવાર આવ્યું નહોતું. (ત્રી

ચની સાલથી રીત રૂઢીને ધર્મમાં ફેર પડ્યો ગયો)

ત્રીશે તોલ ગયો સોનો, ગઇ રાજની રીત;
કુટુંબમાં કલેશ વધ્યો, નહિ ભાયુંમાં પ્રીત.
નહિ ભાયુંમાં પ્રીત તે રાને; બેટા બાપનું કેણુ ન માને.
સાસુ ચાંદા કરે છે વહુના, ત્રીશે તોલ ગયા છે સોના
ગઇ રાજની રીત.

જણ્યા તેનું જોર ન ચાલે સાસુની સગાઇ;
મા બાપને મારીને કાઢે, શત્રુ ટેવે ભાઈ.
શત્રુ ટેવે ભાઈ તે બોલું આડું, સગપણમાં સાળીને સારું;
કુટુંબ કોરે ને સાળા માલે, જણ્યા તેનું જોર ન ચાલે.
સાસુની સગાઈ.

કળીગાનું કારણ મોટું, અધર્મને અન્યાય;
પરથમ પાખંડ પરવર્યો, નહિ નીતિને ન્યાય.
નહિ નીતિને ન્યાય તે તનમાં, માન મોટપને મહૂ ઘણો મનમાં
એકત્રેથી અત્યંત છે ખોટું, કળીગાનું કારણ મોટું.
અધર્મને અન્યાય.

બત્રીશે બેવાનાં ગયાં એક ધીરજને એક ધર્મ;
ન્યાય નીતિમાં કોઇ ન સમજે, કરે છે કુડાં કર્મ;
કરે છે કુડા કર્મ તે સાલી, વિરોધ વારતા લાગે વાલી;
પ્રાણુ ગયાં ને ખોળીઆં રહ્યાં, બત્રીશે બે વાનાં ગયાં.
એક ધીરજને એક ધર્મ.

સંવત-૧૯૩૩ ની સાલ સાધારણ હતી. પીડમાં સચાયા થયા.

તેત્રીસેથી ત્રાસ ગયો, ગયાં દયાને દાન;
પૃથ્વી રસને ચોરીગઇ, ધરા ન પકવે ધાન.
ધરા ન પકવે ધાન તે જાણી, પૃથ્વી ઉપર ન પડે પાણી.
કહે દેવશંકર હાહાકાર થયો, તેત્રીથી ત્રાસ ગયો.
ગયાં દયાને દાન.

સંવત-૧૯૩૪ માં દુકાળ પડ્યો આગલો શિયાળો ઠંડો ને ઉનાળો ગરમ. નક્ષત્રો કોરાં ગયાં. રેહિણુ બેસતાં ઝબકી. જેઠી બીજ છપનીઆ માફક ગાજી. વાવણી પુખ્ય ઉપર સખત વાયરૂં. નોરતામાં ખારી વહનથી મે થયો. પણ બાંઠાં થયાં અને કયાંક ઠામુકાં ન થયાં. ઘણાં ગામ ઉજડ થયાં ને અનાજની પીઠ મણ જારના રૂા ૩ થયા.

ચોત્રીશા કાળના ચકગત-ચંદ્રાવળા.

સંવત ઓગણી ચોત્રીશાની સાલ, ભુરા ઉગે ભાણુ;
અવળા વાયુ અતિ ઘણા, પ્રજાનાં જાય છે પ્રાણુ.
પ્રજાના જાય છે પ્રાણુ તે જાણો, સતે નાણે ન મળે દાણો
મરે માનવી થઇ બેહાલ, સંવત ઓગણી ચોત્રીશાની સાલ,
ભુરા ઉગે ભાણુ.

દોહા.

ચોત્રીશાની સાલમાં, ઢઢળી ગયા ઢાંઢા;
પરણેલા પુંછડે પડયા, વકરી ગયા વાંઢા. ૧
બાર શેરની જાર વેચાણી, બે રૂપયે બંટી;
ઘરનાં છોકરાં પાડે રાડુ, કોઇની ફરે નહિ ઘંટી. ૨
મસ્તકમાં મત ઉછળી, માળવે થોભ્યો પગ;
સરકારે દુકાળ કઢાવ્યો, ધાનના કર્યા ઢગ. ૩

ચોત્રીશાનું કડતલ.

આવી ચોત્રીસાની સાલ, માણુસ થયાં બે હાલ;
કેક ગાજર કરડે, કેક ટાંગા ઢરડે.
કેક સડકે મુઆ, કેક અપથ્ય મુઆ.
ખાવો ખજુરને ખોળ, ફુટી બધા મુલકમાં ફોર.
ખાવાં બોરીઅણીનાં બી, જેમ તેમ લેવા દી.
માણુસે ખાધેલ જારી, હાડ જાય છે ઝરી.
રાંક ઉભાં રૂએ, કોઇ સામું ન જુએ.

મળ્યા પશુના ભોગ, દેઠ પેશાબ અથાક.
વગેરે ભયંકર ચિત્ર આ સાલનું હતું.

સંવત–૧૯૩૫ (સન ૧૮૭૭) ટૌઢ–પાછલા શિયાળામાં ૫૦ ની સાલ માફક હતી. ઉનાળો ગરમ. મણ માત્ર ગરભના રૂપમાં વરસ્યો. ઉકળાટ ઘણો. વૈશાખ વીજવલો હતો. વૈશાખનું કાળાયમાન ઘણું. જેથા વરસ ભીન થયું. ખડધાન વધી ગયું. જે ગરીબ લોકો ખાતા. જેથી અનાજની તંગી; ભુખ મરો અને શરદી વાળી હવા, પીત્ત-વાળાં શાક વગેરે વધી પડતાં દેશમાં તાવ વગેરે રોગની મરકી ચાલી ને હજારો માણુના જાન ગયા. અનાજની પીઠ ચૌત્રીશા માફક રહી, આ સાલમાં સમય વાહી વહન–વરસાદ માટે જોરમાં ચાલ્યાજ કર્યું હતું. સીરીસને જુદ રંગનાં વાદળાં વિશેષ હતાં. સાધારણ વાદળામાંથ પોટલા મેહે પાણી પડતું. એવી ભેજને હવાની અનુકુળતા હતી.

ચંદ્રાવળા.

પાંત્રીશે પ્રલય કાળ થયો, મુવાં માનવી અપાર;
મા છોરૂનો સ્નેહ ન રહ્યો, રોતાં મુકયાં બાળ,
રોતાં મુકયાં બાળ ગયાં ભાગી, પાપ જોઇ પૃથ્વી ડોલવા લાગી
વરણુ વરણીનો ભેદ ન રહ્યો, પાંત્રીશે પ્રલય કાળ થયો
મુવા માનવી અપાર.

સંવત ૧૯૩૬ (સન ૧૮૭૯) ની સાલ એક કોરોને એક ભીન ઉપર ભલહરા થઇ હતી. પણ ૩૪–૩૫ ની સાલમાં ભુખમરાથી બચ્યા. તેવા ગરીબ માણુસો અનાજની સોધરી બાળવા જતાં. તાવ વગેરે રોગથી ઘણાં માણુસો ભોગ થયાં. અનાજની પીઠ ભાંગી ને રૂા. નું મણુ થયું.

(પાંત્રીશનો મારકો અને કાળનું પુછડું)

પુરણ દુઃખ પ્રજાને થયું, એકે નહિ ઉપાય;
છત્રીશે રોગ ચાલી મળ્યા, નજરે જોયા ન જાય.

નજરે જોયા ન જાય તે જોય, ઢોરનું ખાણું માનવી ખાય.
વાલા સંગુંતું હેત ન રહ્યું, પુરણુ દુઃખ પ્રજાને થયું.
એકે નહિ ઉપાય.

સંવત ૧૯૩૬-૩૭ (૧૮૭૯-૮૦) શિયાળો નિયમિત. ઉનાળો એપ્રીલમાં ઇંડા જેવડા સખત કરા પડયા. (એપ્રીલમાં કરા પડે તે નિયમિત ગણુવા) ચોમાસુ જેઠ વદમાંથી બેઠયું. ઝડી ને એલી અશાડ શુદ ૧૪ થી થઈ. નબળાં ધરોને ઝાડો પાડી દીધાં તેમાં હલ્લારમાં વધારે ઝાડ પડયાં હતાં. આ સાલના ભાદરવામાં બંગાળાનું ખારી (વેપાર વાયુ) નું વહન મધ્ય પ્રાંતમાં થઇ આ તરફ ભારે જોરમાં આવ્યું. જેથી સુરતમાં મોટી રેલ આવી. આ વહનની નોંધ શાળાપત્રમાં તેના વિદ્વાન તંત્રી શ્રીયુત લક્ષ્મીરામ નવલરામે લઇ આ વહનની અગમ ચેતી રાખવા સુરતને ચેતવણી આપી. જે નોંધ મેં શાળાપત્રમાં વાંચી. તેનું અવલોકન મારા વર્તારાનો આજે મુખ્ય ભાગ ગણુતાં ગુરૂ પ્રસાદીની ફળી ભુતી માટે મારાપર અને દેશપર મોટો ઉપકાર ગણુાશે. કારણુ વેપારવાયુના જોર કે વહન ઉપર ગુજરાત કઠિયાવાડમાં ચોમાસુ કેવું બળ ધરાવશે તે હવે પછીના વરસોની વર્તારાની પુષ્ટીમાં આવશે.

(જાર-માથાને જુવાર અને ઘરમાં હશે તો ખાશો.)
સાડત્રીસ કહે ચાલજો ચેતી, જગનું જીવન જાર;
દિવસે તારા નજરે દીઠા, ઉતરીઆ આરોપાર.
ઉતરીઆ આરોપાર તે જ્યારે, મદ મનુષ્યના ઉતર્યા ત્યારે;
કરશો ખેડતો પાકશે ખેતી, સાડત્રીસ કહે ચાલજો ચેતી
જગનું જીવન જાર.

સં-૧૯૩૭-૩૮ (૧૮૮૦-૮૧) વરસ સુગાળને સાતે સરી પાકી. રતુ નિયમિત હતી. અનાજના ભાવ રૂપિએ મણુ અનાજ હતું. લોકોની પ્રીતિ ધર્મદાન ઉપર વધી.

આડત્રીશે આનંદની એલી, મળ્યાં મેમાને માન;
ગંગા આદિક તીર્થ કરે, દીએ વીપ્રને દાન
દીએ વીપ્રને દાન તે નાહ્ય, હવે હોંમતો આંહીંમે થાઇ;
મળે મિત્રને તેડાં મેલી, આડત્રીશે આનંદની એલી
મળયાં મેમાનને માન.

સં-૧૯૩૮-૩૯ (૧૮૮૧-૮૨) શિયાળો નિયમિત. ભાદરવામાં ખારી વડનથી ગુજરાત તથા ભાલમાં ઘણો વરસાદ થવાથી ભાલમાં કપાસ સડી ગયા. પણ ઘઉંનો પાક જબરો થયો. આ સાલમાં શ્રી નાગજી માહારાજના ગાધકડામાં નિવાસ થતાં તેમના વિદ્વાન સુપુત્રોની મુલાકાતને સતસંગ વધ્યો ને કુંડળીઆ વિ. વિલાસને સૌદર્યપણમાં જનકેરમાં મુકવા માંડયા. અનાજની પીઠ રૂપિએ મણ જાર હતી. લોકોને સુખનો દશકો ચાલનો થયો.

હેતેથી હરિજનને મળવા, ઇચ્છાં સૌના મન;
સતનારાયણપર પ્રીતિ વધી, જેમ લોભીને વાલુ ધન.
જેમ લોભીને વાલું ધન તે લેવા, એમ ઇચ્છે સૌ સંતની સેવા;
સંસારરૂપિ દરિયો તરવા, હેતેથી હરિજનને મળવા.
ઇચ્છાં સૌનાં મન.

સં. ૧૯૩૯-૪૦ (૧૮૮૨-૮૩) શિયાળો ઉનાળો નિયમિત. ચોમાસાની શરૂઆત મૃગશર નક્ષત્રથી થઇ. ધોરાજીમાં એકજ દહાડે ૧૭ ઈંચ વદસાદ પડયો. મગ રૂપિઆના ૧ા મણ મળતા. ને જાર બાજરો વગેરે તમામ ચીજ બારઆનાથી ૧ રૂ. મણ હતું. સાતે સરા પાકી.

ચાળીસેંથી સુખ થયું, મે વરસ્યા મુશળધાર;
વિશ્વનાથે વારસ કરી, અન્ન પાકયું અપાર.
અન્ન પાકયું અપાર તે જાણો, ગઇ પીડને સોંઘો થયો દાણો.
કહે દેત્ર શંકર દુઃખ દાવાનળ ગયું, ચાળીસેંથી સુખ થયું
મે વરસ્યા મુશળધાર.

સંવત-૧૯૪૦-૪૧ (૧૮૮૩-૮૪) શિયાળો સમધારણ. ઉનાળો નિયમિત પાક્યો. હિંદીને પાસિમાંહાસાગર એ હલકયા. વરસાદ વકે તકેને ચોમાસાનો દેખાવને વાદળાંની સુંદર ઘટાઓ બહુ આનંદજનક હતી. આ સૈકામાં એવો દેખાવ ને વાદળાં ફરી દેખવામાં આવ્યાં નથી. એવું નિયમિત ચોમાસું ને પાક અખંડ અઢળક સાતે સરાપાકી ને રૂપિઆનું દોઢમણ અનાજ મળતું.

એકતાળીસે આનંદકારી, માગ્યા વરસ્યા મેહ;
અડદ મગને તલ થયા ઝાઝા, ત્રણે પાકયાં તેહ.
ત્રણે પાકયાં તેહ તે કર્યાં રાજી, ઘઉં ચણાને શેરડી ઝાઝી.
કાઢ્યું દુઃખને કોણીએ મારી, એકતાળીસે આનંદકારી.
માગ્યા વરસે મેહ

સં-૧૯૪૧-૪૨ (૧૮૮૪) તેમજ સં. ૧૯૪૨ ૪૩ (૧૮૮૫ ૮૬) અને સં. ૧૯૪૩ ૪૪ (૧૮૮૬ ૮૭) એ ત્રણે વરસ પાકમાં બારઆના. પીઠમાં તેજ એટલે મણ અનાજનો ૧ થી ૧॥ રૂ હતો.

(પરદેશી કારીગરીની નકલ આવીને દેશીને ધકો)

બેતાળીસે બુદ્ધિ બગડી, ચડયાં મનુષ્યને માન;
શાસ્ત્ર પ્રમાણે ચાલે નહિ, ગુપ્ત રહી ગયું જ્ઞાન.
ગુપ્ત રહી ગયું જ્ઞાન તે રોઈ, જનરની સામું જુએ નહિ કોઇ;
આવી નકલ અસલને તગડી, બેતાળીસે બુદ્ધિ બગડી
ચડયાં મનુષ્યને માન.

ત્રેંતાળીસે ત્રણ હવે, વિવેક વિચારને લાજ;
જ્ઞાન વૈરાગ્યને ગોતતાં હીંડે, કોઇ દેખાડો આજ.
કોઇ દેખાડો આજ તે સહીએ, સંતના જઇને ચાકર રહીએ.
કરે કામ કજ સાધુ ન જુએ, ત્રેંતાળીસે ત્રણે રૂવે.
વિવેક વિચારને લાજ.

દયા દીનતા ચાલે બાલિ, નહિ ઠરવાનું ઠામ;

ચુમાળીસે છળ વધ્યો, દિસે ચોરીને કામ.
દગો ચોરીને કામ તે પાપે, લેવું દેવું કોઈ ન આપે,
ચોર શાહુકારની એક થઈ રીતિ, દગા ડીતતી ચાલે બીતી
નહિ કરવાનું કામ.

સં. ૧૯૪૪ ૪૫ (૧૮૮૭-૮૮) ચુમાળીસના શિયાળામાં હીમ પડવાથી કપાસ શેરડી, બાવળ વગેરેને જશ લાગી. ઉનાળો સખત ગરમ. નક્ષત્રો થોડાં વરસ્યાં. રોહણી બેસતાં જ ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં બધે રેલી. અમદાવાદ પંથકમાં રોહણીઆ બાજરા વવાણા હતા. આદ્રાથી પખ સુધી ૧॥ માસ એલી બંધ દષતો ઓછો વરસાદ પડયો. પરિણામે કારતક શુદ પાંચમે માવઠું બંગાળી વહ નથી થયું ૫ થી ૭ ઇંચ વરસાદ પડયો ખળાંનો પાક બગડયો. પણ ઘઉં ચણાનું વાવેતર વધી ગયું. ચણાનો ભાવ વાવેતરમાં મણના ૩ રૂ થયો હતો. અનાજના પીઠ કળશીના ૭૦ રૂ થયા હતા. પણ તે એકજ માસ ટકી રહ્યા હતા ઉનાળામાં હદ ઉપરાંત ગરમી વધી જવાથી કોલેરાનો ઉપદ્રવ થયો હતો. ભાવનગરમાં પાણીની ખેંચ વિશેષ થઈ પડવાથી તોલે વચાણું હતું. ખડની તંગી પડી હતી

પેલું શુડ પશુનું કાઢયું, પછે મનુષ્યનો કાળ;
ટુંટીઆની તડામાર બોલાવી, કેક ભુઠાંને બાળ.
કેક ભુઠાંને બાળ તે જાણી, ન મળે અન્ન પીવાનાં પાણી,
ઘણા તડકાને અતિશે ટાઢું, પેલું શુડ પશુનું કાઢયું.
પછે મનુષ્યનો કાળ.

ધીરજ ધર્મ ન્યાય ને નીતિ, વિવેક વિચારને લાજ;
માન મોબત ને મરજાદા, એ દશ ગયાં છે આજ
એ દશ ગયાં છે આજ તે સાચાં, સતજુગમાં અમે આવશું પાછાં
પીસ્તાળીસે પાંખડમય પ્રીતિ, ધીરજ ધર્મ ન્યાયને નીતિ
વિવેક વિચાર ને લાજ.

સં. ૧૯૪૫-૪૬ (૧૮૮૮-૮૯) શિયાળો બેસતાં ઉપરં મુ-જબ પાંચમનું માવઠું થયું. (શિયાળો મંદ જ (ઉત્તમ). ઉનાળો નિયમિત. મૃગશર્ષ નક્ષત્રનું અંમાળો ઉપસણીરેનું પ્રારીવહન તા. ૫ અને ૬ ઠી જુન બે દિવસ અંધા ધુંધ ઝાપટાં નાખતું વાવ્યમાં નિયમિત પસાર પામ્યું. ત્યાર પછી ૧ માસે એલીબંધ ૧।। માસ વરસાદ થયો ને વચમાં વરાપ દઇ છેવટ ઓતરાને હાથીઓ બેઉ નક્ષત્ર વરસ્યાં. જેથી જાર બહુ પાકી ને સાને સરા નિપજવા સાથ ભબહરા થઇ ૩ ની પીઠ તેજીમાં આવીને અનાજની પીઠ મંદી પડી.

છેંતાળીસે ચંતા ઝાઝી, મુઆં મોબતને માન;
આધિ વ્યાધીની વેદના, તે ધરાય ન પામે ધાન,
ધરાય ન પામે ધાન તે બોલે બધા તારને દેહ પણ ડોલે,
થઈ ભંલહરા મન થયું રાજી, સેંતાળીસેં ચંતા ઝાઝી
મુઆં મોબતને માન.

સં-૧૯૪૬-૪૭ (૧૮૮૯-૯૦) શિયાળામાં હીમથી કપાસ, મ-રચીને રીંગણી ખાસ એવો શિયાળો અનિયમિત હતો. નક્ષત્ર માત્ર વરસ્યાં. રોહણ બધા દેશમાં ગેલી. ગુજરાતમાંથી ધુડ સાથે તોફાન ચડી આવી અંધકાર રૂપે કાઠિયાવાડમાં પસાર પામ્યું. એ તોફાન વાવળ-ગાજવીજ સાથે હતું. મોરબીમાં અંધકાર થતાં માણસે ગ-ભરાઇ ગયાં હતાં. સખત પવનના સપાટાથી નદીનો જોલા પુલ તુ-ટયો. અમદાવાદ પંથકમાં રોહણીઆ બાજરા ખવાણા. આદ્રા અધ-વચથી ચોમાસું મંડાઈ-૧।। માસ વધતા ઓછો વરસાદ એલીબંધ ઝાપટાં પડી અશ્લેખાથી ગયો. તે ફેર ન આવ્યો. ભાદરવે છુટા છ-વાયાં ઝાપટાં પડયાં. વરસ કંતાઈ ગયું. પણ આસોમાં ઝાકળનાં રેડ આવવાથી મોલ જમીનને ધાવીને ક્યાંક પાક્યા. દીવાળી ઉપર માવઠું થયું. વરસાદ આસસરી ફે થયો. પીઠ ઢળતી અનાજના રૂ. ૪૫ હતા.

કર્યું થાય કિરતાર તે તારૂં, શાણા સમજી લે;
સુડતાળીસે સાત આનાનું. મુળ વરસ્યો નહિ મે.
મુળ વરસ્યો નહિ મે તે જાણો, ક્યાંક ભલહરા ક્યાંક મુળ નહિ દાણો;
બાંટાં જોઈ મન બળેછે મારૂં, કર્યું થાય કિરતાર તારૂં.

શાણા સમજી લે.

સં–૧૯૪૭–૪૮ (૧૮૯૦–૯૧) શિયાળો ઠંડો તેમ ગરમા ગરમ–માવઠાં ઘણાં. ઉનાળો રેવતી, અશ્વની અને ભરણી બગડયાં. પણ વૈશાખના પવનનું નિયમિત જોર હતું. તેમજ કૃતકા રોહણી ખૂબ તપ્યાં ને ઉનાળાનો ગર્ભ સુધાર્યો જુનમાં વરસાદ પ્રથક ને. અશાડ વદ ૧ ની રાત્રે પૂર્વમાંથી વહન ગાજવીજ સાથે બધા દેશમાં ફેલાઈ ગયું. પણ હિંદી માહાસાગરનું ગોરનારી વહન પ્રત્યાઘાતથી પાછું હલક્યું. આઠ દિવસ એના ને ઝડી રહી. મહુવામાં રેલ આવી. રેલવેમાં ઠારોઠાર ગાબડાં પડયાં. હજારો ઘેટાં–ગધેડાં વગડામાં મરી ગયાં પાછળથી વરસાદ સાધારણ થવાથી પાક સાધારણ થયો. (આ સાલથી અમારા અવલોકનના વર્તારા અગાઉથી જાહેરમાં મુકવા માંડયા–જુએ. કા. ટાઇમ્સ તા. ૨૪ મી જુન ૧૮૯૧.)

ચંદ્રાવળા.

અડતાળીસે ઉત્પાત થયો, ઝડીયે કર્યું તું જોર;
દરિયામાં તો વહાણ બુડાડયાં, કૈક મરી ગયાં ઢોર.
કૈક મરી ગયાં ઢોર તે એંશી, ઝાડેઝાડને નાખ્યાં ખેંશી;
કહે દેવ–શંકર કોઇ ઉપાય ન રહ્યો, અડતાળીસે ઉત્પાત થયો.

ઝડીયે કર્યું તું જોર.

સં. ૧૯૪૮–૪૯ (૧૮૯૧–૯૨) શિયાળો નિયમિત. (સાધારણ ઠંડીવાળો તે ઉત્તમ) ચૈત્ર નિર્મળ. ભરણીનું તોફાન વૈશાખ શુદ ૪ નુ ભારી પવનનું ગાજવીજ ને ધુળના અંધકાર સાથે પસાર પામ્યું. હાલારને કચ્છમાં વધારે વરસાદ પડયો. કચ્છ બગડાશી સરદ

બાજરા વવાણા. આ તોફાનથી કચ્છમાં ૯૮૦૦૦ ધર, ને ૧૨૬૦૦૦ ઝાડ, તેમજ ૬૦ મછવા સાથે એકંદર ૧૩ લાખ રૂ.નું નુકસાન થયું.

(અખાત્રીજ કે ગણપતિ ચોથનો વરસાદ કે છાંટા એ વરસ માટે ઉત્તમ વધામણી જાણવી) ત્યાર પછી વૈશાખનો પવન નિયમિત ચાલુ રહી. સંવત ૧૯૪૫ માફક તા. ૧ લી થી ૨ જી જુન સગી ખારી (વેપાર વાયુનું) વહન વાવ્યમાં મેઘાડમ્બર સાથે ગુજરાત કાઠિઆવાડ માથેથી પસાર પામ્યું અને વહન હિંદી મહાસાગરમાં ગુમ થયું. પણ માસ સવા માસે એલીબંધ વહન વરસાદ મોકલવાને હિંદી મહાસાગરે કોલ આપ્યો. ને સંવત-૧૯૪૬નાં વહન પ્રમાણે પાછો બરાબર ૧ માસે વરસાદની એલી મંડાણી. શ્રાવણ ભાદરવો ખુબ રેલ્યા. પણ ઘણા વરસાદથી આગતર થોડું અને પાછતર બહુ નિપજ્યું. બાજરા કાદવીઆ થયા.

મહાનશોધ:-જેસાલમાં શિયાળો થઇ, ચૈત્ર નિર્મળ, વૈશાખનું ગાજ. વીજનું વહન. તોફાન. કે ફેંકતો પવન. રોહણુ નક્ષત્રનું ઉત્તમ નપતું મૃગશરતો ફેંકાનો પવનનું બે દિવસનું વહન. તે સાલમાં વરસાદ ભરપુરને વરસસુગાળ જાણવું તે બધાં ચિન્હ આ સાલમાં નિયમિત હતાં પણ ચોમાસું વરસાદ માટે કેવું બળ ધરાવસે. તે મૃગશર નક્ષત્ર કે જુનમાં ખારી (વેપાર વાયુના વહન ઉપર દેશી વાયુચક્ર ખાતું મોટો આધાર રાખેછે એટલે જે સાલમાં તે વહન બેથી ચાર દિવસ વહે તે ચોમાસું ઉત્તમ; ૪થી ૮દિવસ વેપાર (અગ્ન) વધુ વાયતો વરસાદને વરસસમધારણ.(જુઓ-વર્તારો. કાઠિ ટા. તા. ૨૨મી જુન ૧૮૯૨)

સાંગ વરતકને છોડી મેલ્યો, વિઠ્ઠલે કરી વાર;
ઓગણ પચાસે એલી મચાવી, પાણીનો નહિપાર;
પાણીનો નહિ પાર તે તાજો, મોટા મોલ નેબંધ થયાં ઝાઝાં;
શ્રાવણ ભાદરવો ભરપુર રેલ્યો. સાંગવરતકને છોડી મેલ્યો.

વિઠ્ઠલે કરી વાર.

આગતર નિપજ ઓછી થઈ, પાછતર નો નહિ પાર.
પીઠ આપી પરમેશ્વરે, તેમાં બીજાનો શું ભાર..
બીજાનો શું ભાર તે લીધા, નિર્ધનને ધનવાન બહુ કીધા;
કપાસ જોઈને કળતર ગઈ, આગતર નિપજ ઓછી થઈ.

પાછળતરનો નહિ પાર.

સં–૧૯૪૯–૫૦ (૧૮૯૨–૯૩) શિયાળો અનિર્યમતિ સં ૧૯૪૮ માફક માંવઠાથી ગર્ભપાત. હીમ પોષમાં તેમજ મહાવદ ૭મે પડયો. કપાસ વગેરે ને જફાલગાડી. ઉનાળો એકાએક બેઠો હતો. નક્ષત્રો વરસ્યાં હતાં. ફાગણવદ ૧થી ઉનાળો એકાએક બેઠો હતો ફાગણવદ ૮મે પંચાળ વગરે ભાગમાં સખત કરા પડયા. વેપાર વાયુના આજ-કાજ હતાં. સુમી જુનથી એલી બંધ ચોમાસું મંડાણું. એક માસમાં ૪૦ થી ૫૦ ઈંચ વરસાદ પડયો. તે અશ્લેખાના ગયો. ને પાછો આવ્યો નહિ. જેથી પાછળથી વરસાદની તાણ રહી. ભાદરવો તપ્યો પાછલા વરસાદની તાણે પાછતર થોડું થયું શિયાળે દેવદીવાળીં ઉપર માવઠું થયું. ખડની તાણ કેટલાક ભાગમાં જણાઇ હતી. હીમની ખાત્રી અત:–સંવત. ૧૯૪૪,૪૬ ,ને૪૯ એત્રણે શિયાળમાં હીમ પડવાથી સ–૧૯૪૫–૪૭ ને ૫૦ના ત્રણેચોમાસામાં પ્રથમ એલી બંધ લગભગ ૧ાા માસ વરસાદ વરસી અશ્લેખાથી ગયાનો શોધ નીકળેછે ને એક વરસાદની પાછળથી ખેંચ રહી જાયછે. છે અમારા નિયમિત અવલો-કનની નોંધોથી પુરવાર થાયછે

પચાસમાં પરશોતમ આવ્યો, વરસ્યો અંદરાધાર;
એક માસની એલી બનાવી, પાણીનો નહિપાર.
પાણીનો નહિ પારતે નાય, હવન હોમ સો કાશીએ જાય;
ગયો વરસાદ ફેરજ નાવ્યો, પચાસમાં પરશોત્તમ આવ્યો
વરસ્યો અંદરાધાર.

ઢોરનું દુઃખ મેં નથી જોવાતું. વીઠલા કરજેવાર:
સોનાં રૂપાં તે છએ આપ્યાં, મહિના કાઢવા બાર.
મહિના કાઢવા બાર તે બહરો, ઉનાળામાં આવી દશરા:
વરસ વરસને આવ્યું ખાતું, ઢોરનું દુઃખ મેં નથી જોવાતું.
વીઠલા કરજે વાર.

શિયાળે ચોમાસું કીધું, પાણીનો નહિ પાર;
પરશોત્તમજી પરણ્યા તેદી, વરસ્યો અંદરાધાર.
વરસ્યો અંદરાધાર મન મેલી, આઠ દિવસની કીધી એલી;
દુનિયાને તો સુખ પણ દીધું, શિયાળે ચોમાસું કીધું.
પાણીનો નહિ પાર.

સં-૧૯૫૦-૫૧ (૧૮૯-૩-૯૪) શિયાળામાં ઉપર મુજબ દેવદીવાળી ઉપર માવઠું થયું. એટલે કાર્તક માસમા માવઠું થાય ત્યાર પછીની સાલ સારી. એમ. આપણને ૧૯૪૫, ૪૭ને૫૦ એ ત્રણ સાલના માવઠાથી નિયમિત શોધમાં વધારે આધાર થયો. શિયાળો મદ, શિયાળો હુતાશણી તાપીનો ગયો. ઉનાળો રૂકગાટ વાળો તગામ નક્ષત્રમાં વાદળાંનો ગર્ભ જોરમાં પણ ગર્ભ બગડયો નહિ. વૈશાખ વીજવલો, વૈશાખનો કોળાંબ ઉપરા ઉપરી બહુ આવ્યો (સત્તરમાં ઝાકળીઆં વાદળાં નીકળેછે તેને કોળાંબ ગણવો–તે વાતાવરણને ઠંડુ પાડી, વરસાદના રૂપને વધારે છે) જેથી ચોમાસું તા. ૭મી જુને ગીરનારી વનથી એકા એક આવી–તા ૧૦ મી જુનથી ગુપચુપ વરસાદના ઘોઘબંધથી સવારમાં બેઠું. ચોમાસામાં મનસુનના ચાર મોટાં વહન આવ્યાં. જેથી આખા હિંદમાં જે જે કાર થયો. સાતે સરા પાકી. ને અનાજના ભાવ મંદ પડ્યા, (આ સાલનો અગાઉથી વર્તારો તા. ૭મી જુન ૧૯૯૪ કા. દૈ. જુઓ.)

એકજુનમાં અગ્નિ ઓલાણો, જેઠમાં વર્ષા જળ;
નહાવે નીકળો જાયછે ખાળમાં, ઉતરી આગલી કળ;

ઉતરી આંગલી કળને ભીંચ્યો, પચાશના જેવો નાખ્યો પાયો.
પશુને ભાગ્યે વરશ્યાં પાણી, એકાવનમાં અગ્નિ એળાણી.

જોડમાં વર્ષાં, જાણ.

કુવાનાં નિરતો કાંઠાસુધી, શ્રાવણી ચાલ્યા જાય;
ખડની ખોટ ન રહી, કોઇ પશુ ન ખાય.
કોય પશુ ન ખાય તે સાખી, ઘણા લાવને બહુ થઇ ચાખી
પડયા ફોડાને બીની બુદ્ધિ, કુવાનાં નિરતો કાંઠા સુધી.

શ્રાવણી ચાલી જાય

સં–૧૯૫૧–૫૨ (૧૮૯૪–૯૫) શિયાળો મંદ નિયમિત, ઉનાળો સં–૧૯૪૮ માફક થયો. કૃતકા–રોહણી તપ્યાં તા. ૪ થી ૯ જુન સુધી ૪ દિવસ. ખારીં વહન ચાલ્યું. ત્યાર બાદ એકમાસે સખત પવન. કુંરી–નિયમિત રીતે ૯ મી જુલાઇએ પુનરવસુમાં મે એલીબંધ થયો વચમાં વાયરૂં કાઢી ભાદરવામાં સુર્યા પવનની ગતિ ત્રણ દિવસ થવાથી: બંગાળા ઉપસાગરનુ વહન આવી પહોંચ્યું ત્યારબાદ વરસાદ નહિ થવાથી રૈતુમાં અનિયમિત રૂતુ વર્ત્તાઇ તા. ૧૮ મી અકટોબરે ઘોડી ચિત્રાનું માવઠું ઇશાની પવનથી થયું. ઘઉં. ચણાનું વાવેતર વધ્યુંને વરસ વળ્યું (કા. ટા. તા. ૧૯મી જુન)

ભાવને તો બીક દેખાડી, જીવશું નહિ જરૂર,
મેના માનવી મરી ગયાં, ને વા ફેંકે ફરૂર.
વા ફેંકે ફરૂર તે અનંપે, જોઇ પવનને માનવી કંપે;
કહે દેવ—શંકર શું થશે માડી, બાવને તો બીક દેખાડી

જીવશું નહિ જરૂર

૫૨ પુનરવસુમાં વરસાદ થવાથી આવતી આફત દુર થઇ.

સં—૧૫૫૨–૫૩ (૧૮૯૫–૯૬) શિયાળો ઠંડો અને હુતાશણી તાપીને ટાઢ ગઇ. ઉનાળાંમાં તડકો વધી પડવાથી વૈશાખમાં

પંખી ઝાડવેથી ઘરના આંગણામા શીતળ જગાએ ભય મુકી ઘુસી જતાં. ગરમી ઘણું વધી જવાથી કોલેરાની ઉત્પતી પુર જોશમાં વધી હતી વૈશાખ શુદ ગણપતી ચોથ અને પાંચમનો વાયુ ઉત્તર હીંદુસ્તાનમાં પૂર્વનો વાયો. ને ગુજરાત કાઠીયાવાડખાતે પસાર પામ્યો. ને હીમાળુપવન વાવાથી ગોળાનાં પાણી શિયાળા માફક જણાયાં. (આ અનિર્મિત પવનથી હીંદમાં દુકાળ પડયો) પણ વૈશાખનો કોળાંભ મુંબઇ ઇલાકામાં ઘણો આવ્યો હતો. નક્ષત્રો કોરાં ગયાં. રોહણથી ભેજ વધારનારાં તોફાન શરૂ થયાં, મૃગશર નક્ષત્રનું ખાગી (અગ્નિ) વહન ચોમાસાના મુખમાં બાર દિવસ વહ્યું. પણ અરબી સમુદ્રમાં સામેથી મનસુન જોરપર આવી પશ્ચિમ કોષ્ટાપર ૨૦ મી જુનની આસપાસ ગાજવીજ સાથે જુધ્ધ ચાલ્યું. મનસુન જીત્યો. તે વહન ૩૧ મે જૂલાઇ સુધી ૪૦ થી ૫૦ ઇંચ સુધી વરસાદ મુંબાઇ ઇલાકા પૈકી ગુજરાત કાઠીયાવાડમાં પડયો. પણ છેવટ ન પડવાથી ખેંચ રહી. છેવટ માવઠું થયું. અનાજ ખડ ઉત્પન્ન થયાં. પણ હીંદમાં વિસ્તાર વાળા ભાગમાં ઘોમ દુકાળ પડયો. જે મુંબાઇ ઇલાકાના ઘઉંના જબરા પાકે ભીડ સાચવી. ઘઉંનો ભાવ મણના ૨ાા રૂપીઆ થઇ જવાથી વળી નાણાં ભીડ પણ ઘણી હતી. જેથી ગરીબ લોકોને વધારે શોષવું પડયું. (આ સાલનો વ. કા. ટા. તા. ૨૪ મી જુઓ)

ચંદ્રાવળા.

તેપનમાં તડકો ઝાઝો, ટુંટીઆની તડામાર;
કાગળીયું થાય કારમું, કોઈ નીકળે નહિ બહાર.
કોઇ નીકળે નહિ બહાર તે વળી, ઢોરમાં આવી ઉતળી શીળી;
પડે ધાડાં ને હડેશે બાઝો, તેપનમાં તડકો ઝાઝો.

ટુંટીઆંની તડામાર.

બળેવ સુધી બહોળાં પાણી, જોઠથી તે લાણુ;
પછે ફોરૂં પડયું નહી, વાંસેથી કરી તાણ.

ત્રાસેથી કરો તાણ તે જાણી, સડી પીઠ ને પ્રજા અકળાણી;
કાળ કાળ એમ ઓચરે વાણી, બળેવ સુધી બહોળાં પાણી;
જેઠથી રે જાણ.

માઠે વરસે માવઠું કીધું, મોઘું કીધું અન્ન;
ઉધારે કોઇ આપે નહિ, ચોરાઇ ગયાં છે મન.
ચોરાઇ ગયાં છે મન તે ભાઇ, ગયો નાતો ને ગઇ સગાઇ;
પડયું દુઃખ તે ભોગવી લીધું, માઠે વરસે માવઠું કીધું.
મોઘું કીધું અન્ન..

સંવત ૧૯૫૩—૫૪(૧૮૯૬-૯૭) ત્રેપનમાં હિંદમાં દુકાળ પડયો. પણ મુંબાઇ ઇલાકામાં બળેવ પછી વરસાદ રહ્યો નહિ, જેથી વરસાદ અને ખડની તાણ રહી. ભાદરવામાં ગરમી વધી ગઇ. ને રૂતુ અનિયમિત લંબાણી, જેને પરિણામે કારતક સુદ ૧૫ તા. ૧૯ નવેંબરે માવઠું થયું. શિયાળામાં ૧૯૪૮ માફક માવઠાના હુમલા હિંદી માહાસાગરમાંથી દુકાળવાળા ભાગમાં જતાં શિયાળો ઘણે ભાગે નિયમિત હતો. અખાત્રીજનો પવન પશ્ચિવાયો. ગરમીનો ઉકળાટ સખત હતો. ફાગણ વદમાં ને ચૈત્રમાં મોસમનાં વાદળોના હુમલા હતા. પણ વૈશાખ જેઠમાં ગરમી નિયમિત પડી. ખારી વહન તા. ૫ થી જુનની ૮ મી સુધી ૪ દિવસ પસાર પામ્યું. જેથી એક માસ વાયરે કાઢી પુનર્વસુ નક્ષત્ર અને તારીખ ૯ મી જુલાઇએ વહન શરૂ થયું. હિંદના દુકાળને લીધે સાલની શરૂઆતમાં અનાજ ખડની મોંઘવારી રહી. કારણ હિંદમાં ખેંચાણ હતું. માણસોને કમાણી નહિ અને અનાજ મોંઘુ માટે વધારે વસમું લાગ્યું. પણ આખરે ચોપનની સાલ ભલહરા થવાથી પ્રજા મોંઘવારી રૂપી કાળની દ્રષ્ટિમાંથી છુટી. (વ. કા. ટા. તા. ૩૦ મી જુન જુઓ).

ચંદ્રવળા.

ચોપનમાં ચોસઠના, વહરા વાયુ વાય,
આદ્રાને કોરી કાઢી, ત્યાં માથે મરી દળાય.

ત્યાં માથે મરી દળાય તે જાણો, નાણું નીરણ ન મળે દાણો;
નથી જોવાતાં દુઃખ પશુનાં, ચોપનમાં ચોયદશુનાં;
વહરા વાયુ વાય.

પીઠેતો પણ મેલાવ્યું, હાર્યા હિમતદાર;
મજુરી કરતાં અન્ન મળે નહિ, મોંઘુ અપરમપાર;
મોંઘુ અપરમપાર તે શું ખાય, ચૌદ શેરનું અન્ન વેચાય.
નિર્ધનિયાં કહે મોત આવ્યું પીઠતો પણ મેલાવ્યું.
હાર્યા હિમતદાર.

અશાઢ વરસ્યો શ્રાવણ વરસ્યો, ભાદરવો ભરપૂર;
વીશ આનાનું વર્ષ કહ્યું, પણ મોંઢે મળે નહિ નુર.
પણ મોંઢે મળે નહિ નુર તે શું કામે, માની કમાણીમાં છોરૂં
ન સામે,
કહે દેવશંકર ઇશ્વર શું કરશે, અશાડ વરસ્યો શ્રાવણ વરસ્યો.
ભાદરવો ભરપૂર.

કાળ જાશે કાણીયું રહેશે, એવી ચોપનની સાલ;
દુનિયાને માથે ડાભ ઉગ્યો, આજથી વધતો કાલ;
આજથી વધતો કાલ તે જાણો; ઉધારે કોઇ ન આપે દાણો;
કહે દેવ શંકર કેને જઇ કહેશે. કાળ જાશે ને કાણીયું રહેશે.
એવી ચોપનની સાલ.

ભલહરા કરી ભય દેખાડયો, ત્રણવાર આવ્યાં ટીડ;
ઉપર થઇ ઉડી ગયાં, ચાખી નહિ કોઇ ચીજ.
ચાખી નહિ કોઇ ચીજ તે ગયાં, નહિ નુકસાનને આકળાં થયાં;
કાચા મોલમાં વાઢ લઇ પાડયો, ભલહરા કરીને ભય દેખાડયો,
ત્રણ વાર આવ્યાં તીડ.

સં—૧૯૫૪–૫૫ (૧૮૯૭–૯૮) શિયાળો સમધારણ. ઠીમ-ગર્ભના રૂપમાં હતો. પણ હાલાર ને મચ્છુ કાંઠામાં વધારે હતો. હુ-

તાશણીનો પવન ઇશાની હતો. ઊનીઓ ગરમ. ફુનકા વરસી. રોહણી તપી. ખારીવહન જુનની તા. ૧૦ થી ૧૩ સુધી ચાર દિવસ નિયમીત વહયું. પછી નિયમ પ્રમાણે ૧ માસે ૧૦ જુલાઇએ એલીઝંબ મે થયો. વચમાં તાણુ પડી. પણ આખરે વરસાદ ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં ખારી વહનથી ચડી આવી ગાજવીજ સાથે અડવાડીયું પડયો. અનાજ ખડની ઉપજ સારી થઇ ને બાર આને જાર મણ વેચાવા લાગી. રૂના પાંચ હતા અને ભોગવેલા દુઃખનો બદલો સોંઘવારીમાં ગરીબ નિવાજ એકલાના બેલી પરમેશ્વરે ઉતાર્યો. અને ખડનો બાર હુડે હુડે થવા માંડયાં. પણ ઇશ્વરની કુદરતને કોઇ પાર પહોંચ્યું નથી. પણ વિદ્વાનો અને અનુભવીઓ ઇશ્વર કૃપાથી મનમાં સમજી જાય છે કે-હુડે હુડે થાય છે. માટે હવે પછીનું વરસ કઠણ આવશે આ અનુભવ દરેક વસ્તુને માટે કુદરતનો સાહેબ સાક્ષી પૂરે છે. (વ. કા. ન્યુસ. તા. ૮ મી જુન જુઓ.

પંચાવનમાં પાણીને પાડ, રઝળે રૂપને રૂ;
મોટા મોટા મુઝાઇ ગયા, ભડને પાયાં ભુ.
ભડને પાયાં ભુ તે જાણું, સમરથને ત્યાં નીકળે નાણું;
કહે દેવ શંકર સંઘરજો જાર, પંચાવનમાં પાણીને પાડ,
રઝળે રૂપુને રૂ.

રૂ વાળા ઝાઝું રોવે, માળે ટકે નહિ મન;
દાણા વાળા દાંતુ કાઢે, જેણે સંઘર્યાં અન્ન-
જેણે સંઘર્યાં અન્ન તે ખાય, પછવાડેથી પૈસા થાય.
વીશના ભાવની વાટું જુએ, રૂ વાળા ઝાઝું રુવે.
માળે ટકે નહિ મન.

સંવત. ૧૯૫૫ ૫૬ (૧૮૯૮ ૯૯) આ સાલના શિયાળામાં સખત હીમ આવ્યો હતો. પણ તે દારૂણ નહોતો. તોપણ તે નરશું ચિન્હ હતું ઉપરાંત આ સાલમાં ઝાકળનું અતિશે ઝરવું. કુતાશણીનો

વાયુ ગીરનારી પણ આંચકાનો હતો. અખાત્રીજનો પવન અગ્નિખુણુ નો હતો. વળી ચૈત્રમાં સખત માવઠું થયું. ચારે માસનો ગરમ ગાળ્યો. ઓછામાં પુરૂં જેઠીબીજ એકાએક બધદિશમાં ગાજી વીજીને કરાના સખત તોફાન સાથ વરસી. કહેવતછેકે "જેઠી પુરતો છોકરાં ફાકે ફુળ" વળી જેસાલમાં "પડે બહુ કરા તે સાલમાં ઉતરે સાજને વળા" (જેઠી બીજ એકાએક ગાજી વીજી. બીજે દિવસ ઉઘાડ થયા. તે નબળુ ફળ. પણ આગળ પાછળ વરસાદ વરસતો હોય ને ગાજવીજ થાય તેનું પરીણામે ફળ ખરાબ નહી; ઉપરાંત ધરતીનું ધરેણતું (આંચકા થયા હતા.) વળી વેપારવાયુ નબળો અને અનિયમીત હતો. છેક જુલાઇ આખરે વાગ્યો. પણ સાધારણ. જેથી આગષ્ટ આખરે પ્રથક વરસાદ ગુજરાત કાઠિયાવાડના દક્ષિણ ભાગમાં થયો હતો. વાયરા અને દુકાળની સખત નિશાનીઓ શરૂઆતથી જણાઇ હતી. રાજા પ્રજાને બનતી ચેતવણી આપી હતી. શ્રી નાગજી મહારાજના કુંડળીઆની આગમવાણી પણ દુકાળના ધરનીજ વતી.

આ દુકાળ ગંગા કાંઠે અને બંગાળા શિવાય હિંદના વિસ્તાર વાળા ભાગમાં લંબાયો હતો. તેનું રૂપ મોટું હતું. સપટેંબરમાં શિયાળાની રૂતુએ દેખાવ આપ્યો હતો. વનસ્પતિનો નવો કોસ લીંમડા વગેરેમાં રૂતુવિના દેખાવા લાગ્યો. દુકાળ પગથીએ પગથીએ આશા આપી પડયો. રાજા પ્રજા ઓચીંતી સપડાણી. અનાજ, ખડના ભાવ વધી ગયા. અનાજ ગણુના ૬ રૂપિયા થઇ ગયા હતા. ખડના હજાર પાઉંડના ૩૦ થી ૩૫ રૂપિઆ રાજકોટમાં બોલાણો. અને ગુ. કાઠિયાવાડમાં ૧૧ લાખ ઢોર મરણ પામ્યાં. ઘીનો ભાવ રૂ. ૩૦ થઇ ગયો હતો. મા-છોરૂનો સ્નેહ રહ્યો નહિ. સગાની સગવટ રહી નહિ. પ્રજા દુકાળને સન્મુખ આવેલો ઉભો જોઇ થરથર કંપવા મંડી. રાજાઓ મોટા વિચારમાં પડી ગયા. શેઠ શાહુકારો હેબકાઇ ગયા. પણ જ્યાં બ્રિટિશ રામરાજ્યનું શિતળ છત્ર ત્યાં પ્રજાને બચાવવા મોટા દીલના બ્રિટિશ હાકેમો દરેક પ્રાંતોમાં એકદમ

જાગૃત થયા. અને દુકાળને પહોંચી વળવાને ઘટીત હુકમો કાઢી જોઇતી મદદ આપી ઠારે ઠરે રીલીફ વગેરે કામો ઉઘાડી પ્રજાને બચાવવા દયાળુ અને ચાંપતા ઉપાય લીધા. આ વખતે કાઠિયાવાડને સુભાગ્યે બ્રિટિશ હાકેમ નામદાર કર્નલ હંટર પોલીટીકલ એજંટ હતા. તેમણે દુકાળને પહોંચી વળવા માટે રાજા-પ્રજાને વેળાસર જગાડી. તન, મન અને ધનથી. ટાઢ, તડકાની દરકાર ન કરતાં જે સ્તુતિપાત્ર મહેનત લીધીછે. જેનું વર્ણન લખીએતો પુસ્તક થાય.
વળી દુકાળથી બચાવી લેવા.

સુજ્ઞ રાજાઓ અને ધનાઢ્ય શાહુકારોએ પોતાના ઉદાર હાથ લંબાવ્યા હતા. પણ શિયાળો આવતાં સખત ઠંડી અને પેટને કારણે-રીલીફ ઉપર ઉદ્યોગની મહેનત કરવા જતાં કેટલાક સુવાળા અને ગરીબ સૌને અનિયમિત હવાને નામે કોલેરા, પ્લેગ વગેરે રોગો રીલીફના કામોમાં ફેલાતાં કેટલાક માણસો તેના ભોગ થયા અને પ્રજા ઉપર છપનના પાટા ચારસેં વરસે ફરી પડયા અને છપનના પાટાની કહેવત કુદરતે ખરી કરી દેખાડી. આવો સખત દુકાળ સંવત ૧૮૬૯ પછી કોઇ પડયો નહોતો. જેથી રાજા પ્રજાને બહુ વસમું લાગ્યું. પણ બ્રિટિશ રામરાજ્યના પ્રતાપે રૈલવે સાધનથી અનાજ ખડના મોટા ગંજ ખડકાઇ પડયા. પણ આગળના દુકાળોમાં છતે પૈસે અનાજ મળતું નહોતું. ત્યારે આ છપનીઆમાં છતે અનાજે ગરીબ માણસના ઘરમાં અનાજ લેવા પૈસા નહોતા. એટલે ખરેખર હવે દુકાળ સાથે પૈસાનો પહેલો દુકાળ જણાયછે. માટે પૈસાનો દુકાળ ન પડે તેથી ખેતીવાડીમાં સંગીન સુધારો કરવો. અને વિલાયત વગેરે દેશની માફક વિદ્યા-કળાનો ઉદ્યોગ આપણા દેશમાં વધારવો કે દુકાળની ઓચિંતી આંધીને અટકાવી શકાય. (જુઓ દુકાળ સામે ચઢાઇ). આ સાલનો વર્તારો ગુજરાતીમાં તા૦ ૨૭-૮-૯૯ વાંચો

છપનની ફેરણી.

દોહા.

મો પુગી માળવે, પોગી પાવન પાલ;
ઓગણ તેરાથી આકરી, ગઈ છપનની સાલ. ૧

દેવું કોઇ છોડે નહિ, કાળું ફે ધોળું ઢોર;
છપનીઆની સાલમાં, ક વાઢી ખાવા મંડયા ચોર. ૨

બાર શેરની બાજરી વેચાણી, તેર શેર ઘઉં;
ટોપી બાળો કહે કોઇ ફ્લોમાં, મેં જીવાડી મઉં. ૩

દુકાળ પડવાનાં કુદરતી કારણો લખ્યાં ઉપરાંત–રાજા–પ્રજાના કરણીનાં વિશેષ કારણો.

ચંદ્રાવળા.

બહુ અધર્મે અવની અકલાણી, કંપી વારમવાર;
ખળ પુરૂષને ખોટા બોલા, તેનો થયો મુને ભાર.
તેનો થયો મુને ભારતે ગાજી. પુત્રીને પૈસે થાય સૌ રાજી;
ગયો બોલ ગઇ સત વાણી, બહુ અધર્મે અવની અકલાણી.
કંપી વારમવાર.

કામ ક્રોધ કબુદ્ધિ ઝાઝી, ઘણા મોહને માન;
સિદ્ધા રસ્તા છોડી દીધા, અવળું પકડી જ્ઞાન.
અવળું પકડી જ્ઞાન તે થયું, ભીખનું નાણું ભંડારમાં ગયું;
કહે મકવાણા દીલમાં દાઝી, કાળ ક્રોધ કબુદ્ધિ ઝાઝી.
ઘણા મોહ ને માન.

કર્યો કોપ કૈલાસને નાથે, જોઇ પ્રજાનું પાપ;
ખોટું લેવું ખોટું દેવું, ખોટાંની કરે વાત.
ખોટાની કરે વાત તે આ ટાણે, લોડીઆં મોજું લાખુંની માણે;
કરે દગો ને કળ સામું ન જુએ, કર્યો કોપ કૈલાસને નાથે.
જોઇ પ્રજાનું પાપ.

સં૦–૧૯૫૬–૫૭(૧૮૯૯–૦૦) શિયાળો ઠંડો અને પોષ માસમાં હી.

મની અસર જણાઇ. તેમજ પોસમાં વીજળી સાથ ગાજઠાંની અસર પસાર પામી. (પોષની વીજળી થઇ, એટલે આવતું વર્ષ સુકાળ થાય).

હુતાશણી અને અખાત્રીજનો પવન નિયમિત હતો. ચૈત્રમાં રામનવમીનું વાદળ વીજ ને ધુળના અંધકાર સાથ તોફાન ઉત્તરહિંદ તરફ પસાર પામ્યું. તેમજ ચૈત્રવદ ૧૨–૧૩ (તા. ૨૬–૨૭ મી એપ્રીલે) શિયાળુ પવનનું ધુળ વાદળના અંધકાર સાથ તોફાન પશ્ચિમમાં પસાર પામી ગોળાનાં પાણી શીતળ કર્યાં. (સં૦૧૯૫૩નું તોફાન વૈશાખ શુદ પાંચમનું હતું એટલો તફાવત હતો). વૈશાખમાં કૃતિકા ગાજીવીજ કોપ આપ્યો. પાંચમની વીજળી નિયમિત હતી. વેપાર વાયુ જુન આખરે બે દિવસ અંધાધુંધ વાઇ એક માસે ચોમાસું બેસવાની વધામણી આપી. પણ સરકાર દરબારો આ વાયરાથી બીજો દુકાળ પડવાની ધાસ્તીમાં આવી પડ્યા. પણ ઇશ્વરી કુદરતના આ વહનની અગમચેતી આપણને કેટલી ચેતવણી આપેછે. જે અમે તા. ૨૮ મી જુન શિયાળુ વિજયમાં વર્તારાથી જાહેર કર્યું હતું. અંતે પોતાના નિયમ પ્રમાણે જુલાઈ આખરે વહન રૂપે વરસાદ શરૂ થઇ, સપટેંબરની તારીખ ૧૦ મીએ ગયો. છેવટ છુટા છવાયાં ઝાપટાં પડયાં. પણ પ્રથમ સારો વરસાદ પડવાથી બાજરો, ઘઉં અને તલની નીપજ સારી થઇ. ખડ પાણી બહોળાં થયાં ને કાળ ગયો અને કહાણીઓ રહી. (આ સાલમાં ઉંદરની ડાઢ વધી પડી હતી. તેની અસર ગુજરાતમાં વધારે જણાઇ હતી). જેથી આ સાલને ઉંદરીઉ વરસ કહે છે.

કાળ મારતો નથી પણ કાળનું પુંછડું મારે છે.

પાછલા સખત દુકાળની ભૂખથી ગરીબ રાંકડી પ્રજા નવા અનાજની સોધી વાળવા વગડામાં રાતવાસો રહી કાચું અનાજ તથા ખડધાન ખાઇ તાવ અને મરકીના ભોગ થઇ પડતાં દેશમાં મરકી ફાટી નીકળી. અને એક સામટા વરસાદે ભેજ વધવાથી હવામાં એ

ટલો બધો ફેરફાર થયો કે. છપનીઆમાં પૈસાદાર લોકો જેને પૈસાના જોરને લીધે બચી જવાનું અભિમાન. આવી ગયું હતું. તેવા સુદ્ધાં સૂકા ભેગા લીલું—આ મરકીના ભોગ થઈ પડયા. જેથી ગરીબ અને શાહુકારના મોટા ભાગને આ કાળને પુંછડે માર્યા. હમેશાં દુકાળ કરતા દુકાળનું પુંછડું વધારે વસમું ન લાગે માટે રાજા પ્રજાએ તેનો વિચાર-દુકાળને પહેલે પગથીએજ કરવો કે ગરીબ લોકોના છાંટા સારા માણસોને ભોગવવા ન પડે. (આ સાલનો અગાઉથી વર્તારો શિયાળી વિ. તાં. ૨૮ મી જુન વાંચો.)

સં. ૧૯૫૭–૫૮ (૧૯૦૦–૦૧) શિયાળો, ઉનાળો પાછલી સાલ માફક. અને તા. ૨૭ મી એપ્રિલ (વૈશાખ શુદ ૯)ને દીવસે શિયાળુ પવન ૧૯૫૭ માફક વાયો, અને પાણી શીતળ થયાં. કૃતકા કલ્યાણના છાંટા બધે થયા. રોહણુ બેસતાં ઝબકી. તા. ૧૦મી જુને વેપારવાયુનું તોફાન બધા પ્રાંત ખાતે થયું. પણ વેપારવાયુ ટકયો નહિ. તેમ કચ્છ-કરાંચી તરફ લંબાયો નહિ. આ સાલ ચોમાસુ ખરેખરૂં ઘણા ભાગમાં શ્રાવણ વદ ૨ થી બેઠયું હતું. આટલું મોડું ચોમાસુ કોઇવાર બેઠેલું જણાતું નથી. મોડુ ચોમાસુ બેસવામાં મુખ્ય ત્રણ કારણ હતાં. ૧. તા. ૨૭ મી એપ્રિલનો ભૂર પવન ૨. રોહણી નક્ષત્રનું બેસતાં ઝબકવું. ૩. વેપારવાયુનું મંદપણું. ફકત કૃતકાનાં સ્થાનીક તોફાન, અખાત્રીજનો નિયમિત પવન અને વૈશાખ વિજવલો હતો. જુલાઇમાં પ્રથક વરસાદ થયો. અગષ્ટમાં વધતો ઓછો પડયા કર્યો. સપ્ટેમ્બરના બીજા અઠવાડીઆમાં ખલાસ થયો. આ સાલમાં ગુજરાત કાઠીયાવાડમાં ઉંદરની ડાઢ વધી પડતાં અનાજ તથા કપાસના પાકની જેમ કાતર ચાલે તેમ ખરાબી ઉંદરોએ કરી હતી. એટલે વરસ સાધારણ જેથી ઉંદરની રંજાડ વસમી લાગી હતી. સોરઠ—હાલારમાં વરસાદ કમતી સાથ તીપજમાં ખાંડબરડુ થયું. ફકત પાંચાળ અને ગુજરાતનો દક્ષિણ ભાગ પાકમાં ઉત્તમ હતો. (આ સાલનો વ. શિયાળીવિજય તા. ૬–૬–૦૧ જુઓ.)

સંવત—૧૯૫૮-૫૯ (૧૯૦૧-૦૨) શિયાળો સમાંધારણ નિ-યમિત. ઉનાળો નિયમીત. પણ તા. ૨૭ મી એપ્રિલ (ચૈત્ર વદી ૪) હિમાલયમાં બરફ પડવાથી શિયાળુ પવન સં. ૧૯૫૭-૫૮ માફક વાયો. ઉનાળામાં હિમાળુ પવનની **નવી ખાશીયત**—છેલ્લા ત્રણ વર્ષથી ૨૭ મી એપ્રિલ હિમાલયમાં બરફ પડવો જારી રહયો હતો. જેના પરિણામે ૧૯૫૭ થી ૫૯ લગી ત્રણે ચોમાસાં મોડાં બેઠાં હતાં. માટે એપ્રિલનો શિયાળુપવનની ગતિ રૂપથી આપણને ચોમાસું બેસવાના સંબંધમાં નવું અવલોકન મળ્યું છે.

વળી સં ૧૯૪૮ ના વૈશાખમાં જેવું તોફાન હિંદી મહાસાગરનું નીકળ્યું હતું. તેને લગતું તોફાન વૈશાખ શુદ ૬ તા. ૧૩ મી મેએ વાદળ, વીજ, ધુળના અંધકાર સાથે ઝાપટાં નાખતું તોફાન ઇશાનમાં પસાર પામી ચોમાસા માટે વધામણીનું વોળાવું કીધું. (નક્ષત્ર કૃત્તિકા હતું) વેપાર વાયુ તા.૧૦ થી ૧૪ મી જુન સુધી વાયો. પણ તે જોરમાં હતો. જેથી તા. ૧૫ મીએ કચ્છમાંથી વરસાદસાથે કરાંચીને સપડાવ્યું. અને લાખો રૂપિઆનું નુકસાન વરસાદ અને દરિઆઇ તોફાનથી થયું. (જેથી જેમ પાછલા વેપાર વાયુના વહનની સૂરતને ચેતવણી રાખવાનું છે તેમ પહેલા વેપાર વાયુના વહનની ચેતવણી કરાંચીને રાખી ચેતવા જેવુંછે.)

અશાડ શુદ ૨ થી ૬સુધી (જુલાઇ શરૂવાતમાં) બંગાળાના ઉપસાગરનું વહન પંજાબ સુધી પહોંચી, આ તરફ વળતાં ઇશાન ખુણ માંથી મોટા મેઘાડંબર સહિત સ્વારી સોરઠને હાલારના કોંટાવર લંબાવી. ત્રણદિવસમાં ૩૦-૪૦ ઇંચ જેટલો ભારે વરસાદ પડયો. પછી અગષ્ટ આધાચથી હેલી મંડાણી ને સપ્ટેંબર સુધી ઝાપટાં ચાલુ રહેવાથી. ગુ. કાઠિયાવાડમાં અનાજની નિપજ અધોકથઇ. અને સોરઠ તથા હાલારને રૂપજમાં હાંકો દીધા. પીડ ભાંગી. અને બાર આને મણ જાર બાજરો વેચાવા લાગ્યાં. ખડની પણ ભુખ ગઇ.

(જુઓ. વર્તારો ગુજરાતી. તા. ૧૩-૮-૦૨.)

સં-૧૯૫૯-૬૦ (૧૯૦૩-૦૩) શિયાળો ગઇ સાલ જેવો. હુતાશણીનો પવન નિયમિત. ચૈત્ર માસમા પહેલા સાત દિવસ શિયાળુ વાયો. માટે વધામણી આપી વૈશાખનો પડવો ગાજ્યો અને અખાત્રીજને દહાડે સવારમાં પવન જોવા જતાં, ગાજવીજનુ દર્શનીક તોફાનો શુકનમાં સામું મળયું. જેથા પવન જોવા જેવો બંધ રાખ્યો. (કારણુ જે માટે જતા હતા. તે મેઘરાજા રસ્તામાં મળયા. કૃતકા ગાજી વીજી ફોલ આપ્યો. રોહણુ રેલી. વેપાર વાયુ મૃગશર નક્ષત્રની તા. ૧૪ થી ૧૮મી જુન સુધી આખા દેશને માથે નિયમિત અને મજબુત વાયો, જેથી વચમાં એક માસ પ્રથક વરસાદ કે વાયરૂં ગયા બાદ તા. ૧૪ મી જુલાઇ એ વેપારવાયુનું (બંગાળાના ઉપસાગરનું અગ્નિ વહન) ખુલ્લું થયું. અને તે ત્રણ દિવસ હાલાર કચ્છ ને મચ્છુકાંઠાના કોટાપર ભારે વરસાદને ગાજવીજ સાથે ૧૯૦૨ માફક તોફાન ચાલું રહ્યું. વચમાં પાંચ દિવસ ધાસુ રહી તા. ૨૦ મી જુલાઇ પુષ્ય નક્ષત્રમાં. મનસૂન વહન હિંદી મહાસાગરનું ઉપડી પંદર દિવસની હેલી મચાવી. અને જેજેકાર કર્યો. શ્રાવણુ-ભાદરવો ભરપુર રેલ્યા. સાને સંરા પાકી ને આનંદ સંવત્સરમાં આનંદ ફેલાણો. અશાજની પીઠ ભાંગી. ચાર રૂપિયાની એમણુ વેચાવા લાગી. કપાસમાં તેજી આવી. મણના રૂપિઆ પંદર થયા. અહો ! આ પાકથી પ્રજામાં મિથ્યા અભિમાનનો કોટો આવ્યો. જેથી ઇશ્વરે ટીડ, હીમ ને માવઠાં રૂપે ત્રણ જબરા હલ્લા મોકલી ભય દેખાડયો. પણ જબરા પાકને લીધે અને ઇશ્વરે ભયમાં હદ રાખવાથી પ્રજા એ ત્રણે હલ્લામાંથી ઘણે ભાગે બચી જવા પામી હતી.—

(વર્તારો. ગુજરાતી. તા ૧૮મી જુન ૧૯૦૩ જુઓ).

સં. ૧૯૬૦-૬૧(૧૯૦૪-૪) શિયાળાની ઋતુ અનિયમિત, પોષશુદ ૭મે દેશમાં સખત હીમ પડયો. ઝાકળનું અતિશે ઝરવું. ફાગણુમાં એક પખવાડીઉં ચોમાસા માફક ગર્ભપાત થયો. હુતાશણીને

દહાડે ગાજવીજને કસનું સખત તોફાન ગુ. કાઠીઆવાડ માથે પસાર પામી અપશુકન બતાવ્યાં. હુતાશણી દેવી પ્રગટ કરતી વખતે વરસાદથી વિઘ્ન આવ્યું. વિઘ્ન આવ્યું એ અપશુકનની મુખ્ય નિશાની હતી. જેથી મોલ વાવેલા પાકવાને પણ અપશુકન. વળી હુતાશણીને દહાડે તોફાન થાય ત્યારે ચોમાસામાં મોડું વાયરૂં વાય ને ભાદરવામાં વરસાદ થાય. ને છ માસની અંદર ચીજ માતરના ભાવ ચડે એવો હુતાશણીના તોફાનનો ભાવ પૂરો પડયો. હાલારમાં કરાનું રૂપ પથર જેવાં ચોસલાં પડયાં હતાં. નક્ષત્રો કમ વરસ્યાં. અખાત્રીજમો પવન દક્ષિણનો હતો. વેપાર વાયુ તા૯મી સં-૧૯૫૮ સાલ માફક વાયે.. પણ ટકી રહયો નહિ. જેના પરિણામે, જુલાઈ શરૂઆતમાં ગુ. કાઠિયાવાડમાં, અડવાડીઉં વરસાદ થયો.

પણ પછી ૨ાા માસનું સખત વાયરૂં કાઢી ભાદરવા શુદ ૫-૬ અનુરાધા નંક્ષત્રે ગુજરાત, કાઠિયાવાડમાં પોતાનો જોગ સાચવી દુકાળની આવેલી આફતને ઘણે ભાગે ખાળી કેટલાક ભાગમાં સાતઆની પાક થયો. કયાંઇક બાંટાંને કયાંક વાવેતરમાં મુંહ પણ ન મુકી હતી. તેમાં વિશેષે ગોહલવાડને કાઠિયાવાડનો મધ્ય ભાગ વધારે સંકટમાં આવેલ છે. અનાજની છત પાછલી સાલના જબરા પાકને લીધે ભાવમાં રૂપિએ મણ જાર મળે છે. ખડની અછત છે. ને તે રૂપિઆનું ૨ાા મણ ગોત્યું જડતું નથી. એટલે આ ગુપ્ત દુકાળ પેટ બાળીનો આપણે માથેથી પસાર પામતો આપણે નજરે જોઇએ છીએ. કેટલે ઠેકાણે ઉનાળો આવતાં ખડ પાણીની બુમ પડવા નિશાનીઓ જણાયછે. એટલે હાલ જેવું કે કરવરૂં વરસ ગણાય અને પ્રજામાં કાળની ભુખ જણાયછે. માટે સરકાર દરબારે પોતાની પ્રજાને વિઘોટી વગેરેમાં છુટ મુકી મદદ રાખવાની જરૂર છે. નહિતો આ કરવરા વરસનો કોરડો આવતા જેઠ અષાડમાં વાંસો ફાડશે. એમ હોમ વગેરેની કરણી સાક્ષી પૂરેછે.

આ સાલ તળપદ મુંબઇમાં વરસાદની સરાસરી કોઇવાર

નહિ આવેલી એટલી ઓછી જણાય છે. હવે આપણે આ રૂતુની કરણીનો બોધિક અને સૂક્ષ્મ ઇતિહાસ પૂરો કરતાં મુંબઇની અલબેલી નગરીના હવાપાણીનો ગુજરાત કાઠિયાવાડ સાથે કેટલો નિકટ સંબંધ ધરાવે છે. તે મારા અવલોકન પ્રમાણે નોંધ આપુંછું.

મુંબઇના વર્તારો શા ઉપર આધાર રાખે છે?

(૧) પાછલા સબળાં વર્ષના વરસાદની સરાસરી જોઇશું તો ઘણું કરીને જે સાલમાં ગુજરાત કાઠીયાવાડમાં સરાસરી વરસાદ થોડો ત્યારે મુંબઇમાં પણ સરાસરી ઓછી આવતી માલુમ પડેછે.

(૨) ગુ. કાઠિયાવાડમાં વેપારવાયુનું જે જોર ને પરિણામ તે મુંબઇમાં ઘણે ભાગે અનુકૂળ થાય છે. અને મુંબઇમાં વેપાર વાયુનું ચોમાસા (જુન) ની શરૂઆતમાં જેવું જોર તે ઉપર ગુજરાત કાઠિઆવાડના વરસાદનું બળ કેવું આવશે તે પણ અરસપરસ ખ્યાલમાં લેવા જેવું સાબિત થાયછે.

(૩) ગુજરાત—કાઠિયાવાડમાં જ્યારે સખત હીમ કે ટાઢ પડે ત્યારે મુંબઇમાં તે હીમકે ટાઢની અસર પહોંચી છે કે નહી તે મુંબઇ નીવાસીઓએ શિયાળામાં યાદ રાખવું, કારણ મુંબઇમાં સખત ઠંડી લાગતી નથી. ને એકાએક ગુ. કાઠિયાવાડની સખત ઠંડીની અસર ત્યાંલગી પહોંચે તો ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં ચોમાસાનાં હવા પાણીની અસર મુંબઇને લાગુ પડે છે. જુઓ ગઇ સાલ પોષ શુદ સાતમના હીમની અસર ટાઢ રૂપે મુંબઇમાં જણાવ્યાના ખબર ખાસ તપાસણીથી મે મારી નોંધમાં લીધા હતા.

(૪) લંકામાં ચોમાસું વહેલું કોઈ વાર બેસે. તો મુંબઇમાં ચોમાસું વહેલું બેસવાની ગણતરી ખોટી જાણવી. કારણ લંકામાં ઘણીવાર એકાએક ગરમીના વધારાથી ચોમાસું હવામાં ફેરફાર થઇ વહેલું બેસે છે, પણ તે ગુમ થઇ જાય છે. ત્યારે મુંબઇમાં નિયમિત મુદતે આવશે નહિ એમ જાણવું.

માટે વર્ત્તમાનપત્રોએ આં દેશના ચોમાસાના વૃત્તારાના મહાન પ્રાચીન જોગોના ઉધાર માટે પોતાના વર્ત્તમાન પત્રોમાં દર અઠ-વાડીએ હવા, પાણી, વાદળાં, વાયુની નોંધ લઇ તેનાં સ્વાભાવિક ફળ રાજા પ્રજાને અગમ ચેતી તરીકે મળે. માટે એકે અવાજે આ દેશી વાયુચક્ર ખાતાને પુષ્ટિ આપવાથી મારા સાહસિકોગમાં કૃતાર્થ થયો માનીશ.

પ્રકરણ ચોથું.

ગુજરાત—કાઠિયાવાડમાં પુર્વે પડેલા દુકાળોની તવારીખ.

"ગુજરાત—કાઠિયાવાડમાં પૂર્વે પડેલા દુકાળના સંબંધમાં ટાઇમ્સ ઓફ ઇંડિઆ અને સત્યવક્તા (૨૧ મી જુલાઇ–૧૯૦૦) તેમજ કાઠિયાવાડ ટાઇમ્સ તા. ૨૮ મી માર્ચ–૧૯૦૦ ના વર્તમાન પત્રોમાં નીચે મુજબ હકીકત આપી છે. તે પડતા દુકાળ ઉપરથી ધડો લેવા રાજા-પ્રજાની જાણ માટે અહીં નોંધ લેવામાં આવી છે.

એ પ્રાંતના દુકાળની પહેલી નોંધ સને ૧૫૫૯ (સંવત૧૬૧૫) ની મળી આવે છે. એ નોંધ નવાનગર રાજના દફતરમાં છે. આ વર્ષમાં દુકાળ ઘણો હતો. અને તે વખતના જગડુશાહ નામના વણિક શેઠે અનાજનો મોટો કોઠાર ભરી રાખ્યો હતો (જગડુશાનો કોઠાર રાજકોટ ભાસરીને નાકે આજીના પૂર્વ કિનારે હજુ જૂની નિશાની તરીકે મોજુદ છે) એ ઉદાર વણિકે ગરીબોને છુટે હાથે અનાજ વહેંચ્યું હતું. જેથી હજુ તે વખણાય છે. તે દુકાળ એ શેઠને નામેથી ઓળખાયો હતો. સને ૧૬૩૧–૩૨ (સં. ૧૬૮૭–૮૮) માં પડેલા દુકાળને પહેલો સત્યાશિયો કરી કહે છે. આ વર્ષે ગુજરાત-કાઠિયાવાડ તથા દક્ષિણમાં પણ વરસાદ થયો નહતો. એ વખતે દુકાલિયાઓ એક કટકા રોટલા માટે પોતાના પ્યારાં બચ્ચાંને વેચી

આપતા હતા. પરંતુ કોઇ લેનાર મળતું નહિ. એવા વખતમાં જેઓ સદાવ્રત આપતા હતા તેઓ પણ મહોલ્લે મહોલ્લે ભટકી અનાજ માગતા હતા. આ સંકટમાં હાડકાં દળીને લોટમાં ભેળવવાનો પણ રીવાજ એ પ્રસંગે પડયો હતો. અસંખ્ય મરેલાં માણસો મહેલ્લા-ઓમાં અને અન્ય સ્થળે પડયાં રહેતાં. પરંતુ તેઓને દાટવા કે બા-ળવાનો કંઇ પણ ઇલાજ લેનાર મળે નહિ. અમદાવાદ અને સુરતમાં લંગારખાનાં એટલે ગરીબોને વાસ્તે અન્નછત્ર ઉઘાડવામાં આવ્યાં હતાં. અમદાવાદમાં ભૂખે મરતા ગરીબોને અનાજ આપવા વાસ્તે રૂા. ૫૦૦૦૦ ની રકમ ઉભી કરવામાં આવી હતી. એ વખતની સ-રકારે મહેસુલમાં ઘણી છૂટ મૂકી હતી. તોપણ દેશ આબાદ થતાં ઘણાં વરસ લાગ્યાં હતાં. (એ પછી સન ૧૬૪૭ ના વરસમાં બી-જો દુકાળ પડયો હતો.

એ પછી સન ૧૬૮૧–૮૨ (સંવત–૧૭૩૭–૩૮) માં ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં દુકાળ હતો. પણ તે સન ૧૬૩૧–૩૨ (સંવત–૧૬૮૭) ના જેટલો ભયંકર નહોતો. તે પછી સન ૧૬૯૬ (સંવત ૧૭૫૨) નો દુકાળ ઉત્તર ગુજરાત, કાઠિયાવાડ, અને મારવાડમાં હ-તો. એ વખતે ઘાસને પાણીની ભારે ખોટ હતી. એ કરતાં સન ૧૭૧૮–૧૯ (સંવત–૧૭૭૪–૭૫) નો દુકાળ ઘણો ભારે હતો. તે સંવત ૧૭૭૫ માં પડયો હતો. તેથી તે પંચોતરો દુકાળ કહેવાય છે. એ વખતે બાજરી અને મઠ રૂપિયાના ચારશેરને ભાવે વેચાતા હતાં. ગરીબ લોકોને ઝાડનાં પાતરાં તથા મુગીયાં ખાવાં પડયાં હતાં. આ ખોરાકથી રોગ ચાલ્યો હતો. અને તેથી ઘણાં માણસો મૃત્યુ પામ્યાં હતાં. ઘણાઓએ રૂપૈયે અને બમે રૂપૈયાની કિમ્મતે છોકરાં વેચી દીધાં હતાં. તે બાદ સન ૧૭૩૦–૩૨ (સંવત–૧૭૮૭) માં દુકાળ પડયો હતો. તે બીજા સત્યાશીઆને નામે ઓળખાયે. એ લાંબો દુ-કાળ હતો. ચૌદ દિવસ સુધી વરસાદ મુસળધાર વરસ્યો. અને જ્યાં

ત્યાં પાણી પાણી થઇ ગયું હતું. તેથી જવાને રસ્તો ન મળે તેમ ઘાસ પણ હાથ ન લાગે. બેલ, ઘોડા વિગેરેને ઘુંસનાં પાંદડાં ખાવાં પડયાં હતાં. અને અનાજ રૂપિયાનું એક શેર વેચાતું હતું. ચોમાસું વિત્યા પછી તાવનો મરજ ચાલ્યો. આસપાસના ભૂખે મરતા ગરીબ લોકો અમદાવાદ શહેરમાં ભરાયા. તેમાંથી જેઓ મરતા તેનાં મુડદાં ઠેકાણે પડતાં નહતાં. મુસલમાન લોકોનાં મુડદાં એક કફનમાં બબ્બે મુકતા, અને ચારને બદલે બે જણ લઇ જતા. હિંદુ લોકોમાં એટલાં તો મૃત્યુ પામ્યાં કે, અંતે બાળવા વાસ્તે લાકડાં પણ ખુટી પડયાં, અને ઉચકનારની પણ ખોટ પડી હતી. જેથી ઘણા હિંદુઓના મુડદાંઓ સાબરમતીમાં પધરાવવામાં આવ્યાં હતાં.

એ વખતમાં મારવાડી લોકોએ મુસલમાન લોકોનાં બૈરાં વેચાતાં લઇ તેઓને ગૌમુત્રને છાણ વિગેરે ખવડાવી, દેહ શુદ્ધિ કરાવી હિંદવાણી કર્યાં હતાં. અને તે એટલા માટે કહેવાય છે કે, ઔરંગઝેબ બાદશાહે જોધપુરના હિંદુ લોકોને મારી બાંધીને મુસલમાન કરેલા હતા તેનું વેર લેવા માટે તે હતું. એ વખતે માબાપોએ પોતાનાં છોકરાં રૂપૈયે રૂપૈયે વેચ્યાં હતાં. આ દુકાળને માટે નીચલો દોહરો બોલાય છે.

દોહરો.

સંવત સતર સત્યાશિયે, સૃષ્ટિ તજાવી સત્ય;
અકળાવ્યા અઠયાસિયે, વિવિધ પાડી વિપત્ય.

સન ૧૭૪૭ યા સંવત-૧૮૦૩ માં દુકાળ પડયો હતો એ તીલોતરો એટલે ત્રણનો કાલ કહેવાયો. એ વર્ષમાં ઉત્તર ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં વરસાદનું બુંદ પણ પડયું નહિ. રાની ઝાડનાં મુળીયાં અને મુવેલાં ઢોરનું માંસ ખાઇને લોકોને દિવસ કહાડવા પડયા હતા. અમદાવાદ અને પાટણની આસપાસના લોકો ઘરબાર છોડી ચાલી ગયા હતા. ઘણાં ગામો ઉજડ થયાં હતાં. માણસ અને ઢોરનો ઘાણ

નીકળી ગયો હતો. એ પછી સન ૧૭૫૧-(સં. ૧૮૦૭) માં અને સન ૧૭૫૮ (સં. ૧૮૧૪) સન ૧૭૬૪ (સં. ૧૮૨૦) નાં વરસો ખડીયાં પસાર પામ્યાં હતાં એટલે કરવરાં હતાં. અને સન ૧૭૮૦ (સં. ૧૮૩૬) તથા સન ૧૭૮૫ (સં. ૧૮૪૧) માં પાક ઘણોજ થોડો ઉતર્યો હતો. અને તેથી ચોર તથા લુંટારૂઓનો ભારે ઉપદ્રવ શરૂ થયો હતો. પણ મરણનું પ્રમાણ થોડું હતું. ઝાલાવાડમાં દુકાળની અસર ભુખમરાને લીધે વિશેષ થઇ હતી. આ વરસ પછી પાંચ વરસે ૧૭૯૦-૯૧ એટલે સંવત ૧૮૪૭-૪૮ માં પડેલા દુકાળને સુડતાળો દુકાળ કેહેવાયો. એ વખતે રોટલીના કડકા માટે ઘણા હિંદુઓ મુસલમાન, અને ઘણા મુસલમાન, હિંદુઓ થયા હતા. ઘાસ કેશરને ભાવે વેચાતું હતું. વરસાદનું બુંદ પડયું નહોતું. ઘણાંએ છોકરાં વેચી દીધાં. અથવા રખડતાં મુકયાં હતાં. મુવેલાં ઢોર અને ઘોડાંનું માંસ ખાવામાં આવ્યું હતું. સંખ્યાબંધ મનુષ્યો મરી જતાં. ઘણાં ગામ ઉજડ થયાં હતાં. સંવત ૧૮૪૮ નું વરસ ભીન્ન પસાર પામ્યું હતું. ત્યાર બાદ સંવત-૧૮૬૦ (સન ૧૮૦૪) માં ઝાલાવાડ ને હાલારમાં સુકવર્ણું હતું. તેને લીધે ઘાસ અનાજની મોંઘવારી થઇ હતી. સન ૧૮૧૧-(સં.-૧૮૬૭) માં મારવાડમાં દુકાળ પડયો અને આ પ્રાંતમાં વરસાદ કમી થયો. તેથી મારવાડના પ્રદેશના લોકોનાં ટોળે ટોળાં ઉતરી પડયાં તેથી અનાજ મોંઘુ થયું. અને રોગ પણ પસર્યો. સન ૧૮૧૨ (સં. ૧૮૬૮) માં કચ્છમાં દુકાળ, કાઠિયાવાડમાં વરસાદની તાણ અને ઝાલાવાડમાં ટીડ પડવાથી સખ્ત મોંઘવારી થઇ હતી.

તવારીખે સોરઠમાં સન-૧૮૧૩-૧૪૧૫૧(સંવત-૧૮૧૯૧૭૦૧ને) નાં વરસમાટે દુકાળનું ભયંકર વિકાળ ચિત્ર આપ્યું છે. ને આપણા ઘરડાઓની ચાલતી આવેલી દંત કથાઓ ઉપરથી એ કાળ ઓગણોતેરો કહેવાણો. સન૧૮૧૩ (સં. ૧૮૬૯) માં વરસાદ મુદલ પડયો

નહિ. ભૂખમરાથી અને અનિયમિત ૠતુથી ઘણાં માણસો મરણ પામ્યા. દાટનાર મળે નહિ. તેથી મડદાં જ્યાં ત્યાં રખડતાં જોવામાં આવતાં અને ગામની ભાગોળે ફેંકી દેવામાં આવતાં. જેથી હવામાં વધારે બિગાડ થયો હતો. માબાપોએ પોતાનાં વહાલાં છોકરાંને વેચી દીધાં, રઝળતાં મુકયાં, અને છેવટ ભક્ષ પણ કરતા. ઢોરનો પણ ભક્ષ કરવામાં બાકી રહી નહોતી. અનાજ ભાગ્યે મળતું. જેથી ઉંચ જ્ઞાતિના લોકોને માંસ ખાવાનો વખત આવ્યો હતો. આ કાળ કોતડીના કેરને નામે લોકોમાં કહેવાણો. સન ૧૮૧૪ (૭૦) નું બીન્ન થવાથી પાકનો ઘાણ કહાડયો. ને સન ૧૮૧૫ (૭૧)નું ઉપર ઉંદરીઉ કહેવાણું. (આ બાબત વધારે વર્ણન આ ભાગમાં ૠતુની કરણીમાં જુઓ). ત્યાર પછી સન ૧૮૨૫ (સં. ૧૮૮૧) માં વરસાદની તાણ રહી. પણ ગુજરાતમાં ચારાની છતથી લાજ રહી. ત્યાર પછી સન ૧૮૩૯ (સં. ૧૮૯૫) માં ખાંટાં થયાં પણ ચારાની છતને લીધે ઝાઝી હરકત ન આવી. ત્યાર પછી સન ૧૮૭૮-૭૯ (સં, ૧૯૩૪-૩૫) માં અનુક્રમે કોરો ને બીજો દુકાળ જોડે પડયા. સં.૧૯૩૪ માં જુનથી જુલાઇ સુધી મેહ થયો નહિ. પાછળથી સાધારણ થયો પણ પાક ઘણા ભાગમાં થયો નહિ. જેથી ઘણાં ગામ ઉજડ થયાં. અને સંવત ૧૯૩૫ માં બીજું થયું. આ દુકાળમાં પાંદડાં, મુળીઆં અને વનસ્પતિનો ખોરાક તરીકે ઉપયોગ કરવાથી પાછળથી મરકી ફાટી નીકળી હતી. જેથી ઘણાં માણસો મરણ પામ્યાં હતાં (આ દુકાળોનું વધારે વર્ણન પાછલી ૠતુની કરણીના ઇતિહાસમાં જુઓ.) પણ તે વખતના લોકો અત્યાર સુધી યાદ કરવાને ભાગ્યશાળી થઈ જીવવા પામ્યા છે—તે જણાવે છે કે છપનીયા દુકાળ જેવાં માણસોનાં શરીર તે વખતે નબળાં નહોતાં. ત્યાર પછી—૧૮૯૯—૧૯૦૦ (૧૯૫૬) નો ભયંકર દુકાળ પાછલી કેણી મુજબ છપનના પાટા માફક પડયો. જેની વિચિત્ર કરણીનો ઇતિહાસ સૌએ નજરે દીઠો છે. તેથી તે વિષે

ની હકીકત અનુભવવાને ઘણાને તક મળી છે. (વધારે વર્ણન. આ ભાગમાં ૠતુની ફરણીનો ઇતિહાસ વાંચો.)

—:૦:—

प्रकरण पांचमुं.

દુકાળ સામે ઉતાવળે ચઢાઇ લઈ જવાનાં ખાસ કારણો.

હિંદનો મુખ્ય આધાર ખેતીવાડી ઉપર છે. એટલે હિંદની ૨૮ કરોડ ૭૦ લાખ પૈકી ૧૭।। કરોડ માણસ કેવળ ખેતીના ધંધાથી પોતાના કુટુંબને પોષેછે. તેથી ચોકસપણે કહી શકાયછે કે હિંદ એક રસાળ ભુમિ છે. તેના ઉપર કુદરતી અમૃત ઇશ્વરે પાથરી દીધુંછે. ને હિંદ એક કાચા માલનું કલ્પતરૂ છે, એમ કહીએ તો તે ખોટું નથી જેથી આદેશનાં ૧૭।। કરોડ માણુસનો નિર્વાહ અનાજની પેદાશ ઉપર ચાલેછે. વિદ્યા હુન્નરની પેદાશ કરનારાં ૩–૪ ત્રણ ચાર કરોડ માણુસ દેશમાં છે. બાકી ૪ કરોડ મજૂરી કરનારાં ને ચાર કરોડ ભીખારી મળી હિંદની કુલવસ્તીનો સમાવેશ થાયછે. વિલાયતમાં તેમ નથી. ત્યાં વિદ્યા કળાનો ઉદ્યોગ સેંકડે ૯૦ ટકાછે. એટલે આપણે ત્યાં ખેતીવાડીને મુકાબલે ઢ માણુસ વિદ્યા હુન્નરનાં કામ કરનાર છે. જેથી હિંદમાં વિદ્યા હુન્નરની પેદાશ થોડી છે. આથી સુજ્ઞ વાંચનાર સમજશે કે.—હિંદમાં ઉદ્યોગની ભારે ધમાલ નથી. તેમ ભારે પેદાશ હુન્નરી માલની નથી. પણ–વિલાયતમાં કારખાનાના ધુમાડાથી આકાશ બારે માસ ને રાત દિવસ છવાઇ ગએલું હોયછે. ને અહીં ચોમાસાના ચાર માસ વાદળાંથી આકાશ છવાએલું દેખીએછીએ. અહો !! કેટલો તફાવત ! હુન્નરી માલની

ગગડાટ વિલાયતમાં પુર જોશથી ચાલી રહ્યાછે. અને વિદ્યા હુન્નરની કુખે નવીન શોધ ત્યાં ગાજી રહ્યા છે. ગાડીની દોડધામ મોટા વિસ્તારમાં ચાલી રહીછે. તેમ અહીં નથી, જેથી ત્યાં પૈસાની પેદાશ વધારેછે. ને આખો દેશ પૈસાથી તરી રહ્યાછે. જેથી ત્યાંની સમૃદ્ધિને વિદ્યા હુન્નરનું વર્ણન કરીએ તો માહાભારત રચાય. જેથીજ ત્યાં પૈસાનો દુકાળ નથી. અને જ્યાં પૈસાનો દુકાળ નહીં ત્યાં અનાજનો દુકાળ પડતો નથી.

પણ આપણા દેશમાં મુખ્ય નિર્વાહ ખેતીવાડી ઉપર હોવાથી એકાદ વરસ વરસાદ ન આવે તો દુશ્કાળ વર્ત્તાય છે. અને દુશ્કાળ સાથેજ પૈસાનો દુકાળ મોટે ભાગે જોવામાં આવે છે. કેમકે વિલાયતની પેઠે વિદ્યા હુન્નરના ઉદ્યોગથી આપણ ઘણા પછાત છીએ. જેથી હુન્નરી પેદાશ થોડી છે. જેને લીધે આપણે દુકાળ જેવા જોરાવર દુસ્મન સામે થવામાં બે માર પડે છે. એક તો ખેતીવાડીની પેદાશ બંધ એટલે ખેતીવાડીની પેદાશ ઉપરજ જે મોટો આધાર તે આવક બંધ પડે છે. ને બીજી બાજુ વિદ્યાહુન્નરની પેદાશ દેશની વસ્તીના પ્રમાણમાં ઘણીજ ઓછી એટલે રાજા પ્રજા ઉભય તુરત સપડાય છે. અને મોટા વિચારમાં આવી પડીએ છીએ. માટે આ બેઉ મારથી મુક્ત થવાય ને ઓચીંતો દુકાળ સપડાવી ન શકે, માટે આપણે વેળાસર ચેતવાની અને ચાંપતા ઉપાય લેવાની રાજા અને પ્રજાના ધનાઢ્ય ગૃહસ્થોની મુખ્ય ફરજ છે.

લૉર્ડ બેકન નામનો કવિ કહેછે કે—"કહેવા કરતાં કરી બતાવો" એ જેટલે દરજ્જે અઘરૂં છે તેટલેજ દરજ્જે ગુણકારી છે. એટલે આ દેશની રીત પ્રમાણે આગ લાગ્યા પછી કુવો ન ખોદાવો. પણ આપણા દેશમાં દુકાળ ન પડવા દેવા અથવા તેનું રૂપ બદલાવી નાખવા પ્રથમથીજ ઉપાય લેવા જોઇએ. ખરેખર કે દુકાળની કુદરતી આફત નજ આવે માટે ઉંડા ઉતરી કુદરતી કારગતો અગા-

ઉપા શું કામે લગાડવી? ૨ ભોગજોગે એવી એચિંતી આધી આ-
વી પડે તો તેના સામા થઇ કેમ બચાવ કરવો ? અને ૩ તેવા દુ-
ર્ઘટ સમયે પૈશાનો દુકાળ ન પડે ને સુખસંપત્તિ સાથે બચાવ કરી
શકીએ તે માટે આ દેશમાં શું વધારે તાત્કાળીક મોટા પાયાપર
ઉપાયો લેવાની જરૂર છે, તેનાં મુળતત્વ શોધી કાઢી દુકાળની મોટી
આફત સામે થવા આ વિષય લખવાનો અમારો હેતુ છે.
તેને રાજા-પ્રજાએ એકીવારે સ્વીકાર કરી આપણા દેશની જે દ-
યાજણી સ્થિતિ દુકાળના વારમવાર હુમલાથી થાય છે તેના સામે
બચાવ કરવા આપણે તૈયારી કરીએ. ભારતભુમિ એક રસાળ
ભુમિ છે. તેનાં કુદરતી હવા પાણી ખેતીવાડી અને વિદ્યાકુળના
સંગીન સુધારા વધારવા માટે સાનુકુળ છે. અને ખેતીવાડી
માટે દુનિયાના બીજા દેશો કરતાં હિંદની રસાળ ભુમિ. કુદરતી
સંજોગથી ચડે છે. કેમકે ભરતખંડ એ એક કલ્પતરૂ માફક પેદાશ
આપનારો દેશ છે. જેની જાહોજલાલી દેશ વિદેશને ચોદશી ગાજતી.
તેવી એક કામદુગ્ધા ભુમિના ઉપર વસનારી પ્રજા એકાદ દુકાળથી
રાંકડી બની જઇ ન વર્ણી શકાય તેવા બનાવ બને છે. શું ! આ
થોડી શરમની વાત છે ! ને થોડી કમબખ્તી ! કે જે ભુમિની પ્રજા ભોહો
ળો વૈભવ ભોગવતી. તેની તેજ ભુમિ ઉપર વસનારી પ્રજા દુકાળ
આવતાં એકદમ સપડાય છે. તેનો દોષ એકલી ઇશ્વરી આફતને નામે
મેં લઇ જવો એ રાજવેત્તાઓ અને સુજ્ઞ રાજા-પ્રજાનો ધર્મ નથી.
પણ તેમાં કેટલીક મહાન ભૂલો આપણી પણ જેવામાં આવે છે. કે-
મકે આપણું કેટલુંક પ્રાચીન દેશી રૂઢીઓ વગેરેનું રહસ્ય આપણે
ધીરે ધીરે કાળચક્રની સાથે વિસ્મરણું થતાં ભૂલતા જઇએ છીએ. માટે
આપણું પ્રાચીન રહસ્ય અવલંબન કરી કૃષિ કર્મમાં આગળ વધવા-
થીજ સંગીન લાભ છે. આપણામાં કહેવત છે કે—આપણા વડુવા-
ઓ એકવાર વાવતા ને સાતવાર લણતા. પણ હમણાં સાતવાર વાવે
ને એક વાર લણવાનો વખત આવતો નથી. તેના કારણમાં ખેડુતો

જમીન માતાનો દોષ કાઢે છે કે જમીન રસને ચોરી ગઇ છે. જેથી નિપજ મનમાનતી આવતી નથી. પણ એ દલીલ તેમની ઘણે ભાગે ખોટી છે. કારણ એ કસ ઘટવાનાં કારણ જોશું તો ખેડુતોની ખેતી કરવાની અનિયમિત કઢંગી રીતો, તેમની નબળાઇ અને રાજ તરફથી મળતું સંગીન ઉત્તેજન બંધ પડવાનાં કારણો અને વરસાદને માટે કુદરતી સંજોગો બંધ પડી વરસાદનું અનિયમિતપણામાં દેખાવું એ ચાર મુખ્ય છે.

કારણ વસ્તી વધતી ગઇ તેમ ખેડ પણ વધતી ગઇ છે. એટલે અર્થશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે જોઇશું તો વસ્તી વધી પણ તેના પ્રમાણમાં જમીનનો કસ ઘટવાથી ઉપજ પણ ઘટતી જાય છે; કેમકે દર વર્ષે વાવેતર કરી કસ લેવાય છે. પણ તેમાં ઘટ લાગે છે તેની ખોટ પુરાવા વહેલી નિયમસર ખેડ અને ખાતરનો જોઇએ તેવો બદલો આપી કસમાં પડેલી ઘટ પુરતા નથી. તેથીજ ઉપજ ઘટવાં સાથ ખેડુતોની નબળાઇ થવાથી દુકાળમાં સપડાવાનો વખત આવી લાગે છે.

માટે ભાગ ૧લા ના પ્ર. ૬ ઠ્ઠામાં ખેતીવાડીના સંગીન સુધારા બતાવ્યા મુજબ વહેલી ખેડ કરવાથી શિયાળામાં ટાઢ, ઝાકળથી જમીન કસદાર થાય છે. અને ઉનાળાના તાપથી ગળાઉ રસ પીગળી ખાતર માફક ગુણ વધે છે. અને ખાતરનો બોહોળા જથામાં ઉપયોગ વધારવો. કારણ માણસને પોતાનું જીવન વધારવા જેમ ઉત્તમ ખોરાકની જરૂર છે તેમ જમીનનું જીવન વધારવા દર વર્ષે ખાતર આપી કસ વધારવાની જરૂર છે. વિલાયત અને જાપાન દેશમાં દર સાલ ખાતર આપ્યા વિના વાવેતર કરતા નથી. જેથી ત્યાંની ખેતી વાડી આજે ઉંચી પંકિતમાં ગણાયછે. કેમકે આપણે ત્યાં હાડકાં જેવાં ખાતર ને નિરૂપયોગી ગણી ફેંકી દઇએ છીએ. તેનો વિલાયતમાં ખાતર તરીકે ઉપીયોગ કરેછે. આવી રીતે હાડકાં રૂપી હીરા લાખો રૂપિયાની કિંમતના આ દેશમાંથી લઇ જઇ ત્યાં ઉપયોગ થાયછે. જે-

થી અહીંની ખેતીવાડીની હાલતમાં હરવર્ષે લાખો રૂપિયાનો ઘટારો થતાં ઘણાં વર્ષે આ દેશની ખેતીવાડીની હાલતને કેટલો બધો ઘસારો લાગશે? તે વિચારવાનું કામ રાજા પ્રજાની મુનસફી ઉપર ઉતાવળે સોપુંછું. માટે આવો દેખીતો ઘસારો જલદીથી બંધ પાડી રાજા-પ્રજાએ આપણા દેશના હીરા પરદેશ જતા અટકાવી. અહીંની ખેતીવાડીમાં કસ વધારો, કે ઉપજ વધવા સાથ દુકાળ સામે થવામાં ખાતરનો ઉપયોગ એક મિત્ર રૂપ મદદગાર થઇ પડશે. જાપાનમાં ખાતરનો ઉપયોગ એટલો બધોછે કે ત્યાં ઘરે ઘરે ને જાહેર રસ્તા ઉપર ને ખેતરે ખેતરે જાજરૂ હોયછે. ને કોઇપણ માણસ કે મુસાફર તે જાજરૂમાં જંગલ જાય તેને પૈસો આપવા પાટીઆં ચોડેલાં હોય છે, એક વાર એક મુસાફર જાપાનના ખેડુતને ત્યાં મેમાન થયો હતો. તેની મોટા ખરચથી મીજબાની કરી પણ તે મુસાફર વિદાય થયા બાદ માલીકને ખબર પડી કે મુસાફર પોતાને ત્યાં જાજરૂ ગએલ નથી. જેથી તેણે તે મુસાફર ગૃહસ્થને પત્ર વહેવારે કારણ સાથ ઠપકો લખ્યો કે તમને મેં કરેલી મીજબાની મેરી ફરજ મુજબ બજાવી. પણું તે નકામી ગઇછે. જેને માટે દીલગીરછું. અહો? જાપાનમાં મલીન ખાતરનો કેટલો બધો ગુણ લેખાયછે. આથી આપણને ખડો મળેછે કે ત્યાંની ખેતીવાડીની સમૃદ્ધિ આજે કેટલી બધી વધી ગઇ છે એ સમૃદ્ધિ વધવાથી તે દેશ પૈસે ટકે તેજ ને સમૃદ્ધિ વાળો હોવાથી આજે રૂશિયા જેવા જબરા રાજ સામે લડાઇમાં ટકવાને ખેતીવાડીની સમૃદ્ધિએ જાપાનને ખરેખર મોટો ટેકો આપ્યોછે. (વિદ્યાહુન્નરની સમૃદ્ધિનો પણ તેવોજ ટેકો છે.)

આપણા ખેડુતો હાડકાં અને મળમુત્રના ખાતરને નકામું ગણેછે. ને સુધરેલા દેશમાં તેનો બોહોળો ઉપયોગ થાયછે. ને એક પણ ખેતર નવું ખાતર આપ્યા વિના જાપાનમાં ફરી વાવતા નથી. માટે આપણા ખેડુતોને જમીનમાં કસ ઘટેછે તે ખોટ પુરી પાડવા રાજ તરફથી સંગીન મદદ ખેડુતોને

મળવા સારૂ ખેડુતોને બોહોળા અખતરાથી લાભ સમજાવવા કે આગળ પાછળ વર્ષનો સારો-પાક ઉતારી અનાજ કે પૈસો ફાજલ પાડી દુકાળ વખતે બચાવ કરી શકે.'

દુકાળ સામે કુદરતી અને વંહેવારિક યોજનાઓની ચડાઇ. (બચાવ)

દુકાળ પડવાનાં ભવિષ્ય ચિન્હ પહેલા ભાગમાં અમે વિસ્તારથી બતાવ્યાં છે. અને દુકાળ સામે ચડાઇ લઇ જવાનાં ખાસ કારણો ઉપર બતાવ્યાં છે. એટલે હાવે તેટલી વહેલી ખેડ કરી જમીનમાં ગળાઉ કસ વધાર્યો હોય, જૂદી જૂદી જાતનાં ખાતરનો ઉપયોગ કરી જમીન તૈયાર કરી હોય. તેનો પરિણામે લાભ તો જતો નથી ખરો, પણ વરસાદ એકાદ વરસ ન આવે તો કેટલાક ખેડુતો આકાશ સામું જોઇ ઉદાસ થઇ દુકાળ પડ્યો ગણી હિંમત હારી બેસેછે. પણ હિંમત હોય તો કુદરતી અને વહેવારીક કારગનો આગળ પાછળ કામે લગાડ્યાથી આપણે દુકાળ સામે બચાવ ઘણે ભાગે કરી શકીએ છીએ. અત્રે વખતે રાજા પ્રજા આગ લાગ્યા પછી ઉપાય લેવા દોડધામ કરેછે. પણ રોગ થયા પહેલાં રોગ ન થવાના ઉપાય લેવા. એજ આપણા પ્રાચીન મહર્ષીઓના વચન પ્રમાણે દુકાળ સામે ટકવાને જેમ સરકારશ્રી કમીશન બેસાડી નવી યોજનાઓ શોધી કાઢેછે તેમ આપણે આપણા પ્રાચીન રહસ્યને નામે દેશી વાયુ ચક્રખાતાની બેઠક લેતાં નીચેના મહાન ઉપયો પ્રાચીન દેશી રૂઢીઓ વગેરેમાં દેખાવ આપેછે. તે દુકાળ સામે સદઉપયોગ કરવાની ઇશ્વર કૃપાથી સંશોધન તરીકે ભલામણ કરૂંછું.

૧ અગાઉ વરસાદ નિયમિત વરસતો અને જમીનનો પાક બહુ જબરો થતો. હવે વરસાદ અનિયમિત ને ગુડકવણું આવ્યા કરેછે તેના કારણમાં વેદ શાસ્ત્ર પ્રમાણે વરસાદ લાવવાના પ્રાચીન પ્રયોગો પ્રથમ આપણા દેશમાં થતા. હવે ઘણેભાગે બંધ પડી

ગયોછે. એટલે વરસાદને લાવવાના સાધનમાં યજ્ઞ યાગાદિના ધુંવાડા બંધ થયાછે. આપણા દેશમાં ધુંવાડા યજ્ઞયાગાદિના હમેશાં ઘેર ઘેર થતા: વૈશ્વદેવઅગ્નિ હોત્રોથી થાયછે. આજ અગ્નિહોત્ર વૈશ્વદેવ તો એક બાજુ રહયા. પણ સંધ્યા જેવા નિત્યકર્મ ઉપરથી પણ લોકોની આસ્થા ઉઠી ગઇ છે.

આપણે સૌ જાણીએ છીએ કે ધુંવાડા-(વાતાવરણ) નાં વાદળાં બંધાવાથી વરસાદનું મૂળ મંડાણ છે. ગીતાજીમાં કહ્યું છે કે—

यज्ञाद्भवति पर्जन्य, पर्जन्यादन्न संभव :

તેમજ—अग्नो प्रास्ताहुति सम्यगादित्य मुळतिक्षते ॥

आदित्याज्जायते वृष्टि र्वृष्टेरन्नं तनः प्रजाः ॥

માટે આપણી પ્રાચીન રૂઢીઓ પ્રમાણે યજ્ઞ યાગાદિ હારોહાર પાછા થવા જોઇએ. અને ઇંદ્રનો યજ્ઞ દર વર્ષે ગામો ગામ થવો જોઇએ. તો. વરસાદના અનિયમિતપણામાં ઘટારો થતાં દુષ્કાળની વારમવારની ધાંરતી દૂર થાશે.

૨—દેશમાં અગાઉ હારોહાર વનસ્પતિનાં જંગલનાં જંગલ હતાં. હાલ દેશમાંથી વનસ્પતિનો ઘટારો થઇ ગયો છે. એ પણ પગમાં કુવાડો માર્યા જેવું થયું છે: કારણ એતો ચોકસ છે કે દેશના જે ભાગમાં વનસ્પતિને જંગલ વધારે છે ત્યાં આજે વરસાદ વધારે પડે છે. ને રણવાળા ભાગમાં વારમવાર સુકવણાં આવે છે. (જુઓ ભાગ ૧ લા નું પ્રકરણ પાચમું). માટે દેશમાં વેળાસર વનસ્પતિનાં ઝાડો વધારવા રાજા પ્રજાએ નિયમિત યોજનાઓ મોટા પાયા ઉપર વધારવા દેશી વાયુચક્ર ખાતુ ભલામણ કરે છે. (ઝાડ વધારવા શાણી સરકારે કાંઇક લક્ષ આપવા માંડયું છે. (જુઓ નામદાર શહેનશાહ ગાદીનશીન થવાની યાદગીરીમાં એ યોજના સુચવી હતી).

વનસ્પતિના ફાયદા:—

૧. વરસાદ વધારે છે. કારણ વનસ્પતિનો ભેજ વાદળાંને ઠંડાં પાડી વરસાદ રૂપે નીચે ઉતારવાને સહાયકારી થાય છે. ૨. સુકવણા

વખતે મોલને ભેજ મળે છે. ૩. કીડનો નાશ કરે છે. ૪. પવનનો વેગ નબળો પાડે છે. ૫. મદ્રાસ તરફ જે નદીઓ બાર મહિને સુકાતી તે હવે ૬ મહિને સુકાઈ જતાં પાણી બંધ પડે છે એમ મદ્રાસ ખેતીવાડી ખાતાનો ઉપરી લખે છે. કારણ જંગલનો નાશ થવાથી એમ બન્યું છે. વળી આપણા દેશમાં પણ કેટલીક નદીઓ વહેતી વહેલી બંધ પડે છે, ને પુરાણ થતાં જાય છે. એ અનુભવ આપણે નજરે નિહાળીએ છીએ.

૩. દુકાળ ગયા બાદ સરકાર દરબાર આગ લાગ્યા પછી કુવો ખોદાવે છે. ને કમીશન બેસાડી કુવાનાં પાણી વધારવા મજબુત ભલામણો થવા લાગી છે. પણ આપણા વડુવાઓ તો કહી ગયા છે કે આગળ એવાં વરસ ને ચોમાસાં આવશે કે તેમાં કહેવત છે કે,

" જો મુકે વરત, તો મરે તરત "

ભાવાર્થ—જે ખેડુતનો વરત કુવામાં ચાલતો હશે, તેને દુકાળ નડશે નહિ. પણ તેવા ખેડુતો પોતાના બચાવ સાથે રાજાને પણ સહાયકારી થાય છે. માટે આપણી પ્રાચીન રૂઢીઓની મહાન કહેવત કુવા વધારવાની યોજના માટે સેંકડો વરસ પહેલાંથી ભલામણ કરતા આવેલ છે. એ આપણા વડુવાઓની અગાધ બુદ્ધિની સાક્ષી આપે છે.

૪. પાતાળ કુવા વધારવા માટે ગામે ગામ જ્યાં પાણીનાં તટ હોય ત્યાં કે નદી કાંઠે કુવા નાખનારાઓ પાસે જોવરાવી અથવા વિલાયતની સારડીઓ મુકાવી તેવા કુવા મોટા પાયા ઉપર વધારવાની સરકાર દરબારોને ધનાઢ્ય ગૃહસ્થોએ ઉતાવળે પગલાં ભરવાની જરૂર છે. (આ બાબત નામદાર મુંબઈ સરકારનું ધ્યાન ખેંચાયું જણાયછે.)

૫ થાપણીઆ કુવા વધારવા એટલે જ્યાં પાણીનાં તટ હોય કે કહ હોય ત્યાં દસ વીસ કોશીઆ કુવા ગળાવવા કે ઝરો ગળાવવી કે સુકવણા વખતે તેવા કુવામાંથી આસપાસની સીમમાં આકાશી ઉપજનાં ખેતરમાં પાણી લઈ શકાય. વળી જે ગામ કુવા ન પડી

શકતા હોય, ત્યાંના લોકોને દુકાળ વખતે થાપાણીઆ કુવાવાળા ગામમાં વસાવી તેનો માલ બચાવવા લીલો ચારો કરવાની કે અનાજ પેદા કરવાની તક આપવી.

૬. જે નદીઓ જીવતી હોય તેનું પાણી બરબાદ ન જાય, માટે બાંધ કામથી તળાવ રૂપી વોટરવર્કસ કરી પ્રજાને લાભ આપવો. આવી વોટરવર્કસ છપનીઆ દુકાળ વખતે કેટલેક ઠેકાણે થયાં છે. પણ જેમ બને તેમ જીવતી નદી નાળાંનાં બાંધકામ વધારવાથી લાભ થાય છે. તોપણ એવાં બાંધ કામ વધતા ઓછા વરસાદને અંગેજ લાભકારી થાય છે. પણ વરસાદ ન હોય ત્યારે તો ખરેખરા પાતાળ કુવાને થાપણીઆ કુવા વધારવાની યોજના વધારે ઉપયોગી થાયછે. માટે પાતાળ કુવાને થાપણીઆ કુવા વધારવા પૈસાનો વધારે વ્યય કરવો.

૭. નદીઓ જીવતી હોય તેને કાંઠે કાસ, સારણ, ઓરીઆ વગેરે વધારવા. (આ ચાલ ગુજરાતમાં વધારે છે).

૮. દુકાળ વખતે જે કુવામાં પાણી થઈ રહેતાં હોય તેણે કુવાની ઉંડાઈ વધારવી.

૯. સારા વરસમાં ખડ, કડબ ઢુંડે ઢુંડે થાય ત્યારે લોકો પૈશાને મુલે વેચી નાખે છે. તો દરેક ખેડુત પાસે ઢોરના પ્રમાણમાં અએ વરસની આગળ પાછળ નીરણ છે કે નહિ, તેની સત્ત ભીંશોએ ભરતી રખાવી દર વરસે લોકલ ઓફીસરો મારફત પત્રક માગવાં કે ઓચિંતા દુકાળ વખતે નીરણની બુમ ન પડે. વળી આ પ્રમાણે ખડની લોકોમાં બરાબર યોજના ચાલે છે કે નહિ તેનો અમુક ખેડુતનો ઓચિંતો નીમતાણો લેવો. બે વરસ ઉપરની નીરણ હોય તે ખેડુતોને વેચવા છુટ આપવી. કોઇ કહેશે કે છપનીયા જેવા દુકાળથી રાજા પ્રજાને શીખામણ મળી છે ને સંઘરો રખાય છે. પણ જો એ લાગણી પુરેપુરી હોત તો આ સાલ કમ વરસાદથી ખડની અછત થતાં આગલો સંઘરો પુષ્કળ હોત તો આજે, રૂપિઆનું રૂ

ત્રણ મણ ખડ થઇ ગયું છે જે ન થતાં પાંચ છ મણનું મળતું હોત; પણ તે વાત લોકો ભૂલી જાય છે. માટે દેશી વાયુચક્ર ખાતાની ફરમાશ તો એ છે કે દુકાળ આવે તેમ આવે પણ ખડ ઠારેઠાર બોહોળા જથામાં નીકળી પડે ને ભાવમાં દુકાળ ન જણાય ત્યારેજ રાજા-પ્રજાને સુખનો આરો આવશે.

૯. જે સાલમાં અનાજ ફુડે ફુડે થાય ને સસ્તુ હોય ત્યારે લોકો પાસે ખાણો નંખાવવી. ને તેનાં પત્રક માગવાં. ઉપરાંત રાજકર્તાએ સોંઘવારી વખતે મોટી મોટી ખાણો ને કોઠારો વારાફરતી રાખ્યા જવા. અને માંઘવારીના વખતમાં પ્રજાને બચાવવા સસ્તા ભાવની દુકાનો ખોલાવવી કે ગરીબ પ્રજાનો બચાવ થાય. કારણ દુકાળના વરસમાં કમાણી હોય નહિ ને મજુર લોકને સાંઝે જે રોજ મળે તેમાંથી મોંઘું અનાજ હોય તો "માની કમાણીમાં છોરૂ ન સામે" એટલે ભુખમરો વધે છે ને દુકાળ પોતાનું રૂપ વધારે છે માટે દેશી વાયુચક્ર ખાતું એવી ફરમાસ કરે છે કે માની કમાણીમાં છોરૂનો બચાવ થાય, એટલે દરજે અનાજ સસ્તુ રહે એ મુખ્યતત્વ ધ્યાનમાં રાખી અનાજનો સંઘરો ખાણો વગેરેથી કરાવવો ને કરવો.

૧૦. રાજકર્તાએ પોતાના જંગલનું ખડ બધું વેચી નાખવું નહિ. તેમજ પણ પોતાના રાજના પશુ, ઢોર ઉપરાંત પ્રજાના બચાવ માટે મોટી મોટી ગંજીઓ કરાવી રાખવી. કારણ કોઇ વરસ ખડની બોહોળી છતથી વઢામણ પણ માથે પડે છે. તેવી રીતે ખડ ફુડે ફુડે થાય અથવા જંગલ ઉભાં ને ઉભાં ભેળાઇ જાય, ત્યારે રાજકર્તાએ તેવાં જંગલ પોતાની પ્રજાનેજ જુજ વેચાણથી કે વણેથી વાઢી લેવા છુટ આપવી કે તેનો લાભ પરિણામે પ્રજાજ ભોગવે.

૧૧. દેશમાં અંગ્રેજ સરકારશ્રીનું રામરાજ જામ્યા પછી અનાજનો દુકાળ નથી પણ ખરેખર પૈસાનો દુકાળ આવી પહોંચે છે. કારણ લોકોને ખેતીવાડીની ઉપજ આગળના કરતાં ઘટતી જાય છે. તેના કારણમાં વહેલી ખેડ કરવામાં સુસ્તાઇ અને ખાતરતો બ-

રપુર ઉપયોગ નહિ જે અમે પાછળ બતાવ્યું છે. એટલે આગળ જ્યારે સારી ઉપજ આવતી ત્યારે ઉત્તરક્રિયાઓ કે વિવાહ વગેરે પ્રસંગમાં જે માણ્યાં ઉડતાં તેજ મીથ્યા આબરૂને લઈને અથવા નાત રૂઠીને લઈ ખરચાળ રીતીઓ એવીને એવી. ને ઉપજની ઘટ મતલબ ખરચ વધારે. (વળી આગળના કરતાં જણસ માત્રના ભાવ તેજ જેથી નાત વરામાં ખરચ વધી જાય છે.) જેથી કરજ કરવામાં ખેડુતો વગેરે શુરા બની નિર્ધન થઈ ગયા છે. જેથી ખરેખર પૈસાનો દુકાળ આવી પડે છે. પણ આ બ્રિટિશ રામરાજમાં આગગાડી, આગબોટ વગેરે સાધનથી અનાજ જે ભાગમાં પાક્યું હોય ત્યાંથી વીજળીને વેગે દુકાળવાળા ભાગમાં લાવે છે. પણ અગાઉના દુકાળો વખતે આવાં રેલવે વગેરે સાધન નહોતાં. કે છતે પૈસે અનાજ વિના સંકટ ચાલતું. પણ હલ પૈસાની તંગીનાં કારણોમાં ગેરવાજબી ઉડાઉ ખર્ચ અને વિદ્યા-હુન્નરની કમાણી ઓછી એ મુખ્ય છે. કહેવત છે કે—

દોહા.

દી ઉડાડે દીકરા, કાં વઉ ને કાં વરા;
કાંઈક સગાં સાગવાં, પછી ભાયું તો ખરા.

ભાવાર્થ—ખેડુતને સારી ઉપજ આવી કે દીકરાને કે પોતાને નવી વહુ લાવે, કાં તો નાત વરામાં ફુલને ઘોડે ચડી પૈસા ઉડાડે કે કરજ કરે, કાંતો સગાં સાગવાંના કામમાં જામીન થાય. કે ભાઈઓને નાણાં ધીરે એટલે ખાતર વગેરેથી જમીનનો કસ સુધારવાની સત્તા ઘટે. અને દુકાળ વખતે પૈસાની તંગી આવા પડતાં ખેડુતોની દશા દીન પ્રતિદિન નબળી પડતી જાય છે. માટે સુજ્ઞ ખેડુતોએ સમયને અનુસરી નાત–વરા વગેરે કરવા લક્ષ રાખવું.

૧૨. દેશમાં ખેતીનો ધંધો મુખ્ય હોવાથી. તે પેદાશ એકાદ વરસ ન આવે તો ખેડુતો સપડાયા સાથ બીજી બાજુ વિદ્યા–હુન્નરની કમાણી દેશની વસ્તીને મુકાબલે બહુ ઓછી છે. અને આ દેશના

લોકો પોતીકા બાપના ધંધાથી સંતોષ માની વધારે હુન્નર ઉદ્યોગ વધા‍રતા નથા. તેમ ધંધામાં નવા સુધારો કરતા નથી. જેથી દુકાળ વખતે હુન્નરની થોડી પેદાશ ઉપર આખા દેશ લાભ લઈ શકતો નથી. માટે બીજા સુધરેલા દેશને મુકાબલે આ દેશમાં વિદ્યા-કળાનાં કારખાનાં વધારવા રાજા, પ્રજા અને ધનાઢ્ય ગૃહસ્થોએ મોટી મોટી થાપણો રોકી દેશી કારીગરીને ઉત્તેજન વધારવાની ઉતાવળે જરૂર છે કે દુકાળ વખતે નાણાંની ભીડ ન પડે ને નિરાશ થએલા ખેડુતોને એકાદ વરસ ટેકો મળે. માટે વિલાયત જાપાન જેવા સુધરેલા દેશમાં હુન્નરની કેળવણી લઈ આવી આ દેશના ભાગ્યોદય માટે ચાંપતા ઉપાય લેવાની ઉતાવળે જરૂર છે. કે દુકાળ વખતે વસમું ન લાગે, ને દેશી માલ વધવાથી દેશનો પૈસો દેશમાં રહે.

૧૩—આ દેશમા ચાલતી કેળવણી અપૂર્ણ છે. જેથી હાલની ઉછરતી પ્રજાનો મોટો ભાગ નોકરી શોધવા ઉપર દોડે છે. અને પોતીકા બાપદાદાનો ધંધો સુધારવા કોઈ લક્ષ આપતું નથી. પણ પશ્ચિમના સુધારાની ઉપલક મોહીક ફેશનની નકલ પકડી અપૂર્ણ કેળવણી પામેલા જુવાનીઆ નોકરીની લાલચે ખુવાર મળે છે. અને અંતે ભ્રષ્ટ તતો ભ્રષ્ટ જેવામાં આવે છે નહિ સારી નોકરી, નહિ પોતાના ધંધમાં ફતેહ. જેથી ઉલટા બોજારૂપ થવાય છે. માટે કેળવણી લેવાનો મુખ્ય હેતુ પોતાના ધંધા સુધારવાનો છે. કે તેથી બીજાં હજારો અન્ય પ્રાણી સુખી જીંદગી ભોગવે. માટે સુધરેલા દેશની કેળવણી આપણા પેઠે અપૂર્ણ નથી, પણ જાપાન, વિલાયત, અમેરીકા. જર્મની વગેરે દેશોમાં કેળવણી સાથે હુન્નરની કેળવણી મોટા પાયા ઉપર અને ખર્ચથી અપાય છે. જેથી ત્યાંના લોકો કેળવણી લઈ મોટા હુન્નરી બની દેશને મોટા આધારરૂપ થઈ પડે છે, ને પોતાની જીંદગીના વૈભવ સુખચેનથી ગુજારે છે. પણ આ દેશમાં કેળવણી લઈ ઘણાખરા ઉલટા દેશને બોજારૂપ થઈ પડે છે. કારણ સુધરેલી ઢબને ઉપરથી મોહી જઈ પોતાના બાપીકા ધંધાને

સુધારવાને બદલે તેમાં ખામી લાવે છે. જેથી દેશી કારીગરીને ઉત્તેજન નહિ મળવાથી દેશની સમૃદ્ધિને મોટો ધક્કો લાગે છે. ને એ ધક્કો દુકાળ જેવા વખતમાં વધારે વસમો લાગે છે. તે માટે નીચેના મહાન વાક્યોમાં ચાબખા રૂપી ચંદ્રાવળાનો બોધ ગ્રહણ કરવા જેવો છે:—

પરદેશી મોહ અને દેશી કારીગરીને ધક્કો.

(દેશનું નાણું પરદેશમાં જાય છે.)

ચંદ્રાવળા.

જાડાં લૂગડાં જાતાં રહ્યાં, ઝીણાનું થયું જોર:
ગોદડાને ગાભેથી ગયાં, ને પૈસા લઇ ગયા ચોર.
પૈસા લઇ ગયા ચોર તે થઇ વેરી, કાળા કબજાને ટોપીયું પેરી;
ખોઈ ધનને ખુવાર થયાં, જાડાં લૂગડાં જાતાં રહ્યાં,
ઝીણાનું થયું જોર.

ભાવાર્થ—આવા ખોટા મોહથી દેશી કારીગરીને મોટો ધક્કો લાગ્યો જાય છે. જેથી દુકાળ વખતે ખેડુતો સાથે કારીગર લોકપણ સપડાય છે. માટે કેળવણી લઇ દેશીકારીગરીનો મોહ વધારો કે દેશની સમૃદ્ધિમાં વધારો થતાં દુકાળ વખતે નવાણુંનો ધક્કો ન લાગે.

આ બાબત હિંદના વાઇસરાય લૉર્ડકર્ઝનની સરકારે છપનીઆ દુકાળ વખતે રાજકોટની કીંગ કોલેજની ભેટ લેતાં રાજકુમારોને નીચેનો ઉત્તમ બોધ આપ્યો હતો:—" તમે અમારૂં દેખાદેખ નવી નકલનો મોહ વધારી જાગલાં ન બનો, પણ તમારા વડુવાના રીતરીવાજને સુધારવા લક્ષ વધારો " વગેરે બોધ આ દેશના રાજા પ્રજાને બહુ ધ્યાન ખેંચનારો ને દેશી કારીગરીને ઉત્તેજન આપનારો છે. માટે ધણી સરકારના હાકેમો આપણી ચડતી થવા કેટલી કાળજી ધરાવે છે. તે આ ભવ્ય વચનો બસ છે.

૧૪ દુકાળ વખતે ગરીબ ખેડુતોને વીઘોટીની ભરપુર છુટ આપવી જોઇએ. અને દુકાળના વખતમાં તેમને તગાવી મદદે જાન.

માલના બચાવ માટે બને તેટલી વેળાસર મદદ આપવી. ઢુંપાવી, ઢુંપાવી મદદ આપવાથી ખેડુત અને સત્તાધીશ એઉને નુકશાન થાય છે.

૧૫ દુકાળ વખતે જંગલમાં ઢારને ચારવા પોતાની પ્રજાને છુટ આપતાં અન્ય તાલુકાની પ્રજાને બને તેટલી મોટાં દીલથી સગવડો કરી દેવી અને એકંદરે માણસ પશુનો નિર્વીઘ્ને બચાવ થાય તેવા ઉદાર દીલથી રાજા પ્રજાએ શાંતિ ભરેલા ઉપાય લઈ આશિશ મેળવવી.

ઉપરના ૧૪ નિયમનો બરાબર ઉપયોગ થશે તો અનાજ ખડની પ્રજાને ખેંચ પડશે નહિ. ઇશ્વર પાસે પ્રાર્થના છે કે આ નિયમોનો ત્વરાથી ઉપયોગ થવા રાજા પ્રજામાં વેગથી સદ્બુદ્ધિ વધો કે દુકાળનું કાળું મોં દેખાવાનો વખત ન આવે. અસ્તુ.

પ્રકરણ છઠું.

મરકી વિષે.

મરકી:—કોઇપણ પ્રાંત કે શહેરમાં તાવ, પ્લેગ, કોલેરા, શીળી વગેરે વાયરાથી માણસો તત્કાળ મરણ પામે છે ત્યારે લોકો મરકી આવી છે એમ કહે છે. તો તે ઉત્પન્ન થવાનાં કુદરતી અને વહેવારીક કારણો નિહાળવાથી અનુભવ મળવા સાથ દેશહિત માટે ઉપયોગી તત્વો માલુમ પડી આવે છે.

દેશમાં સારા વરસાદથી વરસ સુગાળ થાય. અને રાજા પ્રજા સારા વર્ષનો લાભ લેવા આતુર હોયજ, પણ ઇશ્વરની કુદરત ન્યારી છે જેથી હમણાં હમણાં સુકાળ દુકાળની સાથે અનેક જાતના રોગનો વધારો થતો જોવામાં આવે છે અને પ્રજા શાંતિથી સુખ ભોગવી શકતી નથી. મતલબકે વર્ષની ઋતુની કરણી સાથ હવા પાણીનો નિકટ સંબંધ છે તે અમે પાછલા વર્ષની ઋતુનો અનુભાવિક ઇતિહાસ આ ગ્રંથમાં લખી આબેહુબ સાબીતીઓનો ચિતાર આપ્યો છે. તોપણ મરકીના સંબંધમાં ઉત્પત્તિ અને શાંતિનાં મુળતત્વો બ-

ત્યારી રાજા પ્રજાને આ વિષય સલાહ તરીકે ઉપયોગી થઈ પડશે જાણી લાંબી મુદ્દતની અવલોકનની અત્રે નોંધ લીધી છે.

મરકી ઉત્પન્ન થવાનાં ખાસ કારણો.

૧. કોરો દુકાળઃ—૧ કોરા દુકાળમાં અનિયમિત રૂતુ એટલે હદ ઉપરાંત ગરમી વધી પડવથી કોલેરા થાય છે. ૨. પાણી અને ખોરાકની તંગી (પાણીને ખોરાક નબળા મળવાથી) ૩ વનસ્પતિના ખડધાન ખાવાથી; જેવાં કે ભોરીંગણી વગેરે. ૪. અનાજ શિવાયના પદાર્થ ખોરાક તરીકે વધારી બચાવ કરવાથી; જેવાં કે, ખજુર, ખોળ, ગાજર, મુળા, જારની બરી વગેરેથી માણસનો મરો થાય છે. તેમજ ૫. પશુ ઢોર ખડ વિના ઢોરો ઢાર મરવાથી ગામની આસપાસ ખરાબ હવામાં વધારો કરવા સહાયભુત મળે છે. ૬. માણસોમાં રોગના વાયરાથી ચેપ અરસપરસ રાત દિવસના ભેગા સંબંધથી વધતો જાય છે. ૭. કોરા દુકાળ પછવાડે કાળ કરતાં તેનું પુછડું વધારે મારે છે. જુઓ, સંવત ૧૮૪૭-૬૯, ૮૧ અને સંવત ૧૯૩૪, ૫૬ના કોરા દુકાળો હતા અને તેમાં મરકી ચાલવાનાં વિશેષ કારણો ઉપર મુજબનાંજ હતાં.

૨. લીલો દુકાળઃ–અતિશે––વરસાદ વધી જવાથી દેશમાં શરદી વાળી હવા વધે છે. જેથી શરદીને લીધે તાવના વાયરા, અને પ્લેગના જીવજંતુની ઉત્પતિને ટેકો મળે છે. ૨ વનસ્પતિના શાક, ભાજી પ્રમાણમાં વધારે ખવાય છે. જેથી તે પીત્ત કફ કરનારાં હોવાથી તાવના વાયરામાં સખત વધારો થાય છે.

૩ બીજા વરસ ઘણું કરી કોરા કે કરવરા વરસ પછી આવે છે. જેથી કોરા દુકાળના ભુખ મરામાંથી બચેલાં ટગટગતાં નિરાધાર મનુષ્યો અનાજના ખોરાકથી અસંતુષ્ટ હોય છે. તેઓ ઓહોળા વરસાદથી ઉત્પન્ન થએલાં ખડ ધાન જેવાં કે સમેરવાનાં બી, સામો, વગેરે વનસ્પતિ પેટની સોધરી વાળવા રાંકાં કે ગરીબ મનુષ્યો ખાઈ બચાવ કરવા જતાં રોગના ભોગ થાય છે.

૪ અને ઓછામાં પુરે ન્હાપા મોસમમાં રાત્રે દાખલ થઇ ગયું. કાચું અનાજ પેટની સોથરી વાગવા રાંક ધરવ કરવા જતાં ઘણાં માણુસોનાં પેટ છુટી પડતાં મરકીને પશ થાય છે.

૫ લીલા દુકાળમાં કે સરાસરી કરતાં વધુ વરસાદ ભાદરવામાં વધી જાય તો શાકભાજી જેવાં કે, ભીંડા, ચીભડાં, તુરીયાં, ડોડા, કસી, તાંદળજો વગેરે શાક ભાજી હદ ઉપર થાય છે અને તેનો ઉપયોગ શાહુકાર કે ગરીબ હદ ઉપર અનિયમિત પણે ખોરાકમાં લે છે. તેથી તાવ કોલેરા વગેરે ઉત્પત્તિને મોટો આધાર મળે છે. માટે લીલા દુકાળ વખતે વનસ્પતિનાં શાક ભાજી વગેરે ખોરાકનો હવા પાણી સાથે કેટલો નિકટ સંબંધ છે, અને તે તાવ વગેરે રોગના વાયરાને કેટલે દરજ્જે સહાયકારી છે. તેનાં પ્રાચીન મુળતત્વ વાળી આપણા અનુભવી વડવાઓની અમુલ્ય બોધની કહેવતો નીચે આપું છું:—

કહેવતો.

દહીં ડોડાને ચીભડાં, (વનોવનનાં) ભાદરવાનાં શાક;
જ્વર સંદેશા મોકલે, આજ આવું કે કાલ. ૧

દુધ પૌંઆ ને કાકડી, ઉપરથી ખાધું દહીં;
તાવ સંદેશા મોકલ્યો, ખાટલો પાથર્યો કે નહિ. ૨

ફુટ કાકડી ને તુરિયાં, ને કારેલાનું શાક;
તાવે સંદેશા મોકલ્યો, આજ આવું કે કાલ. ૩

તાવ કહે તુરિયામાં વસુ, ગલકું દેખી ખડખડ હસુ;
જેને ઘરે જાડી છાશ, તેને ઘરે મારા વાસ. ૪

તુરીયું કહે વાંકુ ચુંકું, મારે દીસે છે સળી;
મારા ખાવામાં સ્વાદ કરે તો, નાખ લીંબુ ને મરી. ૫

કહોળુ કહે હું ગોળ ગોળ, મારે દીસે છે છોલ;
મારા ખાવામાં સ્વાદ કરે, તો નાખ મેથીને ગોળ. ૬

દૂધી કહે હું લાંબી લીસી, મારે દીસે છે છાલ;
મારા ખાવામાં સ્વાદ કરે, તો નાખ ચણાની દાળ. ૭

પાપડી કહે હું પાંચ લીલવમી, સૈને મન છું પ્રસન્ન;
જો ખાદ્યાની મજા કરે, તો નાખો લીલું લસણ. ૮

મતલબ કે બીજા વરસમાં અથવા જે સાલમાં શાકભાજી જાદુ વધી પડે, ત્યારે તેને ખાવાની રીત રૂઢી પ્રમાણે નિયમ પાળવાથી તાવ વગેરે વાયરાને ટેકો મળતો નથી નહિતો ઉપર પ્રમાણે તાવ વગેરે વાયરાને ટેકો મળે છે. જુઓ, સંવત ૧૯૩૫, ૩૬, ૪૬, ૫૧, ૫૨ વગેરે સાલોમાં તેમજ થયું હતું.

૩. તાવના વાયરાને જેમ—ઉપરની શાક ભાજી વગેરે જેમ સહાય થાય છે તેમ જારના સાંઠા, બોર વગેરે જીભની સ્વાદીષ્ટ વસ્તુઓ પીત્ત વિકારને સહાય થઈ તાવના વાયરામાં વધારો કરે છે. માટે મનને કબજામાં રાખવું.

ટીપ—સેનીટરી (આરોગ્ય વિદ્યા) ના નિયમ પ્રમાણે ગામમાં સુધારો રાખ્યા છતાં, ઉપર પ્રમાણે ખોરાકની વસ્તુઓમાં રોગોની ઉત્પત્તિઓનાં મુળ તત્ત્વ રહેલાં છે. માટે તેનો નિયમ અને અનુભવ પ્રમાણે ઉપયોગ કરી નહિ વર્તવાથી આપણા શરીરની સુખાકારીમાં વિઘન તરીકે આપણે જાતેજ પગમાં કુવાડા મારીએ છીએ. અને દૈવકોપનો દોષ કાઢીએ છીએ.

૪. અનિયમિત કે હદ ઉપરાંત ગરમી–જે સાલમાં વધી જાય, ત્યારે માણુસમાં તાવ વખતે જેમ હદ ઉપર ગરમી વધી જવાથી માણુસની સલામતી માટે દહેશત રહે છે. તેમજ જમીન ઉપર હદ ઉપર ગરમી વધી જવાથી જમીન ઉપરના મલીન પદાર્થો તથા પાણી ને હવામાં બગાડ થવા સાથ કોલેરા વગેરે રોગનાં ઝેરી જંતુ ઉત્પન્ન થાય છે. આવે વખતે વહેમી લોકો નીચ વરણના લોકો ઉપર વહેમ લઈ જાય છે. પણ હવા પાણીનું અવલોકન કરનાર અનુભવીને વિદ્વાન માણસો આવી રીતે અનિયમિત હવાનાં કારણો જલદી સમજી શકશે ને બીજાને અનુભવ કરાવશેજ. જુઓ–સં. ૧૯૪૫

૧૯૫૬ં અને ૧૮૫૬–૫૭ના ઉનાળામાં સખત ગરમી વધી જવાથી કોલેરાએ દેશમાં ઠારોઠાર રાડ પડાવી હતી.

૫. અનિયમિત ઠંડી કે હદ ઉપરાંત શરદી,–હદ ઉપરાંત ગરમીથી કોલેરા વગેરે રોગની જેમ ઉત્પત્તિ થાય છે તેમ અતિશય ઠંડી કે શરદીથી તાવ વગેરેના વાયરાને તેમજ ગાંઠીઆ તાવની મરકીને ઉત્તેજન મળે છે. અને ગાંઠીઆ તાવની મરકીનાં ચેપી જીવજંતુ ઉત્પન્ન થઇ ભેજવાળી હવામાં નવાં ઇંડાં મુકવાને વધારે શક્તિવાન થાયછે. અને તે જીવજંતુ ગંદકી ગલીચવાળા પદાર્થ, ઘરમાં અસ્વચ્છતા. ગામનાં અસ્વચ્છ પાણી કે સડેલ અનાજ, શાકભાજી વગેરે નબળા સંજોગમાં દાખલ થઇ પોતાનું જોર વધારી મુળ નાખેછે. પછી તેને નસાડનાર સબળ હવાનો અવરોધ ન મળે ત્યાં સુધી કે દુર કરવાના ઘટીત ઉપાય તેને ન લેવાય ત્યાં સુધી અમુક ગામ, મહોલ્લો કે ઘરમાં નિવાસ રૂપે પ્રવેશ કરે છે. અને ઝેરી કાર્બોન હવા વધવાથી શરૂઆતમાં અમુક ઘરમાં સૂક્ષ્મ પ્રાણી ઉંદર જેવાંને પોતાના પંજામાં લઇ તેનો ભોગ કરે છે અને ઘરના માણસને તે ઘરની હવા બગડવાનો તાર માફક સંદેશો આપે છે. દાખલા તરીકે, ધારો કે એક કાચના સીસામાં ઉંદરને પુર્યો હોય અને ઉપર બુચ મારીએ તો સીસામાંથી ઉંદર ઓકસીજન લેશે ને કાર્બોન કાઢશે. એમ કરતાં ઓકિસજન ખુટયો એટલે ઉંદર મરી જવાનો. મતલબ કે ઓકિસજન વિના કોઇ પ્રાણી આ પૃથ્વી ઉપર જીવી શકે નહિ. હવે ઉંદર સીસારૂપી નાના ઘરમાં ઓકિસજન ખુટવાથી કાર્બોન હવા (મરકીના જંતુ વાળી ઝેરી હવા) નો ભોગ થયો, ત્યારે આપણને પ્રત્યક્ષ પુરાવો ઉંદર મામો આપે છે કે હું સૂક્ષ્મ પ્રાણી નાશ પામ્યો તેટલે દરજ્જે આ ઘરની હવા બગડી છે. ત્યારે તમે મોટા પ્રાણ પ્રવાહ વાળા મનુષ્ય પ્રાણીઓ વધારે હવા બગડતાં—તે ઘરમાં રહેનાર સૌ ભોગ થશો. માટે તે ઘરની હવા સાફસુફ વગેરે ઉપાયથી સુધારો. નહિતો બીજે સારે સ્થળે રહેવા જાઓ, નહિ તો વહેલા મોડા ભો-

ગ થશે. છતાં ન ચેતીએ કે ન ઉપાય લઇએ અને પછી તે ઝેરી હવાના ભોગ થઇએ તેમાં શું નવાઇ? ને કોનો દોષ?

૬—શિયાળા ઉનાળામાં અનિયમિત વાદળાં,–વગેરેથી તાવ વગેરે રોગને સહાય કારક થાય છે.

૭—ખાવઠાંથી—સારૂં પાણી બગડે છે અને જમીન ઉપરના પદાર્થો સડી નબળી હવા છુટે છે. ને હવાના બગાડમાં સહાયકારક થાય છે.

૮ ચેપી રોગના વાયરાઃ—ત્રણે રૂતુમાં જે પવન રૂતુ પ્રમાણે વાવા જોઇએ, અને તે પ્રમાણે ન વાતાં અનિયમિત વાય ત્યારે, અછબડા, ઓરી સલેખમ, ઉધરસ, વગેરે ચેપી રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. ને ઘણે ભાગે નાનાં બાળકો તેનાં ભોગ થાય છે ત્યારે તાવ શીળી, ઓરી, અછબડાના વાયરા ચાલે છે એમ લોકો કહે છે. અને તેની લગામ કુતરતના સાહેબના હાથમાંજ છે માટે એવા ચેપી રોગના વાયરા જે ગામમાં કે પ્રાંતમાં ચાલતા હોય ત્યાં બનતાં લગી જવું નહિ. પણ તેવા સમયમાં જુની રૂઢીઓ પ્રમાણે વર્તવું.

૯. રૂતુ સંધિના રોગો. ઋગુવેદના બ્રાહ્મણ ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે રૂતુ સંધિમાં નવા નવા વ્યાધીઓ થાય છે એથી પણ રૂતુનો હવા પાણી સાથે નિકટ સંબંધ પુરવાર થાય છે.

૧૦—અસ્વચ્છતાઃ–ઘરમાં, ફળીમાં, ગલી કે જાહેર રસ્તાકે ગામની આસપાસ અસ્વચ્છતા હોયતો તે પ્લેગ, કોલેરા વગેરે રોગોને સહાયકારી થાય છે. વગેરે.

મરકી સામે—ચડાઇ.

(કુદરતી અને વહેવારિક ઉપાય.)

સંવત–૧૯૫૩–(સન ૧૮૯૬) માં પ્લેગે મુંબઇમાં પોતાનો પગ ડંડો નાખી–એવો જબરો ત્રાસ બેસાડયો કે મુંબઇને જાન માલનું નુકસાન થવા ઉપરાંત સહસ્રાર્જુનના છાંટા જેમ બાપા ક્ષત્રીકુળને

ઉડયા. તેમ મુંબઈની મરકીના ભયં ત્રાસથી માણુસો જ્યાં જ્યાં ગયાં. ત્યાં ચેપ લેતાં ગયાં, અને આખા ભારતખંડમાં આ ચેપી રોગ જોત જોતામાં ફેલાઈ ગયો છે. એ ચેપી રોગ મુળ ચીનથી માલ મુંબઈ આવતાં તેના ઝેરી જંતુ આવ્યાં જણાય છે. આ ગાંઠીઆના ઝેરી તાવ પહેલાં કોલેરા—તાવ વગેરે રોગની વ્યાધીઓથી વર્તમાન કાળના પ્લેગ જેવો—આ દેશ કોઈવાર સપાડાયો નહોતો. હિંદના સઘળાં ભાગમાં પ્લેગે પોતાનો જબરો હાથ લંબાવ્યો છે, અને ધંધા રોજગાર ઉપર ઘણીજ માઠી અસર કરી છે. અને પ્રજા હેઠે હેઠે બેશી પોતાનો સત ઉદ્યોગ કરવા પામતી નથી ઓછામાં પુરૂં બીજી તરફથી. દુકાળ જેવો જોરાવર દુશ્મન અચાનક ડોકીયાં કરતો રહે છે, અને મનુષ્યને અચાનક સપડાવી દેનાર દુશ્મન તરીકે પોતાનો પગડંડો વધારતો જાય છે. અમે તે પાછળ બતાવેલ મરકીના મુળી તત્વની ઉપાધીઓ સાથે દોસ્તી રાખે છે, જ્યાં તેને અનિયમિત હવાની અનુકુળતા મળે ત્યાં તેનો તે મેમાન થાય છે. અને માહાકાંળીના હવનને નામે પોતાનો ભક્ષ કરે છે. જેથી મરકીનો ભય ત્રાસ રાજા—પ્રજા ઉભયને મહાન નુકશાન કરનાર છે માટે શરીર સંપત્તિના સુખને અર્થે અને દેશના ધંધા રોજગારને ધકો ન લાગે માટે પ્રાચીન કુદરતી અને વ્યવહારીક કારગતો સાથે તેની સામે ચડાઈ લઈ જઇ બચાવ કરવા ઇશ્વર કૃપાથી વેળાસર તૈયાર થવાની જરૂર છે.

મરકી સામે ઉપાય.

૧—વેદની ચડાઇ:—રૂગવેદના બ્રાહ્મણ ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે-રૂતુ સંધિમાં વ્યાધિ થાય છે તે સમન કરવા સારૂ—રૂતુસંધિમાં યાગ કરવા. એટલે યાગમાં ચાતુર્માસ્ય નામનો એક યાગ થાય છે. તે રૂતુની સંધિએ ફાગણ, અશાડ ને આસોની પુનમે કરવામાં આવે છે તે જેને ત્યાં પાંચ કુંડનો અગ્નિહોત્ર હોય તે ચાર દિવસ ઉપરની રૂતુસંધિએ કરે છે. તે પ્રાચીન કાળમાં—બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી અને વૈશ્ય ઘરે ઘરે ઘરે રાખતા. તે યજ્ઞમાં ઘી, તલ, સાળ વગેરે પદાર્થો હો-

મવાથી તે હવાને સુધારે છે અને રોગ ઉત્પત્તિ હવાના બગાડને ટાળી ધે છે. તેવા યાગ હવે ક્યાં થાય છે? જેના પરિણામે અનિષ્ટ ફળ ભોગવવાં પડે છે. માટે પ્રાચીન યજ્ઞયાગાદિ ૠતુસંધિએ કરવા તેમજ અગ્નિહોત્ર-વૈશ્વદેવ યાગ ઘરે ઘરે થાય તેવી યોજનાઓ રાજા પ્રજાએ પ્રરોહાર નિયમીત ચાલુ કરાવવી કે અનિયમિત હવાનાં અનિષ્ઠ ફળ ભોગવવાં ન પડે.

૨-તહેવારોના નિયમ બરાબર પાળવા અને અષાડી બીજે ગામેગામ દરવર્ષે-હવન હોમને બ્રહ્મભોજ કરવો કે માહાકાળી (હવા દેવી) તૃપ્ત થતાં સ્વચ્છ હવાનો લાભ વધશે. માટે પ્રાચીન રૂઢીઓમાં જે વૈદિક કર્મોના નિયમો ગુપ્ત ભેદે રહ્યા છે તે રાજા પ્રજાએ આસ્થા વધારી ચાલુ કરવા. (આગ લાગ્યા પછી કૂવો ખોદવા દોડીએ છીએ તેમ ન કરવું.)

૩-આપણા ઘરડાઓની પ્રાચીન રીતો પ્રમાણે દરેક ઘરમાં હમેશાં ઘીનો દીવો અને અગર બત્તીનો ધુપ પુજા દ્વારે કે બીજી રીતે ચાલુ કરવાં. સાધારણ લોકોએ પોતાની કુળદેવી કે ઇષ્ટદેવને નામે લોબાન, ગુગળ વગેરેના ધુપ નિયમિત પણે ચાલુ કરવા. (સમજુ વર્ગમાં આ રીવાજ ચાલુ છે.)

૪ સુધારોઃ—દરેક ઘરમાં, ફળીમાં, રસ્તામાં અને ગામની ફરતો પણ સુધારો રાખવો જોઇએ. નહિતો, ૧૦૦ ઘરનો સુધારોને ૨૦૦ ઘરનો કુધારો મિશ્રણ થવાથી હવામાં બગાડ થાય છે. માટે જાહેર રસ્તા સારા હોય ને ફળીમાં ગંદકી થતી હોયતો જેમ શરીર ઉપરથી સાફસુફ પણ અંતરમાં રોગ હોયતો તે શરીરને ઓચીંતી વ્યાધી થવાનીજ. માટે સ્વસ્છતાના નિયમ બધે સરખા જોઇએ.

૫ ગામનાં મળમુત્ર અને કચરો પટો ગામથી દુર દક્ષિણ દિશાએ ઉંડા ખાડા ખોદી ખાતર પકવવા નખાવવો અથવા ખેતરોમાં લઈ જઇ નાખે તેમ કરવું. પણ ગામમાં કે સહેરમાં ક્લેશ,

પ્લેગ, તાવ વગેરેના વાયરા વખતે તેવા ગંદા પદાર્થનો આશ્રો ન મળે તેમ ચાંપતા ઉપાય લેવાની જરૂર છે.

૬ જે સાલમાં શાક ભાજી બહુ પાકી વડે તે સાલમાં તે ખાવાનો મહાવરો હદમાં કે વીધી પ્રમાણે કરવાથી પીત્ત કોપના રોગ થશે નહિ. સારી ને નિયમિત હવાના વખતમાં શાક ભાજી ખાશો તોપણ તેની અસર ગુણકારીજ જણાશે. અને એનાં એ શાક ભાજી કોલેરા વગેરે નબળી હવાના સંજોગમાં ખાશોતો તે શરીરને અનુકુળ ન થતાં શરીરમાં ઓચીતા વ્યાધી થવામાં ટેકો મળશે. દાખલા તરીકે ભીંડા, કે ભાજી સારી હવાના વખતમાં ખાઓ તો શરીરને કાંઈ અસર નહિ થાય. પણ કોલેરાની કે બીજી નબળી હવા ચાલતી વખત ખાશોતો તમને તેજ શાકભાજી વાયડાં પડશે કે વધુ અસર જણાવશે માટે અમે શાક ભાજી ઉપર જે કહેવતો કહી છે તે અવલોકન કરી ઉપયોગ કરવા દેશી બંધુઓને નમ્રસલાહ છે. (ખરાબ શાકભાજી સત્તાધીશોએ વેચવા દેવાં નહિ)

૭ પાણીના કુવા દરવર્ષે એકવાર ઉલેચાવી તેમાં પડેલો ગાળ કઢાવતા રહેવોજ. જરૂર જણાયતો કળીચુનો નાખવો.

૮ કોરા દુકાળ કે ભીના વખતે ગરીબ લોકો અનાજના નિર્વાહ વિના રાંક બની રોગના વાયરાના વધારા તરીકે ભોગ થાય છે. માટે તેના ઉપર સરકાર દરબાર અને ધનાઢ્ય ગૃસ્થોએ પોતાના દયાના હાથ લંબાવી તેવો દુર્ઘટ ભુખમરો ન આવે તેની પહેલેથી પાળ ચાંપતા ઉપાયથી બાંધવી. નહિતો તેવા માણસોમાં રોગ વધતાં તેની અસર સારા માણસોને પણ ભોગવવી પડે છે. જુઓ સંવત ૧૯૫૬માં બચેલા ગૃહસ્થોને જમીદારો ફુલાઈ ગયા કે આપણ સત્તા (પૈસા) વાળા માટે કાળ ઉતર્યો. પણ સંવત ૧૯૫૭ માં કાળનું પુંછડું કુદરતના સાહેબે એવું માર્યું કે, મોટા મોટા મુનીવરને ગરાસદારો પણ નબળી હવાને શરણ થયા અને કેકને ઘરે તાળાં દેવાણાં. માટે ગરાબ નિરાધારમાં ભુખમરો કે

રૂગવાળો ન ચાલે તેનો દુકાળને પહેલે પગથીએ વિચાર બાંધવો ને ઠારેઠાર મોટાં ઉધરાણાં કે પદરના પૈસાથી સદાવ્રતો અને અન્નાશ્રમો બાંધી કામે. કામનો ગૃહસ્થોએ ઉઠવું. રંગ છે, જગુડુશાને કે તેણે એકલે હાથે પંનરોતેરો કાળ આખા દેશને અનાજ પુરૂં પાડી ઉતરાવ્યો હતો ધન્ય છે તેની જનેતાને. એવાજ દયાના ભંડારરૂપ શાહ કે પાદશાહ હોવા જોઇએ કહેવત છે કે—

જનની જણતો એવા જણજે, કાં દાત કાં શૂર;
નહિતો રહેજે વાંઝણી, મત ગમાવે નૂર.

૯ **પ્લેગ સામે ધુજારો**—કોલેરા ઘણી ગરમી કે ઘણી સરદીથી થાય છે તેમ પ્લેગનો રોગ ગરમીથી વધતો નથી પણ ગરમીથીતેનાં જીવજંતુ નાશ પામે છે. હવે આ રોગનો હુમલો દેશમાં વધારે છે. માટે તેના ઉપાય તરીકે કિંચિત સલાહો અહીં લખવા રજા લઉંછું.

૧૦ જે ઘરમાં ઉંદર પડે કે પ્લેગની અસર જણાય તે ઘર ખાલી કરવું અથવા તુરત નીચેના ઉપાય લેવા.

૧. ઉંદર પડ્યો હોયતે ચીપીઆથી પકડીને અથવા કચરા ભેગો ગામ બહાર દાટવો ૨. ઉંદર પડ્યો હોય તે જગ્યાએ ખોદી ગ્યાસલેટ ને ખડ બાળી ગાર કરી નાખવી. ૩. ઘરનાં બધા માણસે નાવું ધોવું ૪. ઘરમાં ગારે કરી ધોળવું ૫. ઘરનાં નળીઆં પવન આવે જાય તેમ ઉખાડવાં ૬. ઘરનાં તમામ માણસને નાવા ધોવાની સુચના આપી, ઘર ખાલી કરી પછળથી ઘરના માલીકે કે ચાકરે સગડી સળગાવી તે ઘર વચ્ચે મુકી તેમાં ડામરને ગંધક બાળવાં ને ઘર બંધ કરવું. પછી તે ઘર ઉઘાડી ઓસરી તથા ફળીમાં પણ એજ પ્રમાણે કરવું. પછી તે ઘરમાં રહેવું (આડોસી પાડોસીને પણ એજ સલાહ દેવી) ભોગ જોગે વધારે પ્રમાણમાં ઉંદર પડેતો તે ઘર ખાલીજ કરી દઈ બીજે સારા લતામાં કે ગામ બહાર ઝું-

પડાં કરી રહેવું. ૭. છેવટ તે ગામ તજી જ્યાં સારી હવા હોય ત્યાં ચાલતા થવું. પણ ઝેરી હવામાં રહેવું સલામતી ભરેલું નથી.

૧૧ ગામમાં પ્લેગનું જોર વધી જાયતો ગામ બધું સત્તાધીશોએ ખાલી કરાવવું કારણ થોડાં ઘર ખાલી કરાવ્યાં હોય ને થોડાં ઉંદર પડેલ બંધ હોયતો હવા ઉલટી વધારે બગડે છે. માટે તમામ ઘર આઠ દિવસની મુદતે માલીકે સુધારવાં કે સત્તાધીશોએ માલીકના ખર્ચથી સુધારવા. (ગરીબ વર્ગના લોકોને ઘર સુધારવા મદદ કરવી) જો બધાં ઘર ન સુધરેતો હવા શાંત થતાં માણસો પાછાં ભરાય છે. પણ તેમા બંધીઆર સુધાર્યા વિનાનાં ઘર ઉઘડતાં જ (ઉંદર પડેલ ઘર ઉઘડતાં સાથ) ઝેરી હવા જંતુવાળી ફેલાય છે. ત્યારે પ્લેગે ફરી જોર પકડયું એમ લોકો કહે છે. માટે પ્રથમથીજ બધાં ઘર સુધારવાં.

ખાસ–પ્રયોગો.

૧૨ ગામ ખાલી કર્યા પછી, તે ગામમાં દાખલ થતી વખતે માહાકાળીનો ગામ વચ્ચે હવન–કરી પછી દાખલ થવું.

૧૩ જ્યારે ઘર છોડવું ત્યારે ઘરની અંદરની પશીતે એક નાળીએર રડતું મુકવું. ઘરની ખડકીએ બે બાજુ સિંદુરનાં ત્રિશુળ કરવાં. જ્યારે પ્લેગ શાંત થાય. ત્યારે તે ઘરમાં દાખલ થયા પહેલાં ગારગોરમટી કરી. પોતાના ઈષ્ટ દેવનાં નિવેદ ઝારી–પેલું નાળીએર માહાકાળીને નામે વધેરી વહેંચી દેઈ પછી તે ઘરમાં સુખેથી રહેવું. આ પ્રયોગો ઇશ્વર કૃપાથી ગામની અને ઘરની હવા નિર્મળ રહેવામાં સહાયભુત થાશેજ.

૧૪. મરકીવાળા ભાગનાં માણસો બીજા ગામમાં ચેપ દાખલ ન કરે તે માટે ધટીત–ભય વિનાના ઉપાય લેવા જોઇએ.

૧૫. મરકીવાળા ભાગમાં લાખોનો લાભ હોય તોપણ જવું ન જોઇએ. કેમકે એ ચેપી રોગ છે.

૧૬. જેના શરીરનો બાંધો મજબુત અને આરોગ્યતાના બરા-

બર નિયમ સાચવનારને તે અસર કરી શકતો નથી. કેમકે આપણા શરીરમાં જીવ જંતુની કોથળીઓ છે તેને અંગ્રેજીમાં બૉનીગાર્ડ કહે છે. તે બૉનીગાર્ડ આરોગ્યતાના નિયમ માળનારના મજબુત હોય છે. જેથી બહારનો ઝેરી જંતુ, બૉનીગાર્ડ સાથે જુદ્ધમાં પાછાં પડી અંદર જવા પામતાં નથી. માટે પ્લેગના વખતમાં આરોગયતાના નિયમ પાળવા સાથ હિંમત રાખવી.

પ્લેગના દરદી માટે ઉપચાર.

૧૭:—૧. શરદીનો વખત હોય તો ઘરે ઘરે સગડીઓના તાપ રાખવા. ને ચકલે ચકલે હોળીઓ કરવી. ૨. તુલશીનાં ઝાડ ફળીમાં રાખવાં કે ઝેરી જંતુ તેનાથી નાશ પામે છે. ૩. દરદીવાળા મકાનમાં ધુપધુમાડો કરતા રહેવો. ૪. દરદીને ખોરાક કાંજી વગેરે હલકો આપવો. ૫. પ્લેગનો તાવ નરમ પડે તો બંકાંદ, લીંડીને આકડાના પાંદથી શેક કરવો. કે ઝેરી જંતુ શરીરમાં પ્રવેશ કરતાં નાશ પામે. ૬. ભોગ જોગે અંદર પેશી ગાંઠ નીકળે તો તેના ઉપર અળશીની પોટીસ મારવી. કે ડુંગળી કે રીંગણાં બાફી બાંધવાં. ૭. કેટલીકવાર ગાંઠની શરૂઆતમાં ડામ પણ અકસીર ઉપાય થઈ પડે છે. કેટલાક આકડાનું દુધ પણ મારે છે. ૮. ઘઉંની પોટીશ પણ મારે છે. ૯. કેટલાક કુણાં લીંબડાનાં પાંદની ટીશીઓની લુગદીઓ કરી ગાંઠ ઉપર મુકે છે. ૧૦. વળી કેટલાક ગુગળ, વખારણી, રાઈ, એરજો, પારેવાંની ચરક, સાવરસીંગ (ઘસીને ઉતારવું) એ છને ભેગાં કરી લઠી ગાંઠ મટે ત્યાં સુધી-ગાંઠ ઉપર લેપ કરવો. એટલે ગાંઠ પાકી ફુટી જશે. (સાવરસીંગ ન મળે તોપણ ચાલશે) ઉના પાણીથી લેપ કર્યા પહેલાં ધોતા રહેવું. ૧૧. તેમ ઇંટ વગેરેનો શેક કરવો. પ્લેગવાળા માણસને તાવ નરમ પાડવા દાકતરો કુયનાઇન પણ દે છે. તો તાવ ધીરો પડયા પછી કુયનાઇન કેટલું દેવું ને તાવમાં કેટલું દેવું તે દરદીની ઉંમરના પ્રમાણમાં દેવાય છે. તે માટે યોગ્ય દાકતર કે દેશી

વેધની સલાહ લેવી. ૧૨. પ્લેગમાં બહુ સોપાણુ હોય ને મુંઝારો જ-ણાય તો. ગધેડીનું દુધ પાવું કે ગર્મેડાનાં શીઓ લીંડાં ૦ા શેર પાણી-માં દીવસ ઉગતામાં પલાળી નેવે મુકવાં. પછી તે બે ત્રણ કલાક રહેવા દઈ ચીપીઆથી ડુગાવી દેવી એટલે લીંડાનો રસ પાણીમાં ઉતર્યો હોય તેમાં ૧ા રૂપિઆભાર ગોળ નાખી ગળવું. અને એવી રીતે દરદીને પાણી ત્રણ દિવસ પાવાથી રોગની શાંતિ થશે. આમ અનુભવીઓ પ્લેગ વખતે ઉપાય લે છે. માટે (શરીર) દેહ-ગણુ પ્રમાણે ઉપાય લેવા.

કોલેરાના દરદી માટે ઉપાય.

૧૮. કોલેરાની અસર જણાય કે તુરત તેને વખમો કે વધારણી ઘીમાં ગળાવળી, ૨. કોલેરા મિકસ્ચર દવા પાવી. ૩. અજમા કે કપુ-રના અર્કનું પુમડું ચુસાવવું. ૪. ખોરાક ખાવા સાદો આપવો. ૫. શાંતિ થયા બાદ-કાંજી કે દહીંનું પાંસર્યું મોળું ને બાજરાનો ટાઢો રોટલો ચોળી ખવારવો. ૬. તેજાનાનો ચા' જરૂર જણાય તો પાવો. (શરદી જણાય તો.) ૭ પેટમાં બળતરા જણાય તો ગોળનું પાણી ગળી પાવું. ૮. પાણી દરદ માત્રમાં જામેલુ પાવું. ૯ કપુરની ગોટી-ઓ ઘરમાં રાખવી. ને દરદી પાસે ને ઘરનાં દરેક માણસે કપુર પાસે રાખવું. ૧૦. દરદીને એક બાજુ અલગ રાખવો. ને આવાં અચાનક રોગો માટે અનુભવી દેશી વૈદ્ય કે ડાકતરથી તુરત દરદીની સારવાર લેવી. ઇશ્વર. આવા રોગો નાશ પમાડે એજ છેવટ પ્રાર્થનાછે.

આશ્રયદાતાઓનાં મુબારક નામો.

નકલ. નામ.

વડોદરા.

૧ નવાબ સાહેબ મીર સદરૂદીન હુસેનખાન સાહેબ
૧૦ મે. અમીદભાઇ રાજારામ કા. નવાબ મીર સુદરૂદીનના કા. સાહેબ
૧ રા. જટાશંકર હરગોવીંદ
૨ વકીલ રેવાશંકર પુરૂષોત્તમ
૧ શા ફુલચંદ બલાસુખ પેડાસા
૧ કામદાર જુગલીરામ મનસુખરામ
૧ વકીલ અંબાલાલ વીશ્વનાથ
૧ મુનશી ઇશ્વરરાય કલ્યાણરાય
૧ મોદી ગોવરધનદાસ ત્રીકમદાસ
૧ વકીલ ગોવીંદલાલ ગીરધરલાલ
૧ પરીખ અમૃતલાલ નાથાભાઇ
૧૦ રોવરૂ રીગેશન એ. વી. કે દેસાઇ.
૭ કામદાર કેશવલાલ વૈજનાથ
૧ વકીલ ડાહ્યાભાઇ નેમચંદ
૧ દેસાઇ લાલાભાઇ જીભાઇ
૧ જાની ત્રીભોવન જગજીવન

મુંબઇ.

૧૦ શા. શારંગભાઇ વેરશી
૧૦ શા. તેજશી વેરશી
૨ ઝવેરી વિઠ્ઠલદાસ ચત્રભુજ
૨ મ્યાજી. જી એમ કાર્લેકર
૨ દવે પ્રભાશંકર ડાહ્યાભાઇ
૨ શા. લીલજી દેપાર
૨ શા. તેજશી કેશવજી
૨ રા. મથુરાંદાસ ઠાકરશી
૨ રા. દામજી વરશી.
૨ રા. છોટાલાલ લક્ષ્મીરામ
૪ રા. ખત્રી માધવજી શામજી
૨ રા. ગેમાભાઇ લાલાધર કું.
૨ રા. ઠાકરશી નારણજી
૨ રા. શેઠ જમશેદજી બાપુજી
૨ રા. છગાભાઇ પસુલભાઇ
૨ રા. હરસનદાસ રણછોડદાસ
૧ શેઠ હરગોવીંદદાસ ગોવરધનદાસ
૨ શા. કલ્યાણજી માધવજી
૧ ઠા. નાગજી જીવરાજ
૨ શા. ગોરધનદાસ નારણદાસ
૨૫ ડાકટર જેશંકર પુંજાભાઇ

વીરમગામ.

૧૪ ઠ. ગીરધર મનજી શેઠ શીવલાલ બાહાદરચંદ મારફત.
૧૩ શા. કમળશી મુળચંદ.
૧ ઠાકર નથુરામ ગોરધનભાઇ

સાણંદ.

૪ ભટ વિષ્ણુરામ નથુરામ
૨ ઠ. મકનદાસ રણછોડદાસ
૨ શા. સુંદરભાઇ વલભચંદ
૨ શા. લાલચંદ તલકચંદ નાંદેજ
૨ નગરશેઠ મગનલાલભાઇ બરચ

વીજાપુર.

૨ રા. મોતીલાલ અંબાભાઇ

નકલ.	નામ.
	વાલમ
૨	માસ્તર વાઘજીભાઇ ત્રીકમભાઇ
૨	પં. છોટાલલ જેઠાભાઇ માણુજ.
	પાલેજ.
૨	તલાટી ડાહ્યાભાઇ ખુશાલભાઇ
	જંબુસર.
૨	રા. ગીરધરલાલ જમનાદાસ
૨	વકીલ છોટાલદાસ હરગોવિંદદાસ
૨	રા. ગણેશ રઘુનાથ ઉમેદપુરા
૧	ચત્રભુજ કાનજી દેલમાલ
૧	લખમીરામ કાનજી ,,
	અમરેલી
૨	પારેખ ત્રીભોવનદાસ કાનજી
	ટીંટોઈ.
૨	ઠા. દીપસિંહજી દોલતસિંહજી
	વનથરડી.
૧	મુખી વીઠલ લાલાદાસ
૧	મતાદાર કાળીદાસ નથુદાસ
	અંકલેશ્વને ગોતા.
૨	શાહ નથુભાઇ કેવળદાસ.
૨	રા. નર્મદાશંકર ગુલાબરામ
	જરમાા.
૨	મુની હીત વીજયજી
	વીસનગર.
૪	પંડીતશ્રી હીરવીજયજી
	મેરોલી.
૨	માસ્તર ચુનીલાલ પ્રેમચંદ
	બાદરવા.
૨	રા. અમરતલાલ ગોવરધનદાસ

નકલ	નામ
	ભાણસા.
૧	શા. હાથી મુળચંદ
૧	શા. ધરણીધર જેઠારામ
	માનપર.
૧	તલાટી છગનલાલ લાલચંદ
૧	શા. ત્રીભોવન ભવાનીદાસ
	પાટણ.
૨	પરી. વીઠલદાસ દલસુખરામ
૧	ગો. શેરાજુદ્દીન સમસુદીન.
	કપાલ
૧	શુકલ મોતીરામ અંબારામ
	આગલોડને જસલણ
૧	કામદાર જીવણલાલ મોહનलाल
૧	શેઠ રાઇજી વસ્તાજી
૧	શાસ્ત્રી દલપતરામ પરશોતમ
	પોરબંદર.
૧	ઠા. દામોદર રામજી
	ધારી.
૧૦	તલાટી કાનજી આશારા
	ધ્રાંગધ્રા
૨	કંટ્રાકટર અગરશી મહાશંકર
૫	રા. કૃપાશંકર કાશીરામ દવે
	સરેડાક.
૫	ઠાકોરશ્રી હિંમતસિંહજી
	કુકમેણુ.
૧૦	પા. અંબાઇદાસ પગરા
	બગવાડા—ને, દેવગા.
૨	તારાચંદ બાગુજી
૧	રા. રતનશી વીઠલભાઈ

ન. લ. નામ.

મોરબી,

૪ દેશાઈ કશળચંદ લીલાધર

૪ મેતા ભગવાનજી જીવરાજ

નડીઆદ.

૧ વૈદ્ય. મહાસુખરામ મનસુખરામ

ગોંડળ

૨ ઠ. રૂગનાથ વેલાભાઈ

બ્રાહ્મણ ગામને કીલેધાર.

૨ પ્રા. ગોવિંદભાઈ લખમીદાસ.

૨ કાદરભાઈ જીવાભાઈ.

સોલાપુર.

૫ શા. જેશીંગ પાચાભાઈ.

ઝાડેશ્વર.

૧૦ અમીન કાળીદાસ પ્રભુદાસ.

કાકને ચનાકુંજ.

૨ પા. મકનભાઈ અવીચળદાસ.

૨ બાલુભાઈ કહાનદાસ મણીઆર

માંડવાવાળા જરગ

૨ શુકલ જેઠાલાલ રવીશંકર.

વાડાસીનોર

૨ અમૃતલાલ કાળીદાસ.

જુનાગઢ

૪ જ. આબાસાલમ બીનસાલેહ.

કચ્છ લુણી કોઠારાને મુંદ્રા.

૧૦. પો. મા જીવરામ લાધા લુણી

૫ ભટ હીરા કાળીદાસ કોઠારા

૪ ઠ જાંજુજી વીરજી. ,,

૧ ઠ. શામજી લખમીદાસ મુંદ્રા

કચ્છ બેલા, નખત્રાણાને વીંઝાણ

૨ વોરા. લાલજી પદમશી બેલા,

૨ મરેતરૂ સુંદરજી મેઘજી.

૨ પો. મા. વલભદાસ ઉમરશી.

ઝાંઝમેર

૨ માસ્તર કાશીરામ લાધાભાઈ

ઉત્તરસંડ, ને બદરખા.

૨ જોશી વલભરામ જેઠારામ

૨ શા. મગનલાલ હકમચંદ

કડી ને કરજણ.

૨ શા છોટાલાલ શામળદાસ

૨ શેઠ હીરા હકમજી.

ખરશીયા, ને ખરર

૧ શા. સોમચંદ ધારશી.

૨ નારસંગબાવા ખુશાલબાવા.

રાજકોટ કારીઆ,

૬ શા. લખમીચંદ ખુશાલચંદ

સિંધ-મીરપુર, ને સક્કર

૨ ઠ. ત્રીકમદાસ દેવજી મીરપુર

૨ ગાંધી બાલાચંદ કલ્યાણજી

રંગુન.

૨ મિ. કાસમ પીરમહમદ

ખેરગામ

૨ મિ. કાવસજી માણેકજી

સુલતાનપુર.

૧ જોશી ઓધવજી વીઠલજી

ડુંગરવાડા.

૨ મેતા. મગનલાલ અમથાલાલ

સાકરીઆ, ને સીસોદરા

૨ પટેલ મેતી કાનો સાકરીઆ

૨ પટેલ જોરભાઈ મશોતભાઈ

ઢાંક.

૨ વાળાશ્રી વખતસિંહજી

આમોદ.

૨ સોની દામોદર ઝવેર

જેતલસર.

૨ વકીલ અભેચંદ કાળીદાસ.

પીરીયેડ, ને પીલવાઇ

૫ ચોધરી બાપાજી પિથુજી

૧ શા. અંબયાલાલ ઉમેદસંગ

રાયપૂર (નાગપુર)

૧ ડા. કેશવલાલ લલુભાઇ

ઉમતા.

૧ પા. જેઠાતા કનકદાસ

સકમપર (રે હીશાળા.)

૫ પા. અરજણ પરમા

૫ મહંત જુગલરામ હરીરામ.

ભંડારીઆ.

૨ મેતાજી બહેચર ગીગાભાઇ

૧ પા. અરજણ રામજી મોટા. મં.

હડાળા.

૫ શા. રાઘવજી અમરચંદ

૧ ઠકર છગન અમરશી

જામખભાળીઆ.

૧ મેતા નવલશંકર અમરજી

ધારગણી.

૧ મેતાજી કેશવજી કશળચંદ

૨ વીપ્ર તુલશીદાસ રાઘવજી

દાભોઇ.

૨ હીમતલાલ ત્રીભોવન

બીકેરા.

૮ વીપ્ર શામજી નાનજી મારફત.

અમદાવાદ.

૨ રા. મોતીલાલ દલપતરામ

૧ રા. હીરાચંદ જેસંગજી

૨ ઠ. મુલજી ગંગારામ

૨૦ રા. વરજરાય શાકરલાલ વકીલ

લીંબડી.

૨ દી. સાહેબ ઝવરભાઇ નાથાભાઇ

૨ મે. રે. કા. મેઘાભાઇ રતનસંગ

રાજકોટ.

૨ ઠા. ત્રિકમજી લાલજી

૨ આ. મા. ત્રીભોવન દામોદર

રોજીદ (ધંધુકા)

૨ શુકલ છગનલાલ પ્રભાશંકર

૧ વૈધરાજ ગણપતરાવ લકુ,

૧ વહીવટદાર બાલાભાઇ

૨ હેડ માસ્તર મણીશંકરભાઇ

કુંડલા

૫ દરબારશ્રી હાજીભા સાહેબ

૫ કામદાર લલુભાઇ નથુભાઇ

ત્રાજ.

૧૦ મુખી દ્વારકાદાસ લખમીદાસ

શાહપુરા ને મોટી પારડી.

૨ પટેલ ગલાબભાઇ દાજીભાઇ

૨ મે. અભેસંગ હીમતસંગ

ગોરાસુરને બડીઆલ(ભાલ)

૫ ચુ. જાલમસંગ બીજીભાઇ

૨ પટેલ રૈયાનાથા, રૈયારાજા,

૧૭૫ પાછળથી બાકી.